

Geçmişten Günümüze

GÖÇ

II

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun - 2017

Osmanlı İskân Politikaları Bağlamında Aşiretlerin İskânı ve Sonuçları

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Yrd. Doç. Dr. Özcan TATAR
Fırat Üniversitesi / Elazığ

GİRİŞ

Osmanlı devlet düzeni açısından konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesi; iktisadî, sosyal ve idarî bakımdan devletin en fazla önem verdiği hususlardan birisidir. Geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde XVIII. yüzyılın, Osmanlı devlet düzeninde birçok değişim ve dönüşüme sebep olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde, aşiretler kontrol altına alınarak, ortaya çıkardıkları güvenlik problemleri ve diğer hususlar çözülmeye çalışılmış; özellikle bu yüzyılda bazı aşiret grupları belirli bölgelerde iskân edilip, kontrol edilmek istenmiştir.

Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Doğal olarak aşiretlerin Anadolu'ya gelmeleri ve buranın iskânı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci ile birlikte başlamaktadır.

Türklerin anavatanları Orta Asya olup, bu bölgedeki çöl, göl, ırmak ve orman gibi farklı alanlarına rağmen, buradaki hakim yapı “*bozkır kültürü*” olarak öne çıkmıştır. Bu bölgedeki iklim ve hayat şartları, Türkleri, konar-göçer ve özellikle de “*atlı-göçebe bozkır kültürü*” şeklinde yaşamaya mecbur etmiştir¹. Dalayısıyla Orta Asya Türklerinin toplum ve idari yapısı, “*atlı-göçebe bozkır kültürü*”nün etkisiyle şekillenmiş olup, Türk Toplumunun idari ve sosyal düzeni; küçükten büyüğe olarak, “*oguş*” (*aile*), “*urug*” (*aileler birliği*), “*bod*” veya “*boy*” (*kabile*), “*bodun*” (*boylar birliği*) şeklinde gelişmiştir. Bodun veya aşiretler de kabiliyetleri oranında “*İl*” i yani devleti oluşturmuşlardır².

Türkler, Orta Asya'da geniş ve çeşitli bölgelere dağılmış olup, ziraat yapılabilecek bölgelerin azlığına rağmen, buralarda hayvancılığın yanında kısmen zirai bir hayat da sürdürmekteydiler. Bununla birlikte Orta Asya Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanmakta olup, tabiat şartları birkısım Türkleri “*hayvan yetiştiricisi*” olmaya zorlamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, Anadolu'yu fetheden Türkler'de de durum aynıydı. Türklerin sayıları milyonları aşan hayvanlar bulunmaktaydı. Bu yüzden ki, bazı kaynaklarda “otlar ile suları takip ederek” yaşayan Türkler için, “göçebe” deyimini kullanılmıştır. Yaşadıkları hayat sebebiyle bir yere yerleşmek zorunda olmayan Türkler, hayvanlarına ot ve su bulmak için devamlı olarak göç edip durmaktaydılar³. Türklerin geçim kaynağı olan hayvancılık, sosyal hayatlarına “*disiplinli bir düzen*” sağlamıştır. Hayvancılık, Türklerin günlük hayatlarına hayvan yetiştirmek ve avcılık yapmak gibi başlıca iki önemli sorumluluk katmıştır. Sürek avı şeklinde birçok aile ve boyun bir araya gelerek yaptıkları avcılık; hem Göktürkler'de hem Uygurlar'da bir nevi “*savaş*

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, MEB yay., İstanbul 2001, s. 9-178-102.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 227-233.

³ Ögel, a.g.e., s. 9-10.

talimi”ne dönüşmüştür. Ordu, bizzat halkın kendisine dayanmakta olup, süratin yani hızın hayatın varlık anlamını taşıdığı Türk toplumunda, savaş düzenine geçmek oldukça kısa bir sürede olmaktadır. Toplum ve ailede disiplin ile düzen, hayatta kalmanın ana şartıdır⁴.

Orta Asya’daki Türk boyları, iklim hareketleri, nüfuslarının devamlı olarak artması, otlak darlığı, Çinliler ve Moğollar’ın baskıları ve belki de en önemlisi olarak da başka milletlerin hakimiyetine girmek istemeyen bağımsızlık ruhuna sahip olmaları gibi birçok sebeplerle İran, Irak, Suriye, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu’ya doğru sürekli göç etmişlerdir⁵. Bu göç hareketlerinin ve özellikle de 1071 Malazgirt Savaşı’nı takiben Anadolu’ya yapılan yoğun göçlerin sonucunda Oğuz boyları, Anadolu’da hakimiyet kuran Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi devletlerin kurulmasına zemin hazırlamışlardır⁶. Selçuklu Devleti, göçmen Türkmen kabileleri batıya yönlendirmiştir. Anadolu kapılarında biriken ve göçebelige devam eden Oğuz (Türkmen) aşiretleri, bu kültürlerini olduğu gibi Anadolu coğrafyasına taşımışlardır. Aynı süreç, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri döneminde de devam etmiştir⁷.

Türklerin Anadolu’ya gelişi ve Anadolu’nun Türk hâkimiyetine geçişi süreci içerisinde aşiretlerin önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Özellikle Doğu Anadolu ‘da kurulan Mengücek ve Saltuklular’ın tamamen aşiretlere dayandığı söylenebilir⁸. Selçuklu devlet sistemini takip ederek kurulmuş olan bu beylikler esas itibarıyla aşiretlere dayanmaktaydı⁹. Anadolu’nun doğusundaki Türk beylik ve aşiretleri Anadolu Selçuklular zamanında, özellikle de Sultan Alâeddin Keykubat tarafından büyük bir himaye görmüşler ve Türkistan ile Horasan’dan doğu illerine gelen bir kısmı Alevî olan Türkmen aşiretleri başta Dersim olmak üzere Erzincan civarındaki dağ eteklerine yayılmışlardır. Selçuklular devrinde Türkçe ve Dersim’in içine girdikten sonra da diğer aşiretlerle bağlantıları kesilip, tamamen Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin tesirinde kaldıkları için, Zazaca konuşmaya başlayan bu Türk aşiretleri, Moğolların Anadolu harekâtı sonucu Dersim’in sarp dağlarına sığınmışlardır. Moğolların doğu illerine akınları başlayınca (1212) Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için, en çok Dersim’in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardır. Erzincan şehrinde bulunan birçok oymak da yine bu dönemde Batı Dersim’e gelmişti¹⁰. Moğolların Anadolu harekâtı sırasında Dersim bölgesine sığınan Celâleddin Harzemşah Tunceli’de öldürülmüş, bazı beyleri bir süre Selçuklu sultanına bağlı kalmışlar ise de, daha sonra başkaldırarak Tunceli bölgesindeki dağlara sığınmışlardır¹¹.

XII. yüzyıldaki Moğol hareketi sonrasında bunların önünden kaçan pek çok aşiret bu dönemde başta Erzincan ve daha sonra arazinin sarp ve ulaşılmaz olmasından dolayı Dersim bölgesine sığınmışlardır. Bu

⁴ Ögel, a.g.e., s. 9-11

⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s. 48-53; Ömer Göksel İşyar, “Avrasya’da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008, s. 109; Orhan Sakin, **Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010, s. 21-22.

⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s. 150-156; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972, s. 156,167.

⁷ Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s. 110-111; Akkoyunlular döneminde Kurmancların bütün Becen kolundan gelen boy ve oymaklar, Kara-Ulus ismiyle anılmıştır. Diyarbakır’daki Ulu Camii’de bulunan IV. Mehmed’e ait fermanda bu isim görülmektedir. Kara-Ulus’un altı oymaklı aşiret bakiyesi Kuzey Irak’ta bulunmaktadır. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984, s. 28; Kara-Ulus’un Cihan Şah döneminde oğlu Bağdad Valisi Pir Budak tarafından Azerbaycan’a götürüldüğü, ancak hepsinin gitmediği hatta bir kısmının geri döndüğü bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir kısmının Hemedan havalisinde bir kısmının da Irak ve Güneydoğu Anadolu’da meskun olduğu bilinmektedir. Bkz. Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992, s. 32.

⁸ “Dersim”, **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, 1966, s.109; Ömer Kemal Açar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940, s.27.

⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1969, s.199, M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara, 1992, s.88

¹⁰ M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983, s.83 vd.

¹¹ Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992, s.14. 1231 tarihinde Dersim’e sığınan Celâleddin Harzemşah, bir Kurmanc tarafından öldürülmüş ve bu olay Kurmanclar ile Zazaları karşı karşıya getirmiştir. Zaza Türkleri kendilerince muhterem tutulan Sultan Celâleddin’in ölüsünü kaçırarak, Dersim dağlarına götürüp, burada yüksek bir noktada defnederek, burayı ziyaretgâh yapmışlardır. Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısıyla dağa Sultan Baba derler. Rıza Nur, **Türk Tarihi, c.I**, İstanbul, 1972, s.67. Diğer bir adı da Tacik Baba’dır. Dersimli Zaza Türkleri için Tacik Baba mukaddes bir ziyaret yeridir. Bkz.Hayri Başbuğ, , İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar, Ankara, 1984, s.64.

sebeple bu aşiretlerin büyük bir bölümü Horasan'dan geldiklerine inanmaktadırlar¹². Dersim bölgesinde yaşayan kişilerin bugün bile asıllarını Horasan Türkleri'ne bağladıkları bilinmektedir. Bu inanışın tarihlerini ise çok eskilere götürmek mümkündür. Bazı eserlerde Abbasîler döneminde pek çok Türkün bu bölgeye yerleştirildiği kayıtlıdır. 756–757 yıllarında El-cezire valisi olan Abdullah b.İbrahim, Halife Mansur'un emriyle Malatya'ya ve bunu takiben yine Abbasîler zamanında 760 tarihinde Adana'ya Horasan birlikleri yerleştirilmiştir. Böylece Horasan Türkleri'nin bölgeye geliş tarihleri VIII. yüzyıla kadar indirilmektedir¹³. Ancak Dersim bölgesinde oturan aşiretlerin büyük bir bölümünün yaklaşık 1300 tarihlerinde Horasan'dan bu bölgeye geldikleri görüşü daha gerçekçidir. Bu dönemde bölgeye yerleşen aşiretlerden başlıcaları, Şeyh Hasanana, Kureyşan, Hormek, İzolî, Şeydan, Karsan, Millan, Bamasur aşiretleridir¹⁴.

Anadolu'daki Türkmen babalarının isyanı ve Moğol baskısı sonucu, Anadolu önemli ölçüde sarsılmış ve 1243 Köseadağ Savaşını takiben, Doğu Anadolu da Moğol hâkimiyetine girmiştir. 1250 tarihinden sonra bu bölge İlhanlı nüfûz sahasına dâhil olmuştur. İlhanlı döneminde de bu devletin baskısından kaçan aşiretler yine Dersim bölgesine sığınmışlardır. 1259 yılında Hulâgu'nun oğlu Yeşmut, Erzincan valisi olup, Dersim Türkleri üzerine bir ordu göndermiş ise de bu ordu başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönemlerde Nişabur'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, 1264 yılında Erzincan'dan geçerken bir halifesini Dersim bölgesine göndermiş ve bu bölgede derin izler bırakmıştır¹⁵.

Doğu Anadolu bölgesindeki İlhanlı hâkimiyetini, Eretna beyliği ve Mutahharten Emirliği hâkimiyetleri izlemiş, Kadı Burhaneddin bu son emirliği kendine bağlayarak bölgeyi kısa bir süre için eline geçirmiştir¹⁶. 1387 tarihinde doğu illerine Timur akınları başlamış, bu bölgenin kuzeyinde yaşayan birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşiretleri Timur'un ordusu önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına sığınmışlardı. Timur'un Anadolu'daki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş, ancak 1402 Ankara savaşından sonra Osmanlılar tamamen sindirilmiştir. Bunu takiben doğudaki aşiret ve beylikler arasında savaşlar başlamıştır. Bu arada Dersim'deki aşiretler de birbirine düşmüş, Nazımiye civarında bulunan Hormeklilerle, Haydarân ve Alan aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Hormekli Kara Yakup daha sonra Dersim aşiretlerini idaresi altında toplamış ve İlbeyi olmuştur¹⁷.

Doğu Anadolu'da Timur'un egemenlik yıllarında iki ayrı güç belirmiştir. Bunlardan Karakoyunlular, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim dolaylarına, Akkoyunlular ise Diyârbekir bölgesine yerleşmişlerdir¹⁸. Bu iki topluluk da Doğu Anadolu'ya yerleşir yerleşmez başlıca iki rakip güç haline gelerek devamlı olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Akkoyunlular'ın bölgedeki hâkimiyetleri 1473 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte Osmanlı Devleti'ne mağlup olunca, dağılan Akkoyunlular'ın ve onlara destek verenlerin birçoğu Ovacık ve Pülümür'e sığınmışlardır¹⁹. Öte yandan Şah İsmail İran'daki Akkoyunlu tahtını ele geçirdikten sonra Doğu Anadolu'yu da almak üzere harekete geçmişti. Bu sırada Dersim aşiretleri birleşmişler ve saldırılara karşı koymak için önemli geçitleri tutmuşlardı. Şah İsmail özellikle Dersim bölgesindeki aşiretleri kendi yanına çekmek için çok uğraşmış ise de tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti kendisini ciddi bir şekilde tehdit eden bu Safevî tehlikesini ancak 1514 yılındaki Çaldıran zaferi ile ortadan kaldırmıştır²⁰. Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret Dersim dağlarına yerleşmişlerdir²¹. Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen bu aşiretler Türkçe'yi ve Türklüğü unutmuşlar ve Alevîliğe sarılmışlardır. Bu aşiretlerin yegâne temas ettikleri kimseler Kormanço ve Zaza kabileleri olmuş, bunlarla konuşurken

¹² Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Yay. Haz: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik) Ankara, 1994, s.82-83.

¹³ Şükrü Kaya Seferoğlu-Hayri Başbuğ, **Millî ve Millî Birlik Bilinci**, Ankara, 1985, s.50-55.

¹⁴ Ahmet Turan, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara, 1992, s.20.

¹⁵ M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983, s.68.

¹⁶ Yaşar Yücel, **Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, 1982, s.2-8.

¹⁷ M.Şerif Fırat, **a.g.e.**, s.91.

¹⁸ Faruk Sümer, **Karakoyunlular, c.I**, Ankara, 1967, s.36-37, M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara, 1992, s.88

¹⁹ Ömer Kemal Açar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940, s.27.

²⁰ M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, Sayı:22, 1967, s.49-76 ve ekleri

²¹ Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992 s.16; M.Şerif Fırat, **a.g.e.**, s.96.

bunların dillerinden aldıkları kelimeleri kendi dillerine karıştırmışlardır²².

Yukarıda da belirtildiği üzere, XI. yüzyıldan itibaren, özellikle Selçuklular tarafından Anadolu'ya sevk edilen kalabalık göçmen Türkmen kitleleri, Orta Asya'daki hayat tarzlarını sürdürebilecekleri elverişli yöreleri mesken tutmaya başlamışlardır²³. XIII. yüzyılda Türk ve Moğol aşiretlerinden oluşan daha yoğun bir göç hareketi ise, Moğol İlhanlıların Anadolu hakimiyetiyle Orta Anadolu'da geniş bir sahada sürmüştür. 1284-1292 senelerinde İlhanlılar devrinde, Türkistan'dan göçerek gelen Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretleri, Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdi. Selçukluların Anadolu'da zayıflamalarıyla, bağılıkları zayıflayarak hükümet haline gelen Türkmenler, Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, Pervane ve daha sonra da Osmanoğulları beyliklerini kurmuşlardır²⁴.

1071 Malazgirt Savaşı ile beraber başlayan ve aralıklarla XIII. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden Türkmen göçlerinin sayısal verilerine dair bazı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, toplamda 470 bin çadırılık göçebe Türkmen halk kitlesinin Anadolu'nun muhtelif yerleri ile Anadolu'ya sınır Suriye bölgesine doğru göç ettiklerini belirtmektedir²⁵.

Osman Bey döneminde Osmanlı (Kayı) Aşireti'nin de göçebe toplum karakterini aynen devam ettirdiği ve yaylak-kışlak hayatı yaşadığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda maddi zenginliğin artması, mevsimlik göçün de sürekliliği için en azından mevsimlik sabit ve sürekli bir konaklama ihtiyacı doğmuştur. Koyunhisar savaşındaki galibiyet sonrasında Yenişehir'i ele geçiren Osmanlılar, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanında, hububat, meyve ve zeytinliklere sahip bu yörede, yerleşik bir hayatın ilk aşamasına geçmişlerdir²⁶. Osmanlıların büyümesine paralel olarak, konar-göçer unsurların Anadolu'nun gerek Bizans sınırı hattında ve gerekse Anadolu'nun güney hattındaki, Arab aşiretleri ile olan sınırlarda iskân edilmeleri ve vergi nizamına tabi tutulmaları şuurulu bir devlet siyasetinin sonucudur.

Osmanlı Devleti'nin de kurucusu olan Oğuzlar, siyasal açıdan *boylar birliği* biçiminde teşkilatlanmışlardır²⁷. Hakim bir kanaate göre, “*Oğuz*” kelimesi de “kabileler/kabileler birliği/akraba kabilelerin birliği” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda Oğuzlar, klasik dönemde de “*Üç-Ok*” ve “*Boz-Ok*” olarak iki ana bölüme ayrılmışlardır. Anadolu'da bu yapının ve geleneğin bir devamı olan “*Bozulus ve Karaulus Konfederasyonları*”nın da iki ayrı idari ve mali birim halinde teşkilatlandığı görülmektedir²⁸. Akkoyunlu bakiyesi olan Bozulus Konfederasyonu, XVI. yüzyılda Mardin'in güneyinden Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakta, buradan başlayarak Diyarbekir ve çevresinden, Erzurum, Erzincan ve İran sınırlarına kadar geniş bir sahada yaylak hayatı yaşamaktaydı²⁹. Bozulus Aşiretleri, bölgenin Osmanlı Devleti tarafından ilhakından sonra, Karaulus aşiretleri ile birlikte “*Aşair ve Ulus Livası*” adıyla sancak statüsüne getirilmiş; mali bakımdan da Diyarbekir Deferdarlığı'na bağlanmıştı. Ancak gerek hayvanların sayımından; gerekse Kara-Ulus ile birlikte muhasebe edilmesinden doğan güçlükler sebebiyle, 1540 senesinden itibaren ayrı emanet olunmaya başlanmıştır³⁰. Bu dönemdeki Tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre; Boz-ulus yerleşim alanlarından ve özellikle Milli Aşireti'nin de yoğun olarak yaşadığı bir saha olan Urfâ ve çevresindeki birçok Milli Aşireti mensubu aşiret ve oymak da Boz-ulus Konfederasyonu'na dahil edilerek tahrir edilmişlerdir³¹.

²² M.Şerif Fırat, a.g.e., s.100-101.

²³ Orhan Sakin, a.g.e., s. 36-38.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 2011, s. 12, 180-227.

²⁵ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren yay., İstanbul 2006, s. 59.

²⁶ Rudi Paul, Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 69-72.

²⁷ Sencer Divitçioğlu, *Oğuzdan Selçukluya*, Eren yay., İstanbul 1993, s. 17.

²⁸ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, s. 118; Osmanlı döneminde “Karaulus”, Diyarbekir Voyvodalığı'na bağlı bir mukataa olarak “Çobaniye-i Karaulus” adıyla bir vergi ünitesi şeklinde kaydedilmiştir. Karaulus, XVI. yüzyıl başlarında Bozulus mukataasına bağlanmıştır. Bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren yay., İstanbul 1987, s. 18-19.

²⁹ Orhonlu, a.g.e., s. 17; İlhan Şahin, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, İstanbul 1987, s. 198; Faruk Demirtaş, “Boz-ulus Hakkında”, *DTCFD*, C: VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.

³⁰ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara, 1997, s. 54, 97-103.

³¹ Bozulus Konfederasyonu'nun bir parçası olarak kaydedilmiş olan Milli Aşireti mensubu Avşar, Döğer, Bayad, Eymür vd. ile ilgili kayıtlar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*(1453-1650), TTK yay., Ankara

Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin iskânı hususunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan meseleler önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemle birlikte başlayan ve XVII. Yüzyıl ile XVIII.yüzyılda daha da ağır bir şekilde hissedilen bazı sebepler, Osmanlı Devleti'ni aşiretleri iskânı noktasında yeni tedbirler almaya zorlamıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ndeki iktisadî sıkıntılar sebebiyle ortaya çıkan huzursuzluklar, Celali ayaklanmaları adıyla bütün Anadolu'ya yayılmıştı. Halkın ya da askeri zümrelerin büyük çapta katıldığı önemli isyan dönemleri ile büyük karışıklıkların ve soygunların had safhaya çıktığı XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın ilk yarısındaki dönemde meydana gelen gelişmeler, ayrıntılı araştırmalara konu olduğu için üzerinde durulmayacaktır³². 1683 II. Viyana Kuşatması ve ardından uzun süren savaşlar ile masrafların giderek artması, devletin iktisadi temellerini sarsmıştır. Savaşın getirdiği buhran sebebiyle, Anadolu'da çiftini çubuğunu bırakan köylüler, eşkıyalar sebebiyle yerlerini terkederek “*levend-saruca-sekban*” denen gürüha katılmışlardır. Sayıları gittikçe artan bu guruh, yerleşim yerleri ile çevreyi yağma ve hasara uğratmışlardır³³.

OSMANLI İSKÂN SİYASETİ VE AŞİRETLER

Osmanlı Devleti 1299 veya 1300 yılında kurulmuş ve bu dönemden sonraki süre içerisinde sürekli büyüyerek, XVI. yüzyılda 3 kıtada hüküm süren bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin büyümesine paralel olarak, aşiretleri iskân konusunda “*şuurlu bir iskân ve kolonizasyon siyaseti*” izlemiştir³⁴. Bunun başlıca sebebi şüphesiz devlet gelirlerini artırmaktır. Dolayısıyla devlet özellikle Rumeli bölgesine yani Avrupa'da yeni fethedilen bölgelere aşiretleri yerleşmeye mecbur etmiştir. Yeni fethedilen verimli topraklara aşiretlerin yerleştirilmesi, yeni zengin dirlüklerin oluşmasına ve dolayısıyla devletin askeri gücünü kuvvetlendirmesine dayanak teşkil etmekteydi. Devlet gelirlerini artırmayı esas alan bu yerleştirmelerin bir diğer amacı da yeni fethedilen yerlere Türk unsurları yerleştirmek suretiyle; bu bölgelerde yeni köyler ve kasabalar oluşturarak, nüfus açısından da üstünlüğü ele geçirmektir. Dolayısıyla Rumeli'nin iskânı konusunda devletin şuurlu bir iskân politikası izlediğini söylemek mümkündür³⁵. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesine aşiretleri iskânı XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Rumeli'nin iskânı için bu bölgeye önemli sayıda aşiret iskânı söz konusu olmuş ise de Aşiretler yine ağırlıklı olarak Anadolu'da yaşamaya devam etmişlerdir³⁶.1515 tarihinde Diyarbakır'ın fethedilmesi ile birlikte Doğu bölgesine yaşayan aşiretlerin tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. 4 Kasım 1515 tarihinde Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Beylerbeyliğine tayini ile Osmanlı idarî teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak, Diyarbakır eyaleti teşkil edilmiştir. Osmanlılar tarafından bu bölgede ele geçirilen topraklar, Diyarbakır merkez üzere teşkilatlandırılmıştır³⁷. Diyarbakır Beylerbeyliğinin ilk idarî taksimatına bakıldığında, bölgenin ilk dönemlerde, Safevî dönemi tesiriyle oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve Bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmektedir. Erzurum Beylerbeyliğinin teşkiliyle, Diyarbakır Eyaletinin kuzeyindeki toprakların bir kısmı, Van ve Urfa eyaletlerinin teşkili ile birlikte ise Diyarbakır eyaletinin doğu ve güneyindeki bazı yerlerinin, bu

2009; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 109-173; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalçık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktaş, Eren yay., İstanbul 2009, s. 73.

³² Celali İsyanları ve sonrasındaki gelişmeler hakkında yapılan çalışmaların ayrıntılı bibliyografyaları için bkz: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlük ve Düzenlik Kavgası, “Celali İsyanları”*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarz Devlet Merkezileşmesi*, (Çev). Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev). Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, (Çev). Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013.

³³ Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 1-9, 45; Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları”, *Bellekten*, LIV/211, Ankara 1991, s. 968-974.

³⁴ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78.

³⁵ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78.

³⁶ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997.

³⁷ Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, İstanbul Ün.Edebiyat **Fak.Tarih Dergisi**, Sayı:23 Mart 1969,s. 23-34.Ayrıca bkz. M.Halil Yinanç, “Diyarbakır”, *The Encyclopedia of İslam*, Volume II, Leiden, 1983 ,s.345.

yeni kurulan eyaletlere bağlandığı görölmektedir³⁸.

Doğu Anadolu bölgesinde devlet otoritesinden uzak yaşamak isteyen aşiretlerin sığınağı ise Dersim Bölgesi olmuştur. XVI. yüzyıla kadar Dersim ve civarına değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiştir. Bu yüzyıla kadar bu bölgede Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları yurt tutmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde ise Uluyörük, Bozoklu oymakları yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Boz-Ulus Türkmenleri de Dersim yaylalarından yararlanan Türk aşiretleri arasında idi³⁹. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonra da, aşiretler arası mücadelelerin bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görölmektedir⁴⁰. Bununla birlikte devletin uzun bir dönem bölge ile ilgilenmediği, meydana gelen hadiseleri ise kuvvet kullanarak önlemeye çalıştığı gerçeğini de buraya ilâve etmek lâzımdır.

Osmanlı siyasî ve idarî sisteminin önemli bir özelliği, bu devletin sahip olduğu topraklar üzerinde, hiç bir esasa dayalı bir ayrıma gitmemiş olmasıdır. Osmanlı idarî geleneği incelenecek olursa, bölge ve toplum şartlarının daima ilk plânda olduğu görülecektir⁴¹. Dolayısıyla 1514 Çaldıran zaferinden sonra da Doğu Anadolu Bölgesi'nde aynı uygulamanın izlerini görmek mümkündür. Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde önemli yardımları görülen mahallî beylerin bir kısım hakları korunmuştur⁴². Kanunî devri başta olmak üzere bunu takip eden dönemlerde de “ellerine verilen kadîm temessükler mücebine” denilerek “Yurtluk ve Ocaklık” yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Devletin tanıdığı bu imtiyazlar sayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bu özel statüsü yani mahallî karakteri Tanzimat dönemine kadar sürmüştür⁴³.

Osmanlı Devleti'nin büyümesi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve XVII. Yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, II. Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar sırasında Osmanlı Devleti, kendi içerisinde de büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1683'ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler sebebiyle taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına sebep olan unsurların en önemlileri arasında, *konar ve göçer* olarak hayatlarını sürdüren *cemaatler* görölmektedir.

Sosyal bakımdan “il”, “el” veya “ulus” adı altında gruplandırılan konar-göçerler, “boy”, “cemaat”, “oymak” ve “oba” şeklinde kollara ayrılmıştır. Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunmaktaydı. Aşiret Boybeyleri'ne “*Mîr-i Aşiret*” denirdi. Arap Aşiretlerinin Boybeyleri'ne de “*Şeyh*” denmekteydi. Boybeyi, aşiret içinden bir de Kethüda seçerdi⁴⁴. Kendi içerilerinde, sistematik bir düzenlemeye tabi olan konar ve göçer cemaatler, bazı belgelerde *aşiret*⁴⁵ olarak da adlandırılmakta olup, bazı belgelerde de “*cemaat*” olarak geçmektedir⁴⁶.

³⁸ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.3-10

³⁹ “Dersim Maddesi”, **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, 1966, s.109; Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1930, s.2-3. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Türk Kültürleri ve Türkmenler**, Ankara, 1983, s.22-23, Ayrıca bkz. M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara, 1992, s.89, 97-98

⁴⁰ M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s.106-112.

⁴¹ Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara, 1986, s.12.

⁴² Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, 1982, s.42.

⁴³ Bayram Kodaman, **a.g.e.**, s.14.

⁴⁴ Mustafa Öztürk; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992, s.6

⁴⁵ **Aşiret**; Arapça bir kelime olup, kabile teşkilat ve taksimatında en küçük cemaat anlamındadır. Bir büyük baba ile oğul ve torunlarından meydana gelen büyük aile demektir. Türkçe'ye geçen bu aşiret kelimesi, anlam değişikliğine uğrayarak, büyük bir aile manasına değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak veya boy manasına kullanılmaya başlanmıştır. M. Öztürk; **a.g.m.**, s.3.

⁴⁶ Bir belgede Aşiret olarak adlandırılan bir grup, bir başka belgede Cemaat olarak adlandırılmaktadır. Hatta bir belge içinde bile, önce aşiret olarak isimlendirilen bir grup, birkaç satır sonra cemaat olarak adlandırılmaktadır. “...**Bahrilü** ve Çoblu ve Cengalli ve **Ağac Koyunlu (Ağcakoyunlu)** ve Cerid ve Afşar ve sâ'ir **'aşiretlerden... Bahrilü Cemâ'ati'**nden ...” **M.D. No:129**, S.:191, H.:1. Ocak Sonları 1720 (Evasit-ı R.evvel 1132). “... Rakka iskânından olup Tarsus ile Adana beyinde karâr iden **Bahrilü 'Aşireti** ...” **M.D. No:153**, S.:156, H.:3. Kasım Ortaları 1747 (Evasit-ı Zilkade 1160). “...**Kırintılı Ekrâdi 'Aşireti** ...” **A.Ş.S. No:30**, S.:95, B.:157; **M.D. No:264**, S.:219, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137). “...Lekvanik 'Aşireti'nden **Kırintılı Cemâ'ati** ...” **M.D. No:140**, S.:305, H.:2. Şubat Başları 1735 (Evasit-ı Ramazan 1147).

Konar ve göçer cemaatler, yaşadıkları bölgelerin iklim durumuna göre, sahip oldukları hayvanlarına otlak bulmak amacıyla, yaz mevsiminde yaylaya gitmekteydiler⁴⁷. Yaylaya gidiş ve gelişler sırasında bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde yolları üzerinde bulunan yerlerdeki yerleşik halkın köyleri ve arazilerine zarar vermekteydiler. Genellikle ekili arazileri hayvanlarına otlatan bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde ise, adam öldürme, mal gaspı ile kadın ve kız kaçırma olaylarına da sebep olmaktadır⁴⁸. Bu ise devletin varlığını ve yerleşik hayatın esası olan can ve mal güvenliğini tehdit eder bir durum olarak görülmekteydi⁴⁹. Konar ve göçer cemaatlerin mensuplarının, yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirdikleri yaylaya gidip gelme döneminde, yolları üzerinde bulunan bölgelerde sebep oldukları bu tür olaylar, devlet idarecileri tarafından eşkıyalık⁵⁰ olarak adlandırılıyordu. Yaylaya gidiş ve geliş sırasında meydana gelen bu tür eşkıyalık olaylarının yanında, bazı cemaatlerin mensupları, çevrelerinde bulunan başka eşkıya grupları ile birleşerek, toplu bir şekilde dolaşıp, yolları üzerinde bulunan bölgelerde hususî olarak eşkıyalık olaylarına da sebep olmaktadır⁵¹.

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA İSKÂN SİYASETİ

Genel olarak konar ve göçer olarak hayatlarını sürdüren cemaatlerin, bu özellikleri sebebiyle eşkıyalık olaylarına tevessül etmeleri kolaylaşmaktaydı. Zira konar ve göçer olarak belirli oranda yer değiştiren bu cemaatlerin mensuplarının, eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı⁵². Eşkıyalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka sebeptir⁵³. Konar ve göçer bazı cemaatlerin mensuplarının sebep oldukları eşkıyalık olaylarının önünün alınamaması üzerine, Osmanlı Devleti idarecileri, bu kişilerin bağlı oldukları cemaatleri, buldukları bölgelerden uzaklaştırmak ve eşkıyalıklarına engel olmak amacıyla, iskân edilmeleri hususunda çalışmalar yapmışlardır⁵⁴.

XVII. yüzyılda yapılan bu çalışmalarda temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş

⁴⁷ Yaz mevsiminde, sıcak bölgelerden daha serin ve yeşillikli bölgelere gitmek, eski dönemlerden beri birçok Türk grubunun karakteristik özelliğidir. Arthur Koestler; **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1984, s.16.

⁴⁸ “... yaylaka giden Yörükân cemâ’atleri vâfir cemâ’at ve cümlesi tüfenk-endâz olmalarıyla mürûr ve ‘ubûr eyledikleri yerlerde re’âyâ fukarâsına cevri ve te’addîlerinin nihâyeti olmamağla ...” **M.D. No:127**, S.:350, H.:1. “...göçebe Türkmanı tâ’ifesinden İmamkuli ve Bahrilü ve Lekvanik Ekrâdî’ndan Kırıntılı Cemâ’atleri eyyâm-ı şitâda sevâhilden Anavarza ve Adana’da ve etrâfında kışlayub ve eyyâm-ı sayfda Niğde Sancağı’nda Develü Kazâsı’na tâbî’ Harmancık nâm mahalde ve Üçkapulu Yaylakı’nda ve Kayseri’ye kurbünde Erciyes câniblerinde yaylayub beher sene makarr-ı mâ’vâlarına gelüb gıtdikce sükkân-ı memleket ve ebnâ’-i sebîle zarar ve isâl-ı şerr ve mazarrat ve mezzû’âtların davar ve mevâşilerine ekl ve pâyâm ile itlâf itmeleriyle bu sene-i mübârekeke sâ’ir senelerde itdikleri fesâdâta kanâ’at eylemeyüb Kayseriye ve Köstere ve Harmancık ve Incesu ve Develü ve Karahisar Kazâları’nda vâki’ turük-i câddeleri kat’ idüb ebnâ’-i sebîl ve karbânın ‘alenen yollarına inüb katl-i nüfus ve nehb-i emvâl itdiklerinden mâ’adâ ol havâlîde ba’zî karyeleri basub mâlların yağma ve ‘ibâdu’l-laha ta’arruz ve ricâllerin esîr idüb fesâd ve şekâvetleri hadden bîrûn...” **M.D. No:135**, S.:73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasit-ı Zilkade 1140).

⁴⁹ Hüseyin Arslan; **Osmanlı’da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001, 231-232.

⁵⁰ **Eşkıya**: Haydut sürüsü. Şaki’nin çoğulu olup, üçü beşi bir araya gelerek toplum güvenliğini bozan, silahlı baskınlarda bulunan, yol kesen, adam öldüren zorbalara denirdi. Necdet Sakaoğlu; **Tanzimat’tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s.38.

⁵¹ “... Kilis Kazâsı’na tâbî’ Şeyhlü Ekrâdî Cemâ’ati... eşkıyâsı kendü hâllerinde olmayub ol havâlîden mürûr ve ‘ubûr eyliyan tüccâr tâyifesinin ve sâyir ebnâ’-i sebîlin yollarına inüb kat’-i tarîk ve katl-i nüfus ve nehb-i gâret-i emvâl itmek ‘adet-i müstemireleri olub fesâd ve şekâvetinin nihâyeti olmadığı ...” **M.D. No:100**, S.:32, H.:97. Ayrıca bkz.**A.Ş.S. No:39**, S.:72, B.:104; **M.D. No:122**, S.:91, H.:1.

⁵² Mustafa Öztürk; “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, **Bellekten**, C.:LIV, Sa.:211, Ankara-1991, s.965.

⁵³ Mesela; dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim’de, tam anlamıyla devlet otoritesinin sağlanması ve bu bölgeye nüfus etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir. İbrahim Yılmazçelik; **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999, s.15.

⁵⁴ Fuat Dündar; **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002, s.53-54;

bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıdır⁵⁵.

Yukarıda da açıklandığı üzere, Celali isyanlarının sebep olduğu karışıklıklar, Anadolu'da ve çevresinde büyük karışıklıklara sebep olmuştu. Durumun vehameti, huzursuzlukların artması, nüfusun artmasına bağlı yaşanan yaylak sıkıntısı, vergi düzeninin bozulması gibi birtakım sebeplerle, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Yeniil, Halep ve Bozulus Türkmenleri gibi büyük gruplar, doğudan Orta Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır⁵⁶.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, bir göç de Arab Tayy boyunun mühim kolu Şammarlar tarafından Orta Arabistan'dan kuzeye Suriye çölüne doğru yaşanmıştır. Şammarlar, Rakka bölgesini ele geçirecek bölgedeki huzuru bozmuş; ulaşımı sekteye uğratmışlardır. Şammarları 20 sene arayla, bunlardan daha tahripkar ve kalabalık bir aşiret olan Aneze Arabları takip etmiş; Rakka çevresi ve Suriye çölüne hakim olmuşlardır. Orta Arabistan'dan kalkarak, Anadolu'nun güney sınırında bu Arab aşiretlerinin tahripkar hareketleriyle, buradaki aşiret düzeninin ve iskân düzeninin bozulmasına sebep olmaları, hükümetin dikkatini çekmiştir. Hükümet, Bozulus'un göçünden de memnun kalmamış, yurtlarına geri döndürülmeleri ile ilgili emirler çıkarmıştır. Ancak bu emirler hiçbir şekilde yerine gelmemiştir⁵⁷.

Onyedinci yüzyılda Arapların Şammar ve Aneze kabile konfederasyonlarının Orta Arabistan'dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü'ne göçmelerinin, buradaki Türkmen ve diğer yerel aşiretleri, kitleler halinde Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine itmesinde etkili olmuştur⁵⁸. Anadolu'nun çöl ağzındaki yerleşim yerlerinin tahripkar ve seferber hale gelmiş güçlü ordular gibi olan Şammar, Aneze, Cubur, Bakara gibi Arab aşiretlerinin tehdidi ve akınları karşısında boşalan iskân sahaları için bir yandan hükümeti, diğer yandan da sürüleri ve meraları savunmasız kalan yerel aşiret unsurlarını tedbirler almaya itmiştir⁵⁹.

Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar yer yer çöl olan geniş sahanın ve Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının korunup kollanması için muvazzaf askerin bulundurulması oldukça zor ve masraflıydı. Bu sebepler ve aşiretleri yerlerinden eden çöldeki Urban aşiretlerine karşı bir set olarak büyük bir aşiret birliğinin varlığı tam da bu ihtiyaca hizmet etmekteydi. Bozulus, gerek Halep ve Yeniil Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmeleri ile boşalan bu bölgelere, bu dirayeti aynı oranda gösterecek Milli Aşireti gibi büyük aşiret birliklerini gerekli kılmıştır. 28 Mart 1691 tarihinde çıkarılan iskân fermanıyla⁶⁰ Osmanlı Devleti, Halep ve Rakka bölgelerinde, Hama ve Humus sancaklarında, güneyden gelen Şammar ve Aneze gibi Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir nevi uç yerleşmesi siyaseti gütmüştür. “*Ol havalideki Arab ve sair eşkiya mazarratlarından gereği gibi muhafaza ve ahalisi ve ebna-i sebili emn ü mutmain eylemek şartı ile*”, Halep Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu “*uç siyaseti*” çerçevesinde bir nevi tampon göreviyle iskân edilmelerine karar verilmiştir⁶¹. Aşiretlerinin iskânındaki temel amaç; yukarıda da belirtildiği üzere iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkiyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı⁶².

1691⁶³ yılında alınan kararlarla, Anadolu ve Suriye'deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı buydu. Yapılan bu iskân faaliyetleri içerisinde, en önemli iskân bölgesi

⁵⁵ Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s.51; Mustafa Öztürk; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayırbaşım, Antakya, 1992, s.10.

⁵⁶ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler** s. 80; Sümer, Faruk Sümer, **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s. 184-190.

⁵⁷ Faruk Sümer, **Oğuzlar**, s. 184-190, 193; Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 69.

⁵⁹ Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009, s. 49-51.

⁶⁰ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s.58

⁶¹ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 51, 107-108; Halep ve Yeniil ile Lekvanik Cemaatleri'nin İskanı İçin Bkz. Özcan Tatar, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları Ve Aşiret İskanı** (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 67-75; 236-274.

⁶² Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s.51; Mustafa Öztürk; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayırbaşım, Antakya, 1992, s.10.

⁶³ Rakka'ya 12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde iskân için ferman. **M.D. No:100**, S.:132, H.:520.

Rakka ve çevresine yapılan iskânlardır. Rakka'ya yapılmak istenen iskân faaliyetlerinde, bu bölgeye gönderilecek olan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı⁶⁴. Bu cemaatler; Halep Türkmenlerine bağlı bazı aşiretler, Yeni_il Haslarına bağlı bazı aşiretler, Lekvanik mukatasına bağlı bazı aşiretler, Boz-ulus bakiyesi Türkmenlere mensup bazı aşiretler, Keskin ilinde sakin Boz-ulus'a bağlı bazı aşiretler, Badıllı cemaatine mensup bazı aşiretler, Eski Rakka sakinlerinden olup, Arap aşiretlerinin baskısı sonucu dağılan Şavi, Simek ve Beni Kays kabilelerinden oluşmaktaydı⁶⁵.

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihli fermanla⁶⁶ Rakka ve Haleb bölgesindeki iskân yerleri ise şöyle belirlenmişti.

1-Belih Nehri Bölgesi (Rakka eyaletindeki 12 nehir boyunca)

2-Urfa Sancağına bağlı nahiyeler

3-Haleb Eyaletine bağlı Menbic nahiyesi

4-Hama ve Humus Sancakları

5- Anadolu Eyaletine dâhil Rum Vilayeti, Karahisar-ı Sahib sancağı, Çöl-abad nahiyesi: Buca Kazası, Adana Sancağı'na bağlı Ayas-Beredi ve Kınık Kazaları, Bozok Sancağı⁶⁷.

Yukarıda da açıklandığı üzere, XVII. yüzyılda yapılan bu çalışmalarındaki temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde bunda fazla başarılı olunamadığı görülmektedir. Zira XVIII. yüzyılda da aşiretlerin iskânındaki başlıca sebepler; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son verilmesi, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanması şeklinde aynı olduğu görülmektedir. Bu dönemde sadece yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudud bölgelerinde içe doğru olan insan akınını ayrı bir sebep olarak görmek mümkündür⁶⁸. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları sebebiyle içe dönük bir iskân meselesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Avrupa'daki bazı yerler ve Kırım Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Devlet kayıp edilen topraklardan gelen göçmenleri, eldeki topraklara yerleştirme meselesi ile karşı karşıya kalmıştır⁶⁹.

XVIII. yüzyıldaki belli başlı iskân bölgeleri ise şunlardır:

1-Kütahya-Aydın Yöresi

2-Konya ve Karaman Bölgeleri

3-İçil ve Teke Havalisi

4-Ankara-Nevşehir Yöresi

5-Sivas-Erzurum Bölgeleri

6-Çukurova Bölgesi

7-Diyarbakır-Malatya Bölgeleri

8-Rakka ve Halep Eyaletleri Dâhili

9-Kıbrıs Adası

⁶⁴ Zira Rakka bölgesi, başta Türkmen cemaatleri olmak üzere, genel olarak bir sürgün bölgesiydi. Mustafa Öztürk; **a.g.m.**, s.11.

⁶⁵ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s.58-60.

⁶⁶ **M.D. No:100**, S.:132, H.:520.

⁶⁷ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s.57-87.

⁶⁸ Yusuf Halaçoğlu., **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988, s.28-42.

⁶⁹ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.41-42.

10- Rumeli bölgesi

XVIII. yüzyıldaki iskân bölgelerinin büyük bir çoğunluğunun Anadolu'da olduğu görülmektedir. Rakka ve Kıbrıs eşkıyalık yapan aşiretlerin sürgün mahalli olarak belirlenmiştir. Rumeli bölgesinde ise kısmı bir iskân söz konusudur. Buna karşılık Anadolu'da büyük oranda boş sahaların bulunması, iskân çalışmalarının ağırlıklı olarak bu bölgeye kaymasına yol açmıştır⁷⁰.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İskânda Karşılaşılan Zorluklar Ve Eşkïyalık-Sürgün

1691 yılında alınan kararla, Çukurova bölgesindeki Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmelerine karar verilen cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta belirlenen yerlere yerleştirilmişlerse de aradan bir süre geçtikten sonra, belirli oranda buraları terk ederek, başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Yerlerini terk eden kişilerin geri getirilmeleri için yapılan çalışmalar karşısında ise, bu cemaatlerin mensupları birçok eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır⁷¹.

Rakka iskân firarilerinin önemli bir kısmı Adana bölgesine gelmeden önce genellikle Kilis bölgesine giderek, burada başta Okcu İzzeddinli Ekradı olmak üzere diğer cemaatlerin içine gizlenmiş ve bir süre sonra bu cemaatler ile birleşerek Adana çevresinde eşkıyalık yapmışlardır. Bu cemaatler; sakin oldukları Kilis havalisinden kalkarak Beylan, Payas, Üzeyr ve Kurdkulağı bölgelerinde adam katli, mal ve hayvan gaspının yanında Yüreğir Kazası'ndaki halkın üzerine toplu bir halde gelip harman vaktinde mallarını gasp etmiş ve harmanlarını yakmışlardır. Bu şekilde Adana çevresine gelerek eşkıyalık yapan bu eşkıyalara aman verilmeyerek cezalarının verilmesi ve güvenliğin sağlanması için gerekenin yapılması hususunda Adana Valisi ile Adana Kadısı'na ferman gönderilmiştir⁷².

Alınan bütün tedbirler ve sert baskılara rağmen Adana çevresinde bulunan İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri ile diğer cemaatlerin iskân firarilerine yardım etmelerinin bir türlü önü alınmamıştır. 1742 yılında başta Recebli Avşarı ile Lekvanik Ekradı olmak üzere diğer iskân firarilerinin tenkili sırasında, bu cemaatlerin tenkili ile görevli olan Adana Beylerbeyi Rışvan-zade Süleyman Paşa'nın tenkil olayı sırasında 200'den fazla iskân firarisi kaçarak Adana çevresindeki cemaat ve kabilelerin içlerine girmişlerdir. Bu firarileri içlerine almakla yetinmeyen bu cemaatler, bunlara yem ve yiyecek vermenin yanında destek olmak amacıyla yanlarına adamlar vermişlerdir. İskân firarilerinin yanlarına verilen bu adamlar özellikle rehberlik görevi yaparak bölgeye yabancı olan bu kişilerin geçit ve yollardan kolayca geçmelerini sağlamışlardır. Verilen bu destek ve rehberlik üzerine iskân firarilerinden 100'den fazla kişi Dölek Derbendi'ni geçip eşkıyalıklarda bulunmuşlardır⁷³.

Cemaatlerin bu firarilere verdikleri desteğin sona erdirilmesi için alınan tedbirler bir türlü sonuç vermemiştir. Bu dönemde gönderilen bir fermana göre; Adana çevresinde bulunan cemaatler, içlerine firar eden bu cemaatleri teslim edeceklerine dair defalarca taahhütte buldukları halde, bu kişileri teslim etmemişlerdir. Bu sırada özellikle Cerid Cemaati ile Bozdoğan Cemaatleri bunları içlerine kabul etmiştir. İçlerine giren bu firarilerin mal, hayvan, kadın ve çocuklarını içlerine alıp koruyan bu cemaatlerin bir kısmı ise, kendi içlerinde bulunan bu kişilerin iskân firarisi veya eşkıyalık yapıp gelerek kendilerine sığınan kişiler olduklarını inkâr etmişler, bazıları ise bu gelen kişileri teslim etmemek için "... 'aşiretimize dâhil düşmüştür ...'" diyerek sahip çıkmışlardır⁷⁴. Bu cemaatlerin bu tür destek ve himaye yollu davranışları nedeniyle eşkıyalık yapan bu firariler bir türlü yakalanamadığından gereken cezaları verilememiştir⁷⁵.

Haklarında defalarca tenkil edilerek, Rakka'ya iskân edilmeleri için ferman gönderilen fakat her

⁷⁰ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.125-143.

⁷¹ Özcan Tatar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkïyalık Olayları Ve Aşiret İskanı (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 140-150.

⁷² A.Ş.S. No:38, S.:249, B.:373; M.D. No:139, S.:352, H.:1. Ekim Sonları 1733 (Evasıt-ı C.evvel 1146).

⁷³ M.D. No:148, S.:222, H.:1. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1742 (Evahir-i Safer 1155).

⁷⁴ Firar eden bu tür iskân firarileri ve eşkıyalara yardım edip onları gizleyenlerin bu tür davranışlardan uzak durmaları için; bu eşkıyalara yardım edenlerin, eşkıya muamelesi göreceği ve eşkıyalar hakkında tatbik edilecek olan cezanın bunlara da tertip edileceği belirtilmektedir. M.D. No:153, S.:84, H.:1.

⁷⁵ M.D. No:148, S.:222-223, H.:1. Yapılan bütün teşebbüslere rağmen cemaatlerin iskân firarilerine içlerine kabul etmelerinin önü alınamamaktaydı. M.D. No:148, S.:312, H.:2.

seferinde iskândan firar ederek Adana Çevresi'ne gelerek Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde ikamet etmeye başlayan Bahrili Avşarı Cemaati mensupları, 1740'lı yılların başlarında tekrar eşkıyalığa başlamıştır. Bahrili Avşarı Cemaati eşkıyalarının çevreye verdikleri zarar nedeniyle, bölge halkının büyük bir kısmı yerlerini terk etmiştir. Bunun üzerine bunların mutlaka yakalanarak Rakka'ya gönderilmeleri için ferman gönderilmiş⁷⁶, ancak bu hususta başarı sağlanamamış ve bu cemaatin eşkıyalıkları devam etmiştir.

Bahrili Avşarı Cemaati iskân mahalline gitmediği gibi, yine bu çevrede eşkıyalık yapan iskân firarilerinden Lekvanik'e tabi Hacılar Ekradı ile birleşerek adam katli ve mal gasbına devam etmişlerdir. Bunların yaptıkları eşkıyalıktan dolayı Adana'nın batı tarafı ile Tarsus'un birçok bölgesi harap bir hale gelmiştir. Bu eşkıyalıkların sona erdirilmesi için Bahrili Avşarı'nın yerlerinden kaldırılarak Rakka'ya gönderilmesi için Rakka Valisi, Adana Mütesellimi, Tarsus Voyvodası, Adana ve Tarsus'un darb ve harbe kadir il erleri görevlendirilmiştir⁷⁷.

Bahrili Avşarı ile bunlara tabi olan İmamkulu Uşakları'nın Tarsus ile Adana arasındaki eşkıyalıkları devam ettiğinden bunların Rakka'ya gönderilmeleri için fermanlar gönderilmiş ise de bunların iskân mekânlarına **gönderilerek, yapmış oldukları eşkıyalığın önü alınamamıştır**. Bütün Rakka iskân firarilerinin geri gönderilmeleri için gönderilen umumi ferman⁷⁸ ve defter⁷⁹ gereğince bu cemaatlerin de mutlaka Rakka'ya gönderilerek eşkıyalarının sona erdirilmesi gerektiği, bu durumun bu iki cemaate usulü ile bildirilmesi ve gasp ettikleri malların geri alınarak, adam katli edenlerin gereken cezalarının verilmesinden sonra geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmeleri için Adana Mütesellimi görevlendirilmiştir⁸⁰. Bu cemaatlerin mensuplarının, iskân hususunu ve diğer teklifleri kabul etmemeleri üzerine, sert bir şekilde tenkil edilmeleri emredilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Adana Kazası Yeniçeri Serdari, Adana Mütesellimi Mehmed Ağa'nın maiyetinde görevlendirilmiştir⁸¹.

Rakka iskân firarilerinin geri döndürülmeleri için yapılan bu çalışmalara rağmen, bunların Adana ve çevresindeki mevcudiyetlerinin sonu alınamamış ve bu firariler bir yolunu bulup Adana ve çevresine gelmeye devam etmişlerdir⁸².

1691-1750 yılları arasındaki dönemde; Ayas, Berendi ve Kınık'a yapılan iskân ile yerleştirilen cemaatlerin mensuplarının dışında, Çukurova bölgesinde bulunan diğer cemaatlerin mensuplarının da eşkıyalık olaylarına karışmışlar ve bunların itaat altına alınması için de yoğun bir faaliyet gösterilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının da Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir.

XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar arasında **Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatleri dörde ayırmak mümkündür**. 1- Yerli Cemaatler 2- Yörük Cemaatleri 3- Yeniil ve Türkmanân-ı Haleb Cemaatleri 4- İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri. Çukurova bölgesindeki **Türkmenler, ilk dönemlerden itibaren cemaat olarak teşkilatlanmışlar ve bir süre sonra yarı yerleşik duruma geçerek ziraat yapmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının yarı yerleşik olarak yaşamalarının temel sebebi olarak, bu bölgenin ikliminin yaz mevsiminde çok sıcak olması gösterilebilir. Mayıs sonlarından itibaren harmanlarını kaldıran bu cemaatlerin mensupları, hayvanları ile birlikte yaylaya çıkmakta ve Eylül sonlarına kadar yaylada kalmaktaydılar. Yaylaya gitmeleri sebebiyle bu**

⁷⁶ M.D. No:150, S.:293, H.:2. Haziran Ortaları 1744 (Evail-i C.evvel 1157).

⁷⁷ M.D. No:152, S.:65, H.:2. Ocak Sonları 1745 (Evail-i Zilkade 1158). Gönderilen bir fermana rağmen Bahrili Avşarı Cemaati'nin Adana etrafındaki mevcudiyeti devam etmiştir. Mart Başları 1746 (Evasıt-ı Safer 1159) tarihli bir hüccete göre bu cemaat hala Adana ve çevresinde bulunmakta idi. A.Ş.S. No:4, S.:181, B.:324.

⁷⁸ A.Ş.S. No:28, S.:108-109, B.:161. Temmuz Başları 1747 (Evahir-i C.ahir 1160).

⁷⁹ İskan defterlerine göre Rakka'da bulunması gereken, fakat önemli bir kısmının bu bölgede bulunmayarak firar eden cemaatleri isim isim belirten ve Rakka Valisi Hacı Mustafa imzasını taşıyan bu deftere göre toplam 1161 kişi Anadolu bölgesinde firari olarak bulunmaktaydı. A.Ş.S. No:28, S.:111, B.:164. Ekim Başları-Ortaları 1747 (Evail-i Şevval 1160).

⁸⁰ M.D. No:153, S.:156, H.:3. Kasım Ortaları 1747 (Evasıt-ı Zilkade 1160).

⁸¹ A.Ş.S. No:35, S.:47, B.:95. Şubat Başları 1748 (Evail-i Safer 1161).

⁸² A.Ş.S. No:28, S.:109-110, B.:162. 14 Temmuz 1748 (28 Receb 1161).

insanları göçebe olarak tanımlamak doğru değildir. Zira yayla olarak belirtilen yerlerde, buraya giden insanların kalıcı olarak ikamet ettikleri evlerin yanında dükkânlar, çarşılar ve camiler de bulunduğu görülmektedir⁸³.

İlk dönemlerde mezralarda ziraat yapan bu cemaatlerin mensupları, bir süre sonra, bu mezralara kendi adlarını vererek, buraları karye (köy) şekline getirmişlerdir. 10 Mart 1620 (5 R.ahir 1029) yılına ait avarız tahriri kaydında; Canibü’ş-şehr⁸⁴ ve Yüreğir Nahiyeleri’nin avarız haneleri belirtilirken, avarız ile yükümlü tutulan birimler cemaat olarak kaydedildiği halde⁸⁵, 1634 (1044) yılına ait avarız tevziatı listesinde⁸⁶, bu birimler, cemaat olarak değil karye olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatler içerisinde birinci grupta bulunan, Yerli Cemaatlerin eşkıyalık hareketlerine karışmadıkları ve dolayısıyla Kıbrıs da dâhil olmak üzere başka yerlere sürgüne gönderilmedikleri görülmektedir.

Özellikle Çukurova bölgesinde İfraz-ı Zülkadiriyye ile Yeniil ve Türkmanan-ı Haleb Mukataası’na tabi olan cemaatlerin eşkıyalık olaylarına karıştıkları ve bundan dolayı da Kıbrıs’a sürgüne gönderildikleri görülmektedir. Yörük cemaatleri içerisinde Kıbrıs’a iskân edilmek istenen cemaatlerin başında Kacar (Kacar Halil) Cemaati gelmekteydi. 1690-1750 tarihleri arasında Adana’da Dünderlu Nahiyesi’ne tabi bir cemaat olarak görülen bu cemaatin mensupları, bu dönemde buldukları yerden kalkarak Aydın bölgesine gitmişlerdir⁸⁷. Bir süre bu bölgede yaşayan bu cemaatin mensupları, bunu müteakiben İçil’e iskân edilmeleri kararlaştırılan Yörükler’in arasına karışmışlardır. Bu durum üzerine; Kacar Cemaati’nin diğer cemaatlerden ayırt edilip, eski vatanları olan Dünderlu Nahiyesi’ne iskân edilmeleri için dönemin İçil Valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir⁸⁸.

Kacar Cemaati mensuplarının eski vatanlarına iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen başarılı olunamamış ve bu kişiler İçil ve Alaiye çevresinde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. 1710’lu yılların başlarında Kıbrıs’a iskân edilmeleri için ferman gönderilen Yörük Cemaatleri’nden olup, Kıbrıs’a gitmeyen veya gittikten sonra firar eden cemaatler ile birleşip bunları koruması altına alan bu cemaatin lideri Kacar Halil⁸⁹, etrafına korku salan önemli bir eşkıya reisi olarak ortaya çıkmıştır⁹⁰.

Haklarında yapılan takibatlara rağmen Kacar Halil Cemaati ile diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamamıştır. Bu cemaatlerin Kıbrıs’a iskân edilmeleri için gösterilen bütün gayretlere rağmen, bunların bu emre itaat etmeyip, dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam etmeleri üzerine, önde gelenleriyle birlikte eşkıyalık yapanlarının katl edilmesi için, dönemin Şeyhülislamı olan Abdullah Efendi’den fetva alınmıştır⁹¹. Şeyhülislam’dan alınan bu fetva üzerine, bu cemaatlerin haklarında amansız bir takibat yapılmaya başlanmıştır. Gittikleri bütün bölgelerde sert şekilde karşılaşan ve uygulanan sıkı takibat üzerine bu cemaatler ile birlikte Kacar Halil Cemaati mensupları af talebinde bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerin ardından, diğer Yörük Cemaatleri’nin Çukurova’da Sarıçam Kazası’na iskân edilmelerine karar verildiği halde, bu cemaatin mensuplarının,

⁸³ “... Karaisalı Kazası’na tabi Kızıldağ Yaylakı’nda vaki kibleten Ramazanoğlu Sarayı ...” A.Ş.S. No:101, S.:240, B.:388. “... Tekfur Yaylakı Sûkku ...” A.Ş.S. No:24, S.:26, B.:59. “... Adana Kazası’na tâbi Barakdağı Yaylağı’nda Çavuşoğlu nâm kimesnenin binâ ettiği câmi’de nîm akçe vazîfe ile imam olan Mehmed ...” A.Ş.S. No:19, S.:242, B.:432.

⁸⁴ 1620 yılına ait bu avarız tahriri kaydında; Şehr-i Adana olarak isimlendirilen nahiyeye, daha sonraki dönemlerde Canibü’ş-şehr Nahiyesi olarak isimlendirilmiştir.

⁸⁵ B.O.A. Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemi Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383, S.:1-2, B.:2.

⁸⁶ A.Ş.S. No:2, S.:82, B.:143.

⁸⁷ A.Ş.S. No:105, S.:73, B.:102.

⁸⁸ A.Ş.S. No:24, S.:28, B.:33. 1708 (1120)

⁸⁹ Kacar Cemaati’nin adı; bu dönemden itibaren, başlarında bulunan Halil’e izafeten Kacar Halil Cemaati olarak anılmaya başlamıştır.

⁹⁰ M.D. No:120, S.:181-182, H.:731; Ahmet Refik, Anadolu’da Türk Aşiretleri, İstanbul, 1930; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara, 1967.

s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evast-ı R.ahir 1126).

⁹¹ “Ehl ve ‘iyâllerile Konar ve Göçer Yörükân Tâ’ifesi’nden Zeyd ‘Amr ve Bekir ve Beşir tâ’ife-i mezbûreden şu kadar nefer kimesnelere re’is olub bir mevzi’den bir mevzi’e nakl iderler iken kat’-i tarîk ve bî-gayr-ı hakk ahz-ı emvâl ve katl-i nüfus ‘adetleri olub zararları ‘âmm olmağla mezbûrlar bi’l-cümle cezâyir-i bahrden bir cezâyere nakl ve anda iskân olunmaları için taraf-ı saltanatdan emr-i ‘âlî ile mübâşir ve naklîriçün şu kadar kimesne ta’yîn olunduklarında eşkiyâ-yı mezbûrdan itâ’at-i emr itmeyüb bir mevzi’e tecemmü’ ve mükâtele ve muhârebeye ve kat’-i tarîk idüb tayin olunan kimesnelere şu kadar nüfus katl eyleseler eşkiyâ-yı mezbûrenin re’isleri ve fesâdda etba’larının ‘alâ-tarîkü’l-istishâl katlleri meşrû’ ve vâcibdir” M.D. No:134, S.:139-140, H.:2. Haziran Ortaları 1727 (Evahir-i Şevval 1139).

bir süreden beri sakin oldukları Sirke adlı yerde kış mevsiminde sakin olup, yaz mevsiminde Bozdağ'da yaylamalarına müsaade edilmiştir⁹².

Bu dönemde Kıbrıs'a iskân edilmek istenen bir diğer cemaat de **Kara Hacılı Cemaati**'dir. Aslen İçil Sancağı Zeyne Kazası'nda sakin olan bu cemaatin mensupları, zamanla bu bölgeyi terk ederek Adana ve Tarsus bölgelerine gelerek yarı yerleşik bir durumda konar-göçer hayatlarını devam ettirmeye başlamışlardır⁹³. 1690-1750 tarihleri arasında Bozdoğan Mukataası'na tabi olan bu cemaatin⁹⁴, mensuplarının çoğunluğu; daha sonraki dönemlerinde Çukurova bölgesinde yaşamaktadırlarsa da, bazıları Çukurova'nın çevresinde bulunan Silifke, Alaiye, İbradı, Selenti, Seydişehir, Manavgat, Sığırlık ve Teke bölgelerinde dağılmıştır⁹⁵. Çukurova bölgesinde yaşayan Kara Hacılı Cemaati'nin esas kolu Sarıçam Kazası'nda ve Sis'teki Cebel-i Nur'da kışlayıp, Kayseri Sancağı'ndaki Erciyes ve Beydağı'nda yaylamaktaydı.

Kara Hacılı Cemaati'nin mensuplarının çoğunluğu, 1700 yıllarının başında Alaiye ve çevresinde yaşamakta idiler. Bu cemaatin mensupları ile Yörük cemaatlerinden Patralı, Şamlı, Zekeriyalı, Sofilar, Tekeli, Saçı Karalı, Cılaklı, Lengerli, Yayıncılar ve İrikli Cemaatleri'nden oluşan büyük bir grup, 600'den fazla evleriyle birlikte Alaiye, Manavgat ve Duşenbe çevresinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bu olaylar çerçevesinde Kara Hacılı Cemaati'ne tabi İsaogulları'na⁹⁶ tabi 15'den fazla eşkıya İbradı Kazası'nda bazı kişileri katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bunların tenkili için Alaiye Sancağı'na mutasarrıf olan Musa görevlendirilmiştir⁹⁷.

Meydana gelen bu eşkıyalıkların sona erdirilmesi için yapılan bu çalışmalara rağmen başarılı olunamamıştır. Kara Hacılı Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine, bunların İçil Sancağı'nda uygun olan yerlere iskân edilmesine karar verilmiş ve bu husus için bu dönemde Hudâvendigâr Sancağı'na mutasarrıf olan Musa Paşa ile birlikte çevredeki yetkililer görevlendirilmiştir⁹⁸. Yapılan çalışmalar sonucunda Kara Hacılı Cemaati'nin Alaiye ve çevresinde bulunanlarının kısa bir süre için de olsa İçil'e tabi Mud Nahiyesi'nde Şeyhlü nam mevziye iskânında başarılı olunmuştur. Bu cemaatin mensupları, buraya iskân edilmelerinin ardından bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına ve iskân yerlerini terk etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlar, bu taahhütlerini yerine getirmemeleri durumunda ise 12 kese (10.000 kuruş) nezr akçesi vereceklerine dair hüccet vermişlerdir⁹⁹.

Kara Hacılı Cemaati'nin mensupları, iskân edildikleri bölgede kısa bir süre durduktan sonra bu bölgeyi terk ederek Adana ve çevresine gelmeye başlamışlardır. Kalabalık gruplar halinde Çukurova bölgesine gelen bu cemaatin mensupları, bu bölgede kışlayıp, ilkbaharda Yahyalı ve çevresinde bulunan köylerin ekili arazilerine zarar vermeye ve eşkıyalık yapıp çevrede adam öldürme ve mal gaspına başlamışlardır. Bu durumun Kayseri Naibi Hasan tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine, suçluların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının İçil'deki iskân İskâna gönderilmeleri için Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa ile Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir¹⁰⁰.

İçil'e iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen bu cemaatin çoğunluğunun iskân bölgelerine gönderilmesinde başarılı olunamamıştır. Çukurova bölgesini kendilerine mekân olarak seçen bu cemaatin mensuplarının çoğunluğu, Yüreğir ve çevresini kendilerine kışlak olarak seçmiş¹⁰¹ ve Niğde Sancağı'nda Develü Nahiyesi'ndeki Aladağ Yaylağı'nı yaylak olarak kullanmaya başlamışlardır. Niğde ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının artması üzerine, Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹⁰².

⁹² A.Ş.S. No:126, S.:149-148, B.:26; M.D. No:134, S.:175-176, H.:2. Ağustos Ortaları 1727 (Evahir-i Zilhicce 1139).

⁹³ MAD. No: 6890, S.:2.

⁹⁴ A.Ş.S. No:105, S.:18, B.:29-b; MAD. No: 6890, S.:4.

⁹⁵ Üçler Bulduk, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak Kışlak Sahaları", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**; Ankara, 2000, s.78.

⁹⁶ Bu grup daha sonraki dönemlerden Kara Hacılı Cemaati'nde ayrı bir grup olarak Hacı İsaogulları adıyla anılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cemaat, özellikle Alaiye ve çevresinde etkin bir şekilde eşkıyalık olaylarına karışmıştır. M.D. No:130, S.:281-282, H.:1; M.D. No:130, S.:332, H.:2; M.D. No:152, S.:124-125, H.:2.

⁹⁷ M.D. No:102, S.:92, H.:399. Aralık Ortaları 1691 (Evahir-i R.evvel 1103).

⁹⁸ M.D. No:110, S.:507, 510, H.:2336, 2346. Mayıs Ortaları 1699 (Evasıt-ı Zilkade 1110).

⁹⁹ MAD. No: 8458, S.:75, B.:1. 25 Ekim 1699 (Gurre-i C.evvel 1111).

¹⁰⁰ M.D. No:112, S.:101, H.:328; MAD. No: 8458, S.:74, B.:1. Aralık Başları 1701 (Evail-i Receb 1113).

¹⁰¹ A.Ş.S. No:105, S.:18, B.:29-b.

¹⁰² A.Ş.S. No:3, S.:8, B.:14.

Gönderilen bu fermana rağmen bu cemaatin mensupları bu defa da Kayseri ve çevresine gidip, bu bölgede eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere bu cemaatin mensuplarından bazıları; Yahyalı Nahiyesi sakinlerinin yaylağı olan Akçaşehir Yaylağı'na gidip, çevredeki ekili arazilere zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu aşiretin topluca İçil ve Alaiye'ye iskân edilmeleri için Kayseri ve Niğde Sancakları'na mutasarrıf olan kişiler görevlendirilmiştir¹⁰³.

İçil bölgesine gönderilen bu cemaatin mensuplarının bir kısmı kaçarak geri gelip Adana ve çevresinde yaşamaya devam etmişlerdir. İçil bölgesinde kalanlar ise bu bölgede bulunan diğer cemaatlerle birleşerek eşkıyalık olaylarına devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine topluca Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilmiştir¹⁰⁴. Fakat kısa bir süre sonra, imkânların elverişsizliği ve bu husustaki başarısızlıklar sebebiyle bu karardan vazgeçilmiştir. Durumun gözden geçirilmesi sonucunda, bu cemaatlerin eski suçları affedilmiş, fakat bundan sonra eşkıyalık yapanların Kıbrıs'a iskân edileceği ve bu durumun bu cemaatlere bildirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁵.

İçil'deki iskân bölgelerine gitmeyerek, Çukurova bölgesinde kalan Kara Hacılı Cemaati mensupları Hamza Kethüda'nın idaresinde bulunmaktaydılar¹⁰⁶. Bu kişinin idaresinde bulunan bu cemaatin mensupları, Çukurova bölgesinde Sarıçam, Misis ve Yüreğir civarını kışlak olarak kullanıp, yaz mevsiminde Niğde ve Kayseri civarına yaylamak için gitmeye ve buralarda eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, 30.000 kuruşluk nezrlerinin tahsil edilerek, bu hususta kendilerinden şikâyetçi olanlarla davaları görülüp sonuca erıştırilmesinin ardından topluca İçil ve Alaiye Sancakları'na iskân edilmeleri için Karaman ve Adana Valisi olan Osman Paşa görevlendirilmiştir¹⁰⁷.

Osman Paşa, bu fermanın ardından, Kara Hacılı Cemaati'nden şikâyetçi olan Yahyalı kasabası ve köyleri sakinlerinin yapmış oldukları şikâyeti sonuca erdirmek için Adana'daki sarayında mahkeme kurdurmuştur. Yahyalı sakinlerinin de hazır bulunduğu bu mahkemede, Kara Hacılı Cemaati ileri gelenleri yapılan suçlamaları kabul ederek, Yahyalı ve çevresine verdikleri zarar karşılığında 300 kuruş ödemeyi ve daha önceden zorla gidip istila ettikleri Aladağ Yaylağı'na çıkmayıp, yine o bölgede bulunan Menendiz Dağı'na yaylamak için gitmeyi kabul etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere, bundan sonra, bu bölgeden kendileri ile ilgili herhangi bir şikâyet yapılacak olursa 5000 kuruş nezr akçesi vermeyi de kabul etmişlerdir. Yapılan bu mahkeme sonucunda bu husus hüccet olunmuş ve Kara Hacılı Cemaati'nin İçil ve Alaiye bölgelerine iskân edilmelerinden vazgeçilmiştir¹⁰⁸. Mahkeme sırasında, Kara Hacılı Cemaati'nin daha önceden vermiş oldukları nezr hüccetinin hilafına davranışta buldukları için, taahhütleri olan 30.000 kuruş nezr hüccetinin tahsil edilmesi gündeme gelmiştir. Bu meblağın tahsil edilmesi hususunda gönderilen ferman sebebiyle bu cemaate mensup bazı kişiler, tahsilât yapılmaya kadar Adana Kalesi'ne hapsedilmiştir. Bu meblağın tamamen ödenmesi üzerine, hapsedilenler serbest bırakılmışlardır¹⁰⁹.

Yine Bu dönemde Kıbrıs'a iskân edilmek istenen bir diğer cemaat de **Kerimoğlu Cemaati** idi. Esas olarak Karaman Yörüklerinden olan Abdülkerim isimli bir kişinin 1650 tarihinden sonraları Kars-ı Maraş'a gelip yerleşmesi¹¹⁰ ve bir süre sonra kazandığı güç ile etrafına topladığı Bozdoğan Yörük gruplarının oluşturduğu bir cemaattir¹¹¹. 1720-1721 yılında yapılan Yörük tahririne göre, Kerimoğlu'na

¹⁰³ M.D. No:114-1, S.:184, H.:1. Mart Sonları-Nisan Başları 1704 (Evahir-i Zilkade 1115).

¹⁰⁴ M.D. No:120, S.:181-182, H.:731; A.Refik; a.g.e., s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

¹⁰⁵ M.D. No:122, S.:84, H.:1; A.Refik; a.g.e., s.151-153, B.:198. Temmuz Başları 1714 (Evahir-i C.ahir 1126).

¹⁰⁶ Bu dönemde bu cemaatin mensupları Çukurova bölgesinde etkin olan cemaatler arasında bulunmaktaydı. A.Ş.S. No:39, S.:99-100, B.:138-a.

¹⁰⁷ A.Ş.S. No:18, S.:215-216, B.:378. Ocak Başları 1720 (Evahir-i Safer 1132).

¹⁰⁸ A.Ş.S. No:18, S.:51, B.:80. 9 Mart 1720 (28 R.ahir 1132).

¹⁰⁹ Bu hususla ilgili Adana ve Karaman Valisi Osman Paşa'nın buyuruldusu, A.Ş.S. No:18, S.:214, B.:377. 12 Mart 1720 (2 C.evvel 1132).

¹¹⁰ 1705 tarihli bir fermana göre, aslen Karaman Yörüğü Taifesi'nden olan Abdülkerim oğlu Halil adlı kişinin Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin olduğu ve bu bölgenin sakinlerinden birçok kişinin katl edilmesi ve mallarının gasb edilmesini organize ettiği belirtilmektedir. M.D. No:114-1, S.:465, H.:1.

¹¹¹ Birçok dağınık cemaat ve etraftan gelip katılanlardan oluşan bu grup belgelerde Kerimoğlu Cemaati olarak anıldığı için tarafımızdan cemaat olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. A.Ş.S. No:126, S.:149-148, B.:26; M.D. No:134, S.:175, H.:2.

tabi 3 farklı Yörük gurubu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Sadlu ve Kütüklü Cemaatleri¹¹², ikincisi; Sofilar Cemaati'nin perakende gurubu¹¹³, Üçüncüsü ise; Seydi Mahmud isimli vakfın reyası olan Bozdoğan Yörükleri'nden oluşan perakende gruptur¹¹⁴. 1690-1750 tarihleri arasında, Kerimoğlu'na tabi olan grupların bazıları Çukurova'da kışlayıp, Erciyes Dağı'nda yaylamaktaydılar¹¹⁵.

1700 yıllarında Kerimoğlu Cemaati'nin başında Abdülkerim'in oğlu Halil isimli bir kişi bulunmaktaydı. Kars-ı Maraş'ta sakin olan bu kişi, bu dönemde burada önemli bir kişi olarak görülmektedir. 1701 yılında, Kars-ı Maraş'ta sakin olan Halil Bey'in burada kazandığı güç sebebiyle, çevresinde bulunan kişilerle bazı husumetler meydana gelmiş ve bunların da teşviki ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi Sakallu Ceridi'ne mensup bazı kişiler, çevreden de kendilerine katılan 300'den fazla süvari ile Halil Bey'in evini basıp, bazı mallarını gasp edip, burada bulunan birçok kişiyi yaralamışlardı¹¹⁶.

Meydana gelen bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra Halil Bey, Kars-ı Maraş'taki gücünü arttırmak için çevrede bulunan bazı cemaatlerin eşkiyaları ile işbirliğine girmiş ve çevrede kendine rakip olarak gördüğü kişileri sindirmeye çalışmıştır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Halil Bey'in Kıbrıs'ta Magosa Kalesi'nde kalebind edilmesi için ferman gönderilmiş, ancak Halil Bey buna itaat etmeyerek, bazı kişileri katil edip, halktan zorla mal gasb etmeye devam etmiştir. Durumun tekrar İstanbul'a bildirilmesi üzerine Halil Bey'in babasının asıl vatani olan Karaman'a nakl ve iskân edilmesi için Maraş Valisi görevlendirilmiştir¹¹⁷. Ancak ilk etapta bu hususta başarılı olunamayınca, bir süre sonra Halil Bey'in Karaman'a gönderilmesi için İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı'na mutasarrıf olan İsmail Bey görevlendirilmiştir¹¹⁸.

Fakat bir süre sonra Halil Bey kendini affettirmeyi başarmıştır. Karaman'a geri gönderilmekten kurtulan Halil Bey bu dönemden sonra daha dikkatli bir tavır sergilemeye başlamıştır. 1690-1750 tarihleri arasında Kerimoğlu Cemaati genel olarak devlete itaat eden ve çevredeki eşkiyalık olaylarının bastırılmasında sahip olduğu kuvvete başvurulmuş bir grup olarak görülmektedir¹¹⁹. Ancak bu dönemde de Kerimoğlu Cemaati içerisine dışarıdan gelip katılanlar bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğunu, haklarında takibat yapılan eşkiyalar ile buldukları bölgelerde tutunamayıp, kaçmak zorunda kalanlar oluşturmaktaydı¹²⁰.

İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri içerisinde Kıbrıs'da iskân edilmek istenen cemaatler de oldukça fazla sayıda idi. 1691-1750 tarihleri arasındaki dönemde, Çukurova bölgesindeki en önemli cemaatler arasında, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan ve 1691 yılında alınan bir kararla Ayas, Berendi ve Kınık'ta kalıcı olarak iskân edilmeye çalışılan cemaatler bulunmaktaydı. Dülkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından, Oğuzların Bozok koluna mensup *Türkmen Cemaatleri'nin konfederasyonu* şeklinde teşekkül etmiş olan bu beyliğe tabi bazı cemaatler, Anadolu'nun değişik yerlerine dağılmışlardır. Zaman zaman değişik cemaat gruplarına dâhil edilen bu cemaatler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir idari birim halinde organize edilerek, Zülkadiriyye Türkmenleri'nden ayrılanlar manasına gelen **İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri** adıyla adlandırılmıştır¹²¹.

İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nden oluşan cemaatlerin tabi olduğu İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası XVII. yüzyıl içerisinde genel olarak Valide Sultanlara has olarak tayin edilmiştir¹²². İfraz-ı

¹¹² MAD. No: 6890, S.:22.

¹¹³ MAD. No: 6890, S.:22-23.

¹¹⁴ MAD. No: 6890, S.:23.

¹¹⁵ M.D. No:147, S.:438-439, H.:4.

¹¹⁶ M.D. No:112, S.:116, H.:374.

¹¹⁷ M.D. No:114-1, S.:465, H.:1. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).

¹¹⁸ M.D. No:114-1, S.:713, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları 1706 (Evasıt-ı Zilkade 1117). Aynı hükmün üstündeki derkenara göre Halil Bey 4 ay sonra affedilmiştir.

¹¹⁹ A.Ş.S. No:19, S.:29-30, B.:40; A.Ş.S. No:41, S.:79, B.:143; M.D. No:119, S.:42, H.:268; M.D. No:122, S.:125, H.:2; M.D. No:135, S.:401, H.:2; M.D. No:154, S.:173, H.:1; At.Ş.D. No:58, S.:7, H.:2.

¹²⁰ 1742 tarihli bir belgeye göre; haklarında takibat yapılan Receblü Avşarı'nın firarilerinden bazı kişiler Kerimoğlu Cemaati'nin içinde gizlenmekte ve bu cemaat tarafından himaye edilmekteydi. M.D. No:148, S.:312, H.:2.

¹²¹ İlhan Şahin; "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, C.XIII, Sa: 7-8, İstanbul, 1977, s.101.

¹²² At.Ş.D. No:6, S.:153, H.:701; At.Ş.D. No:7, S.:43, H.:169, 170. Valide Hassı'na tabi olan bu mukataa 1 Eylül 1688 (5 Zilkade 1099) tarihinden itibaren Vezir Ali Paşa'ya has olarak tayin edilmiştir. MAD. No: 7028, S.:96, B.:1. Ali Paşa'ya has

Zülkadiriyye Cemaatleri'nin bir kısmı konar ve göçer olarak hayatlarını sürdürürken, bir kısmı Adana Sancağı'ndaki Ayas, Berendi ve Kınık'ta reaya veya sipahi olarak sakin idiler. Konar ve göçer durumda olan cemaatlerin çoğunluğu da kış mevsiminde bu bölgeye kışlamak amacıyla gelmekteydiler¹²³.

1691 yılındaki aşiretlerin iskân edilmesi ile ilgili olarak Rakka ve çevresine yapılan iskân olayını müteakiben, 11 Ocak 1691 (10 R.ahir 1102) tarihinde alınan bir kararla İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nin Çukurova'da bulunan Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁴. Alınan bu karar üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmeni olarak adlandırılan cemaatlerin tespit edilen bölgelere iskân edilmesi için çalışmalarına girişilmiştir. Ancak bu süreç içerisinde, birçok isyanlar meydana gelmiş, birçok cemaat yerlerini terk ederek başka bölgelere gitmişlerdir. Bunun yanında bazı cemaatlerden bazıları, iskân mahalline hiç gitmeyerek Maraş Eyaleti dâhilinde kalmıştır¹²⁵. Bu cemaate bağlı olup bu dönemde Kıbrıs'da iskân edilmeye çalışılan cemaatler şunlardır:

Aydınlı Cemaati: 1690 yılındaki asker talebi ile ilgili belgeye göre, başında Monla Ahmed Kethüda isimli bir kişi bulunan ve İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olarak gösterilen Aydınlı Cemaati¹²⁶, 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati ile birlikte iskân edilmiştir. İskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi bir mahalle olarak anılan Aydınlı Cemaati¹²⁷, bir süre sonra yine Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi olarak görünen bir cemaat olarak adlandırılmıştır¹²⁸. İskân olayından bir süre sonra bazı eşkıyalık olaylarına karışması sonucunda bu cemaat ile ilgili olarak takibat yapılmıştır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi cemaatlerin isyan hareketleri üzerine yapılan takibatlar sonucunda, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Aydınlı Cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışarlarsa 50 kese akçe nezir ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir¹²⁹. Bu çerçevede olmak üzere 1705 yılında yeniden tamir edilmesi düşünülen Kurdkulağı'na iskân edilmek istenen 24 cemaatten birisi olarak Aydınlı Cemaati de görülmektedir¹³⁰.

Ancak bir süre sonra İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nin toplu olarak isyan etmesi üzerine, bu cemaatlerin isyanı bastırılmış ve nezir hüccetinden başka daha önceden vermiş oldukları nezir hücceti gereğince toplam 22 cemaatten 50.000 kuruş nezrin tahsil edilmesine çalışılmıştır. Bu miktarın 2000 kuruşu Aydınlı Cemaati'nin hissesine düşmekteydi. Ancak bu cemaatlerin bu meblağı ödeyemeyecekleri belirtmeleri üzerine, belirtilen meblağın bir daha eşkıyalık yapmamaları şartıyla affedilmesi yoluna gidilmiştir¹³¹.

Verilen bütün bu nezir hüccetlerine rağmen diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Aydınlı Cemaati'nin de isyanları ve yıllık vergilerinin vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezir hücceti vermişlerdir. Bu nezir taahhüdünde bulunanlardan biri de Aydınlı Kethüdası Hacı Abdurrahman Kethüda'dır¹³². Ancak Aydınlı Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Aydınlı Cemaati'nden Hacı Abdurrahman, Hacı Yusuf ve Hasanoğlu Ahmed adlı kişilerin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹³³. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Mehmed Kethüda bin Yusuf ve diğerleri eşkıyalık

olarak tayin edilen bu mukataa bir süre sonra Hass-ı Hümayun'a dahil edilmiştir. Zira Aralık Ortaları 1690 (Evail-i R. evvel 1102) tarihli bir belgeye göre İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Havass-ı Hümayun olarak gösterilmektedir. **At.Ş.D. No:14**, S.:199, H.:800.

¹²³ **MAD. No: 8458**, S.:42-44, B.:2.

¹²⁴ **M.D. No:100**, S.:122, H.:467; **MAD. No: 8458**, S.:42-5, B.:2.

¹²⁵ **MAD. No: 8466**, S.:248, B.:1.

¹²⁶ **M.D. No:99**, S.:53, H.:186..

¹²⁷ **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

¹²⁸ **At.Ş.D. No:20**, S.:265, H.:1148. Mayıs Ortaları 1695 (Evail-i Şevval 1695).

¹²⁹ **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

¹³⁰ **MAD. No: 8458**, S.:79, B.:1.

¹³¹ **MAD. No: 8458**, S.:84, B.:1. 27 Mart 1707 (22 Zilhicce 1118).

¹³² **MAD. No: 8458**, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

¹³³ **M.D. No:119**, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

olaylarına karışmaya devam etmişlerdir¹³⁴.

Çakallu Dokuzu Cemaati: Çukurova bölgesine iskân edilmeden önce konar ve göçer olarak hayatını devam ettiren ve o dönemde de İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan bu cemaatin¹³⁵ iskân sırasında durumuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı¹³⁶, iskân edildikleri bölgeye gidip yerleştikten bir süre sonra eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi bazı cemaatlerin, Rakka iskânı firarisi Receblü Avşarı ile birleşerek isyan etmesi sırasında, Çakallu Dokuzu'nun bu sıradaki kethüdası Muhammed Kethüda bunlar ile birlikte hareket ederek isyan etmiştir. İsyân olayının genişlemesini müteakip diğer cemaatlerle birlikte Çakallu Cemaati'nden pek çok kişi Şuğur ve Eriha bölgelerine giderek burada eşkıyalık ve yol kesmeye başlamışlardır. Bu olaylar sırasında, kendilerinden yıllık vergilerini talep eden İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı Ağası Hüseyin'in üzerine hücum ederek kaçırmışlardır. Bu durum üzerine, bunların eşkıyalıklarına son verilmesi ve başka yerlere gidenlerle birlikte bunların geri getirilip iskân yerlerine yerleştirilmesi hususunda Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir¹³⁷.

Çukurova'daki iskân bölgesine geri getirilen Çakallu Dokuzu Cemaati, bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına girişmiştir. Rakka, Hama ve Humus iskân firarilerinden Receblü Avşarı, Lek Kürdü, Çepni ve diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşen Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Cündioğlu Emirza, bunun kardeşi Beşir ile Eksikli Hasan ve Eksikli Sarı Ali kişiler 50-100 kişilik gruplar halinde dolaşarak Çukurova bölgesi başta olmak üzere Anadolu'nun bazı bölgelerinde birçok eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, bu dönemde Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir İpşir Hüseyin Paşa bunların tenkili ile görevlendirilmiştir¹³⁸.

1699-1700 yıllarında bir süre için bazı cemaatlerle birlikte Sis Sancağı dâhilinde derbentçi olarak boş arazilere iskân edilen¹³⁹ Çakallu Dokuzu Cemaati, bu bölgeyi bir süre sonra terk ederek tekrar eşkıyalığa başlamıştır. Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Süleyman Kethüda ve Abdülkadir adlı kişilerin Alcı Türkmanı'ndan bazı kişiler ile birlikte bir kervanın önünü keserek mallarını yağmalamasının¹⁴⁰ ardından, bu cemaate mensup olan onlarca kişi, çevreden kendilerine katılan 300 kişilik bir grup ile birlikte Kars-ı Maraş'ta sakin olan Kerimoğlu Halil'in evini basarak birçok kişiyi öldürüp, bazılarını da yaralamış ve pek çok eşyasını yağmalamışlardır¹⁴¹.

Çakallu Dokuzu ile birlikte bazı cemaatlerin bu şekildeki eşkıyalıklarının artması ve bunların tenkili için üzerlerine gidilmesi sonucunda bunlar kaçarak dağlık bölgelere sığınmışlardır. Bu sırada İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi pek çok cemaat bunlardan şikâyetçi olmuştur. Bu cemaatlerin kendilerinden ayrılarak başka bölgelere gönderilmelerini talep etmişlerdir¹⁴². Meydana gelen bu olayların ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Çakallu Dokuzu Cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışarlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir¹⁴³.

Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları, vermiş oldukları bu hüccete rağmen kısa bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına başlamış ve kaçarak Gündüzlü Ovası, Şuğur ve Bozağaç taraflarına giderek bu bölgedeki cemaatler ile birleşerek eşkıyalıklarına devam etmişlerdir¹⁴⁴. Bu zaman dilimi içerisinde, Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilen, fakat firar eden Kılıçlı ve Doğanlı Cemaatleri'ne mensup bazı

¹³⁴ A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

¹³⁵ MAD. No: 8458, S.:44, B.:1.

¹³⁶ MAD. No: 8466, S.:248, B.:1. 16 Temmuz 1697 (26 Zilhicce 1108)

¹³⁷ MAD. No: 9879, S.:107, B.:1. 15 Ocak 1695 (29 C.evvel 1106). Çakallu Dokuzu'na mensup olan bazı kişiler bu sırada Malatya, Behisni ve Hısn-ı Mansur çevresinde bulunmaktaydı. Bu kişilerin Çukurova'ya gönderilmeleri için bu bölgelerin Kadıları'na ferman gönderilmiştir. MAD. No: 9879, S.:338, B.:1. 8 Mayıs 1695 (24 Ramazan 1106).

¹³⁸ M.D. No:110, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasıt-ı Şevval 1109).

¹³⁹ A.Ş.S. No:101, S.:113, B.:176.

¹⁴⁰ M.D. No:112, S.:41, H.:82. Ekim 1701 (C.evvel 1113).

¹⁴¹ M.D. No:114, S.:16, H.:1. Ocak 1703 (Ramazan 1114)

¹⁴² M.D. No:114-1, S.:241, H.:1. Mayıs 1704 (Muharrem 1116).

¹⁴³ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:1. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

¹⁴⁴ M.D. No:114-1, S.:664, H.:1.

kişileri içlerine alıp saklayan Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları¹⁴⁵, bölgede adından korku ile söz edilen bir cemaat olarak öne çıkmıştır. Ortaya çıkan birçok eşkıyalık olaylarının ardından düzenlenen seferler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaat başka çare olmadığını görünce itaatini arz etmiştir. Bu olayların ardından, Çakallu Dokuzu Cemaati mensuplarının daha önceki senelere ait mallarının tahsil edilmesi amacıyla bu cemaate mensup Cündioğlu Mirza, Bıyıklıoğlu ve Baklıoğlu adlı kişiler Adana Kalesi'ne hapsedilmişlerdir¹⁴⁶.

Çakallu Dokuzu Cemaati'nin mensuplarının eşkıyalıklarının sonunun gelmemesi üzerine, bunların Çukurova bölgesinden uzaklaştırılarak başka bir bölgeye iskân edilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede olmak üzere, daha önceki dönemlerde Urban eşkıyasının eşkıyalıkları sebebiyle harap olan Hama bölgesine bazı cemaatle ile birlikte Çakallu Dokuzu Cemaati'nin iskân edilmesine karar verilmişti¹⁴⁷. Kaçarak firar eden bazı kişilerin dışında Hama bölgesine gönderilen Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları, bu bölgeye daha önce iskân edilen cemaatler ile birleşerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Birleştikleri kişilerle birlikte başlarındaki zabıtları öldürüp, Haremeyn'e Hacc masrafı olarak gönderilen 30 kese akçeyi gasp eden bu cemaatlerden bazıları Çakallu Cemaati ile birlikte kaçarak Adana ve Maraş tarafına firar etmişlerdir¹⁴⁸. Adana tarafına gelen bu cemaatler Kurdkulağı ve çevresinde toplanarak Arslanlıbeli adlı geçit bölgesine gidip yolları kesmeye başlamışlardır¹⁴⁹.

Yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerden bazı kişiler, çevrede bulunan diğer cemaatlerin içine girip saklanmaya başlamışlardır¹⁵⁰. Alınan sıkı tedbirler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerin mensupları saklandıkları yerlerden tespit edilerek ele geçirilmişlerdir. Bu çerçevede olmak üzere Çakallu Dokuzu Cemaati'ne mensup 33 hane bu bölgedeki Yeniil Türkmenleri'nin arasında bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Çakallu Dokuzu Cemaati'nin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'ndan ifraz edilerek Cısır-i Murad Paşa'ya iskân olunmasına karar verilmiştir¹⁵¹. Ancak kısa bir süre sonra Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Mirzaoğlu Sofu ile birlikte bu cemaatten bazı kişiler diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek Maraş ve çevresinde eşkıyalık olaylarına tekrar başlamışlardır¹⁵². Cısır-i Murad Paşa'da da rahat durmayan Çakallu Dokuzu'na mensup kişiler 1714 yılında tekrar İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilmiştir¹⁵³. Bunun üzerine Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları tekrar Çukurova'ya geri gelmeye başlamıştır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı Çukurova bölgesine gelip sakin olmuşlarsa da, bir kısmı Antakya ve Karamurt çevresine yerleşerek burada sakin olmaya başlamışlardır¹⁵⁴.

Hoballu Cemaati: 1691 yılında yapılan iskân ile ilgili defterde bu cemaat ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu cemaatin ismi İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında geçmektedir. Bu cemaatin mensupları Rakka iskân firarilerinden Recebli Avşarı, Lek Ekradı ve diğer cemaatler ile birleşerek Çukurova bölgesinde birçok eşkıyalık olaylarına girişmiştir¹⁵⁵. Bu olayların ardından Hoballu Cemaati, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden bazıları ile birleşerek başka eşkıyalık olaylarına girmiştir¹⁵⁶.

Meydana gelen bu olayların ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Poladzade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Hoballu Cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir¹⁵⁷. Verilen bütün bu nezr hüccetine rağmen diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Hoballu Cemaati'nin de isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de

¹⁴⁵ M.D. No:114-1, S.:666, H.:3.

¹⁴⁶ A.Ş.S. No:41, S.:79, B.:143; At.Ş.D. No:58, S.:7, H.:2.

¹⁴⁷ At.Ş.D. No:58, S.:146-147, H.:1. Ocak Sonları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122)

¹⁴⁸ A.Ş.S. No:19, S.:50, B.:80; M.D. No:119, S.:41-2, H.:263-8. Eylül 1711 (Receb 1123).

¹⁴⁹ A.Ş.S. No:19, S.:99, B.:168; M.D. No:119, S.:89, H.:446.

¹⁵⁰ A.Ş.S. No:19, S.:167, B.:316.

¹⁵¹ A.Ş.S. No:19, S.:235-236, B.:422; M.D. No:119, S.:182-3, H.:804. Haziran Başları-Ortaları 1712 (Evail-i C.evvel 1124).

¹⁵² M.D. No:120, S.:108-109, H.:430.

¹⁵³ A.Ş.S. No:39, S.:68-69, B.:100.

¹⁵⁴ A.Ş.S. No:21, S.:99, B.:157.

¹⁵⁵ M.D. No:110, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasıt-ı Şevval 1109).

¹⁵⁶ M.D. No:114, S.:17, H.:1.

¹⁵⁷ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

Hoballu Kethüdası Hacı Bayezit Kethüda'dır¹⁵⁸. Verilen bu nezr hüccetlerine rağmen Hoballu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin itaatsizliklerinin artması ve yıllık vergilerin tahsil edilememesi üzerine bu cemaatlere karşı yeniden harekete geçilmiştir. Bu meyanda olmak üzere, yapılan takibatlar sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir¹⁵⁹. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Hoballu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Hoballu Cemaati'nden Ganioglu Hüseyin adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁶⁰. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Hüseyin Kethüda bin Yunus ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir¹⁶¹.

Kethüdalı Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen¹⁶², fakat iskân edilen cemaatlerin isminin yazıldığı hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan bu cemaatin ismi daha sonraki dönemlerde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında geçmektedir. Kethüdalı Cemaati'nden bazı kişilerin, Sakallı ve Karalar Cemaatleri başta olmak üzere bazı cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek, bazı eşkıyalık olaylarına karışmaları üzerine düzenin sağlanması amacıyla Kethüdalı Cemaati'nden Kolu Kokar, Teltek Osman ve Kul Velioglu Ahmed'in de içinde bulunduğu 53 kişinin Rakka'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁶³.

Düzenin sağlanması için yapılan bu sürgüne rağmen, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Kethüdalı Cemaati'nin mensuplarının isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir¹⁶⁴. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Kethüdalı Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Kethüdalı Cemaati'nden Deli Abdurrahman adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁶⁵. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Abdurrahman Kethüda ibn-i Hakvirdi ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir¹⁶⁶.

Sarılu (Sarılar) Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen¹⁶⁷, ancak 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati ile birlikte iskân edilen ve iskân ile ilgili defterde herhangi bir kaydı bulunmayan Sarılu Cemaati, iskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi bir mahalle olarak anılırken¹⁶⁸, bir süre sonra müstakil bir cemaat olarak anılmaya başlanmıştır¹⁶⁹.

İskân edildikleri bölgelerde Sarılu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin mensuplarının meydana getirdikleri huzursuzluk olaylarının artması sonucunda, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleriyle diğer cemaatlerle birlikte Sarılu Cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt ederek, herhangi bir olaya karışarlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir¹⁷⁰. Ancak bir süre sonra diğer İfraz-ı

¹⁵⁸ MAD. No: 8458, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

¹⁵⁹ A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286.

¹⁶⁰ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

¹⁶¹ A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

¹⁶² Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Kethüdalı Cemaati'nden Hakvirdi ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. At.Ş.D. No:14, S.:66, H.:299.

¹⁶³ M.D. No:115, S.:443, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1707 (Evail-i Ramazan 1119).

¹⁶⁴ A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286; MAD. No: 8458, S.:89, B.:1.

¹⁶⁵ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

¹⁶⁶ A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

¹⁶⁷ Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Sarılu Cemaati'nden Yahya, Abdullatif ve Gökoğlu adlı kişiler ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. At.Ş.D. No:14, S.:66, H.:299.

¹⁶⁸ MAD. No: 9876, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

¹⁶⁹ MAD. No: 8458, S.:81, B.:1.

¹⁷⁰ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Sarılu Cemaati mensuplarının da isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de Sarılu Cemaati'nin Kethüdası Abdullatif'tir¹⁷¹.

Ancak Sarılu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine bu cemaatlerin üzerine gidilmiştir. Bu hususla görevlendirilen Vezir Hasan Paşa'nın yaptığı askeri harekât sonucunda Sarılu Cemaati'nden Abdullatif bin Abdulhayı ve Mustafa bin Ahmed ile birlikte ileri gelen cemaatlerin liderleri pişmanlıklarını arz ederek, bundan sonra herhangi bir eşkıyalık yapmayacaklarını söyleyip, bu hususla ilgili 15.000 kuruş tutarında nezr hücceti vermişlerdir¹⁷². Fakat kısa bir süre sonra tekrar bu cemaatlerin eşkıyalık olayları başlamıştır. Bu durum üzerine Sarız Neccarlısı Cemaati'nden Latif Kethüda'nın da içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁷³.

1700-1750 tarihleri arasında Kıbrıs'a sürülmek suretiyle burada iskân edilmek bu suretle itaat altına alınmak istenen cemaatler sadece yukarıda verilenlerden ibaret değildir. Bunların sayıları daha fazladır. Bu sebeple söz konusu tarihler arasındaki eşkıyalık hareketleri ve buna bağlı olarak gelişen hadiselerin de ortaya konulması gerekmektedir.

XVII-XVIII. YÜZYILLARDA AŞİRETLER VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Rakka'ya yapılan iskânın temel amacı, bu bölgenin boş arazilerinin ziraat ile şenlendirilmesi, buranın güneşten gelen Arap ve diğer cemaatlerin saldırılarından korunarak bunların kuzeye doğru ilerlemelerinin önünün alınmasıydı. Esasta amaçlanan ise, Anadolu içlerinde eşkıyalık yapmakta olan göçebe cemaatlerin bu bölgede iskân edilerek, Anadolu'da güvenliğin sağlanmasıydı. Cemaatlerin eşkıyalıklarının önünün alınarak, Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması hususundaki amaç, buraya yapılan iskân olayı ile ortadan kaldırılamamış, tam tersine eşkıyalık olayları daha da artmıştır.

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde alınan kararla¹⁷⁴ Rakka'ya iskânı **ferman olunan cemaatlerin bazıları ya** iskân mekânlarına **götürülememiş** ya da buraya gittikten sonra firar ederek Anadolu içlerinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bunların Rakka'ya gönderilmeleri için yapılan faaliyetler sırasında, bu cemaatler karşı koymaya başlamışlar ve birbirini takip eden karşılıklı çatışmalar meydana gelmiştir. Bunun yanında iskân alanına **götürülemeyen cemaatler de, buldukları bölgelerde eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.**

İskân kararının alınmasından önce Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eşkıyalık olayları görüldüğünden dolayı bunların tenkil edilmeleri için etkin bir mücadele yöntemine girişilmişse de başarılı olunamamıştır. **İskân** kararın alınmasından önce Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan eşkıyaların tenkili için Rakka Beylerbeyi olan Kadı-zade Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. Kayseri ve çevresindeki Karaca Kürd Cemaati'nin¹⁷⁵, Kilis'te Şeyhlü Ekradı'nın¹⁷⁶, Türkman Taifesi'nden olup Beğdili'ye tabi olan Beğmişli, Arablı, Kara Şeyhli, Döğerli, Kadirli, Sıçan, Bozkoyunlu, Dimlek, Çömlek ve Mamalı Cemaatleri'nin eşkıyalıklarının nihayete erdirilmesi için bu Paşa görevlendirilmiştir¹⁷⁷.

İskân emrinin ardından iskânla **görevlendirilen cemaatler**, iskâna gitmemek için firar etmeye başlamışlardır. Bu cemaatlerden Antep ve çevresinde bulunanları, yaylağa çıkmak bahanesi ile Malatya ve Elbistan tarafına doğru kaçmışlardır. Bunların bu bölgelere kaçmalarına engel olunması için buralara

¹⁷¹ MAD. No: 8458, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

¹⁷² A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286; MAD. No: 8458, S.:89, B.:1. 12 Mayıs 1712 (5 R.ahir 1124).

¹⁷³ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

¹⁷⁴ M.D. No:100, S.:132, H.:520.

¹⁷⁵ M.D. No:100, S.:31, H.:96. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

¹⁷⁶ M.D. No:100, S.:32, H.:97. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

¹⁷⁷ M.D. No:100, S.:104, H.:402-3. 1 Ocak 1691 (Selh-i R.evvel 1102). Özellikle bunların yapmış oldukları eşkıyalıklar çok fazla idi. Bunların tenkil edilmesi için yoğun çalışmalarda bulunulmuştur. Bunların tenkili için Rakka Beylerbeyi'nden başka Selemiye ve Deyr-i Rahbe Sancaklarıyla Çölbeği olan Hüseyinü'l-İyas, Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Haleb Mütessellimi de görevlendirilmiş idi. M.D. No:100, S.:104. H.:402-3; S.:114, H.:433. Rakka'ya ilk etapta iskân olunmaları emredilen cemaatler içinde bu cemaatler de yer almaktaydı. M.D. No:100, S.:132, H.:520. İskan kararı ile ilgili gönderilen fermanın kısa bir süre sonra Şubat sonları 1691 tarihinde gönderilen bir fermanla, yine bu cemaatlerin eşkıyalık yaptıkları ve buna son verilmesi istenmekte idi. M.D. No:100, S.:142, H.:542.

giden yol üzerinde bulunan Kanlı Bel adlı geçidin tutulmasına Rışvanoğlu Halil ile Göynük, Behisni ve Hısn-ı Mansur'un ileri gelenleri görevlendirildikleri halde bunlar bu geçidi tutmamışlar, bunun sonucunda bu cemaatler buradan geçerek Malatya ve Elbistan taraflarına gitmişlerdir. Bunun üzerine bu cemaatlerin gittikleri yaylaklardan geri döndürülmeleri için, Diyarbakir Valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ali Paşa ile sefere gitmekle görevli olan bu bölgenin askerleri görevlendirilmiştir¹⁷⁸.

İskânı emredilen bu cemaatlerin bir kısmı iskân **bölgesinde bulunmadıklarından dolayı** iskân **İskânın** bazı bölgeleri boş bulunmaktaydı. Tokad Voyvodalığı'na tabi olan Mamalu Türkmanı mensuplarının eşkıyalıklarının görülmesi üzerine 1693 yılı Şubat başlarında bu boş araziye iskânları kararlaştırıldı. Aynı şekilde Maraş İlbeğlisi'nin de bu tarihte Rakka'ya iskân edilmesi kararlaştırıldı¹⁷⁹.

Rakka'ya iskân edilmeleri kararlaştırılan Mamalu Türkmanı'nın bu bölgeye gitmekte zorluklar çıkarması ve ödemeleri gereken malları tahsil edilemediğinden dolayı 1695 yılı başında Rakka iskânından af edilmiş ve Bozok Sancağı'nda Akdağ havalisinde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu bölgede de rahat durmamaları ve ödemeleri gereken malları tahsil edilemediğinden tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır¹⁸⁰. Lakin Mamalu Türkmanı mensupları; iskân **İskâna** gitmedikleri gibi, eşkıyalık olaylarına başlayarak çevredeki levendat eşkıyasını da başlarına toplayarak etraflarına zarar vermeye başlamalardır. Bunun üzerine, bunların topluca Rakka'ya iskân edilmeleri için gerekenin yapılması istenmiştir¹⁸¹.

1697 yılının sonlarına gelindiğinde Rakka'ya iskân edilen cemaatlerden Beğdili Taifesi'nden; Kara Şeyhlü, Yedigârli, Şeyhlü, Semen, Denizlü, Kadırlü, Arablı, Kazlu, Barak, Bayındır, Musalu, Cecelü Cemaatleri ile İlbeğli ve Çağırğanlı Cemaatleri'nin bazılarının 3000 miktarı evleriyle birlikte iskândan firar ederek Fırat Nehri'ni geçtikleri ve çevredeki bölgelerde eşkıyalık yaparak bölge idarecileri ve askerlerle çatışmaya girdikleri görülmektedir. Yapılan bu muharebeler sonucunda, bu firarilerden bir kısmı katl edilmiş, bir kısmı da iskân **İskâna** geri gönderilmişse de çoğunluğu firar ederek Anadolu içlerine doğru kaçmıştır¹⁸².

Rakka iskânından firar eden kişiler iskândan firar etmek için değişik yollara başvurmakta idiler. Mesela, Rakka iskânından firar eden birçok kişi Kayseri Müftüsü olan Karabaş Ali'nin medresesine suhte adıyla girip saklanmışlardır. Rakka iskânından firar ederek Adana ve çevresinde de eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Bahrioğlu ve kendine tabi olan cemaatler, Kayseri çevresinde bulunan bir köyü basmalarının ardından, Kayseri Kazası sakinlerinin bunların eşkıyalıklarına engel olmak için arzda bulunmaları üzerine, Bahrioğlu'nun tenkili için Rışvanoğlu Halil bu bölgeye gelmiştir. Fakat **Müftü Karabaş Ali, Bahrioğlu'ndan almış olduğu para karşılığında medresesinde bulunan** iskân firarileri ile birlikte Rışvanoğlu Halil'e mukavemette bulunmuş ve bunu bu bölgeye yaklaştırmamıştır. Bunun üzerine, bu bölgede bulunan iskân firarisi eşkıyalar fırsat bularak çevredeki köyleri basmaya başlamışlardır. Bu kişilerin çevrelerinde bulunan kişileri katl ederek birçok malları gasp etmeleri üzerine, bunların tenkili için İncesu Mütevellisi Kara Yakub üzerlerine gitmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine, bu eşkıyalar, İncesu Mütevellisi Kara Yakub'u yaraladıkları gibi birkaç adamını da katl etmişlerdir. Bu olaylardan cesaret alan Müftü Karabaş Ali çevredeki diğer eşkıyaları da başına toplayarak şehri muhasara ettirip top ve tüfek attırmış, ardından da halka barut ve kurşun akçesi adı altında salyane yükleyerek bu meblağı toplamıştır. Bu durumun İstanbul'a arz edilmesi üzerine Karabaş Ali'nin asıl memleketi olan Aksaray'a sürgün edilmesi ve iskân firarilerinin bu eşkıyalıklarına son verilmesi için tedbirler alınması istenmiştir¹⁸³.

¹⁷⁸ M.D. No:101, S.:81, H.:254. Haziran Ortaları 1691 (Evasıt-ı Ramazan 1102).

¹⁷⁹ M.D. No:104, S.:147, H.:639; Ahmet Refik; **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1989, s.108-110, B.:161.

¹⁸⁰ M.D. No:106, S.:360-361, H.:1388; A.Refik; **a.g.e.**, s.111-112, B.:163. Aralık Ortaları 1695 (Evail-i C.evvel 1107).

¹⁸¹ M.D. No:108, S.:142, H.:610; A.Refik; **a.g.e.**, s.113, B.:163. Mart Başları Ortaları 1696 (Evail-i Şaban 1107). Ancak Bozok ahilisinin; bunların çoğunun suçsuz olduğu, **Mamalu Cemaati mensuplarının çoğunun bu bölgede eşkıyalık yapmadığı, tam tersine eşkıyalığın tenkilinde faydaları olduğu, eğer bunlar bu bölgeden gidecek olur ise bölgede eşkıyaların çoğalacağı ve kendilerinin perakende ve perişan olacaklarını** belirtmeleri üzerine, sadece eşkıyalık yapanların Rakka'ya gönderilmeleri kararlaştırılarak geri kalanlarının Bozok'ta kalmalarına izin verilmiştir. M.D. No:108, S.:276, H.:1168. Mayıs Sonları 1696 (Evahir-i Şevval 1107).

¹⁸² M.D. No:110, S.:214-215, H.:960.

¹⁸³ M.D. No:110, S.:238, H.:1088. Ocak Başları 1698 (Evahir-i C.ahir 1109).

Cemaatlerin önemli oranda iskân edildikleri bölge olan Rakka bölgesinde iskân **düzeni bir türlü sağlanamamıştır. Beğdili Cemaati'nin bu bölgede yapmış olduğu eşkıyalıktan dolayı bu bölgedeki diğer cemaatler buna tahammül edemeyerek firar yolunu seçmişlerdir.** Rakka iskânından bu nedenle firar eden Avşar, Cerid, Musacalu, Bayındır, Çağıranlı, Dokuz, Hacı İvazoğlu, Barak, Tacirlü, Çeçelü, Kara Çeçe, İlbeğlü, Harbendelü, Badıllu, Modanlı, Mamusi, Lekvanik, Kızılkoyunlu, Cihanbeğli ve bunlara tabi olan cemaatlerin Anadolu Eyaleti ile Anadolu'nun diğer bölgelerindeki havass ve evkaf karyelerinin içine girip çevrelerinde eşkıyalıklarda bulunmaları, bu bölgelerin huzur ve güvenliğini bozmuştur. Bu durum üzerine, bu cemaatlerin eşkıyalıklarına son verilerek gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya geri gönderilmeleri için Adana Beylerbeyi Ebubekir Paşa görevlendirilmiştir¹⁸⁴.

Daha önce Tarsus ve Sis etrafında sakin olup, Yeniil Türkmanı'na tabi olan Musacalu Cemaati perakendesinden Ca'ber Cemaati mensuplarının yapmış olduğu eşkıyalıklardan dolayı Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Ancak bu cemaatten olup, iskân **bölgelerinden firar edenler, Sandıklı Kazası ve çevresine gelerek, bu bölgenin sakinlerinin** gittikleri yaylaklara cebren yerleşmişlerdir. Bu firariler; harman vaktinde çevredeki köylere baskınlar yaparak, bölge sakinlerinin mahsullerine zarar vermelerinin yanında, geceleri bu bölgedeki halkın hayvanlarını çalıp götürmüşlerdir. Bu cemaatin firarilerinin yaptıkları bu eşkıyalıklarına son verilmek için iskân **İskân** olan Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir¹⁸⁵.

İskân firarilerinin Anadolu içinde yapmış oldukları eşkıyalıkların artması, özellikle de Silsipür Ceridi ve Lekvanik Ekradı başta olmak üzere Badıllu ve Modanlı Ekradı Cemaatleri'nin tenkili için Şeyhülislam Mahmud'dan fetva alınmış ve bunların tenkil edilerek iskân **İskâna gönderilmeleri hususunda Aydın ve Menteşe Sancakları Muhassıllıkları'na ilave olarak Adana Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa görevlendirilmiştir**¹⁸⁶.

Yeniil'e tabi Musacalu Cemaati'nden olan Ca'ber Cemaati'nin yukarıda belirtildiği gibi Rakka'ya geri gönderilmesi ferman olunmasına rağmen bu cemaatten bir kısmı iskân mahalline gittikten kısa bir süre sonra firar ederek geride kalanlar ile birleşip Alaşehir ile Kula Kazası arasında kışlamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensuplarının çoğu çevrede bulunan Yeniçeriler'in himayesi altında tüfekli bir halde idiler. Bunların bu bölgede yapmış oldukları eşkıyalık üzerine Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa bunları tenkil etmek için üzerlerine gitmiş ve içlerinden 3 Kethüda ile diğer 5 kişiyi yakalayarak Kütahya Kalesi'nde kalebend etmiştir. Durumun İstanbul'a bu Vali tarafından ilam olunması üzerine yakalanan bu kişilerin gasp ettikleri malların geri alınması, katl ettikleri kişilerin varisleri ile murafaa edildikten sonra ya kısas olunmaları veya diyetlerinin tahsil edilmesi istenmiştir. Bu kişilerden katl edilecek kadar yüksek suçları olmayanların da yanlarına adamlar tayin edilerek Magosa Kalesi'nde kalebend olunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmeleri, cemaatin diğer geri kalanlarının ise Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir¹⁸⁷.

Daha önce Keskin'de sakin iken Rakka'ya iskânı emir olunan cemaatlerden olan Karaca Arablü Cemaati de bu dönemde Rakka'dan firar ederek Alaşehir çevresinde kışlamakta idi. Hama iskânı firarilerinden olan Alcı Cemaati ve Harbendelü Cemaati de aynı dönemde iskân mekânlarından firar ederek Saruhan Sancağı'nda kışlayıp Akşehir Dağı'nda yaylamakta idiler. Bu üç cemaatin firarileri levendat kıyafeti ile gezmekte ve etraflarına zarar vermekteydiler. Bu cemaatlerin de, mensuplarından suçlu olanların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti ile İran arasında XVIII. Yüzyılın ilk döneminde uzun süren savaşlar olmuştur. İran ile olan kadar uzun olmasa da Avusturya, Rusya ve diğer devletler ile süren savaşlar nedeniyle Anadolu'daki birçok eyalet ve sancak idarecileri sefere gittiklerinden dolayı levendat eşkıyası, Türkman, Ekrad ve sair eşkıyalar fırsat bularak eşkıyalık yapmakta idiler¹⁸⁹.

¹⁸⁴ A.Ş.S. No:30, S.:44-45, B.:59; M.D. No:114-1, S.:609, H.:4. Ağustos Başları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).

¹⁸⁵ At.Ş.D. No:58, S.:130, H.:2. Ocak Başları 1711 (Evasıt-ı Zilkade 1122).

¹⁸⁶ A.Ş.S. No:39, S.:72-73, B.:104; M.D. No:122, S.:91, H.:1. Temmuz Ortaları 1714 (Evail-i Receb 1126). Bir süre sonra Anadolu Müfettişliği ile birlikte Rakka Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa Anadolu dışında Arabistan, Suriye ve Irak çevresindeki Urban eşkıyasının tenkili ile de görevlendirildiğinden dolayı Anadolu'nun batı kısmında olan iskân firarilerinin tenkili için Yeniil Voyvodası Ahmed Ağa görevlendirilmiştir. A.Ş.S. No:106, S.:104-105, B.:131.

¹⁸⁷ M.D. No:127, S.:350, H.:1; A.Refik; a.g.e., s.155-158, B.:201. Mart Sonları 1719 (Evail-i C.evvel 1131).

¹⁸⁸ M.D. No:127, S.:350, H.:1; A.Refik; a.g.e., s.155-158, B.:201.

¹⁸⁹ A.Ş.S. No:125, S.:9, B.:174; M.D. No:131, S.:430, H.:1.

İmamkulu ve Bahrilü Cemaatleri firarilerinin daha önce Rakka'ya gönderilmeleri için teşebbüste bulunmuş ise de, bunlardan bu bölgeye götürülenler kısa bir süre sonra firar ederek Lekvanik'e tabi Kırıntılı Cemaati ile birleşmişlerdir. Bu cemaatler, Adana ve etrafında kışlamakta ve yazları Niğde Sancağı'nda Develü Kazası'na tabi Harmancık, Üçkapulu Yaylakı ve Kayseri'de Erciyes taraflarında yaylamakta idiler. Bunlar her sene yaylaya gidip gelirken bu çevrede bulunan halk ile yolculara zarar vermekte, ekinlerini hayvanlarına yedirip zararlar vermişlerdi. Bu cemaatler; bu zararların yanında Kayseri, Köstere, Harmancık, İncesu, Develü ve Karahisar-ı Develü Kazaları'ndaki yolları kesip yolcu ve kervanların yollarını keserek adam katli ve mal gaspında bulunmakta, çevredeki bazı köyleri basıp halkın mallarını yağma etmişlerdi.¹⁹⁰

Rakka firarilerinden bir kısım Yeniil'e tabi cemaatlerin içine girip saklanmışlardır. Bunların tespit edilerek geri gönderilmeleri için görevlendirilen Yeniil Voyvodası Ahmed ile bu firariler hususunda mübaşir tayin edilen Peçevili Mehmed'in yapmış oldukları teftiş sonucunda Rakka iskân firarilerinden Mehmed Kethüda'ya tabi Hamis Şeyhlüsi ve Kasım'a tabi Döğürlü Cemaatleri'nden 20 ev bulunmuştur. Bunların iskân mahallerine gönderilmeleri için içlerinden bazıları rehin alınmış ve Ankara Kalesi'ne haps edilmiştir. Bu kaleye haps edilenler dışında geri kalanların mal ve hayvanları ile Rakka'ya nakl edilerek Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya teslim edilmeleri emredilmiştir¹⁹¹.

Rakka'ya iskân edilmeleri için yoğun gayret gösterilmesine rağmen bu bölgede ikamet ettirilemeyen Köçeklü Cemaati 1733 ve Silsüpür Ceridi Cemaati 1734 senelerinde Rakka iskânından affedilmiştir. Yeniil Voyvodalığı'na ilhak olunan bu cemaatlerden Silsüpür Ceridi Pehlivanlı Cemaati'nin kefaleti ile eskiden sakin oldukları Keskin Kazası'nda Cebel-i Renk'e, Köçeklü Cemaati ise Çiçek Dağı'na iskân edilmiştir¹⁹².

Bu cemaatler; iskân edildikleri bu yerlerde de rahat durmayarak Ürgüç Kasabası'ndaki Karamanoğlu İbrahim Beğ Cami'-i Şerifi Evkafı köylerinden Babalu ve Akköy adlı köylere musallat olmuşlardır. Bu cemaatin eşkıyalarından bu köyleri basanlar, bir defada 100 koyun ile 130 sığırı alıp götürmüş, bunun ardından bu eşkıyalardan 40'tan fazla kişi, yine bu köyleri basıp 100 çift sığır, kısrak ve katırlarını gasb edip, Sadat'tan bir genç çocuk ile diğer iki kişiyi yakalayıp zincirleyerek yanlarında götürmüşlerdir. Bu kişilerin kurtarılmaları için ise 500 kuruş talep etmişlerse de bölge halkının, bu meblağı ödemeye güçleri olmadığını belirtmesi üzerine bu üç kişi bunların ellerinde esir kalmıştır. Bu durum üzerine bu cemaatlerin ıslah olmaları için Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiş ve bu hususta **İçil** Sancağı mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa, Çorum Sancağı mutasarrıfı, Ankara Sancağı mutasarrıfı, Konya ve Bozok Mutesellimleri, Mamalu Mir-i Aşireti ile Keskinlü Alaaddin-zade görevlendirilmiştir¹⁹³.

Kılıçlı, Doğanlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Anadolu'daki Eşkivalıkları

Maraş ve çevresinde sakin olan Kılıçlı Cemaati, belgelerde Yeniil Türkmanı'na tabi bir cemaat olarak görülmektedir¹⁹⁴. Bazı belgelerde Türkman Taifesi'nden olduğuna dair kayıtlar bulunan Kılıçlı Cemaati'nden¹⁹⁵, belgelerin çoğunluğunda Kılıçlı Ekradı diye bahsedilmektedir. *Rafizî* mezhebinden¹⁹⁶ olduğu belirtilen bu cemaat, XVIII. Yüzyılda büyük oranda eşkıyalıklarda bulunmuştur. Yapmış oldukları eşkıyalıklar nedeniyle, bu cemaatin mensuplarının önde gelenleri katli edilerek, geri kalanları defalarca başka bölgelere sürgün edilmiş olmasına rağmen, eşkıyalıklarının önü alınmamıştır.

¹⁹⁰ **M.D. No:135**, S.:73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasıt-ı Zilkade 1140).

¹⁹¹ **M.D. No:135**, S.:296, H.:3; A.Refik; **a.g.e.**, s.178-179, B.:216. Mart Ortaları 1729 (Evasıt-ı Şaban 1141).

¹⁹² **A.Ş.S. No:130**, S.:38, B.:74; **M.D. No:142**, S.:29, H.:3.

¹⁹³ **A.Ş.S. No:130**, S.:38-39, B.:74; **M.D. No:142**, S.:29-30, H.:3. Aralık Başları-Ortaları 1735 (Evahir-i Receb 1148). Bu cemaatlerden ele geçirilenler, Adana'da Adana Beylerbeyi Ali Paşa'ya teslim edilerek Rakka'ya gönderilmeleri için, Mustafa Paşa tarafından yola çıkarılmış ve 31 Mart 1736 tarihinde Yanıkhan'a gelmişlerdir. **A.Ş.S. No:130**, S.:40, B.:75-b.

¹⁹⁴ Hama'ya iskân edilen cemaatler arasında yer alan bu cemaat, Kılıçlı Ekradı adı altında görülmektedir. **MAD. No: 8458**, S.:41-42, B.:2. Ayrıca II. Viyana Kuşatması sonrasında, devam eden savaşlardan dolayı, devletin fazla miktarda askere ihtiyacı olması nedeniyle Ocak 1690'da talep edilen cemaatlerin isimlerinin yazıldığı listede Yeniil ve Türkman-ı Haleb Mukataası'na tabi cemaatler içinde Kılıçlı Kürdü olarak belirtilen bu cemaatten 15 nefer asker talep edilmiştir. **M.D. No:99**, S.:52, H.:186; A.Refik; **a.g.e.**, s.86, B.:137. Yine aynı şekilde Mart 1691'de yapılan asker talebinde de, yine Yeniil ve Türkman-ı Haleb Mukataası'na tabi cemaatler içinde Ekrad-ı Kılıçlı Cemaati olarak belirtilen bu cemaatten 10 nefer asker talep edilmiştir. **M.D. No:101**, S.:1, H.:1.

¹⁹⁵ Mesela; Şubat 1691 tarihli bir belgede, eşkıyalık yapan Türkman ve Ekrad cemaatlerinin isimleri verilirken, Kılıçlı Cemaati Türkman Taifesi'nden olarak belirtilmektedir. **M.D. No:100**, S.:42, H.:542.

¹⁹⁶ "Kılıçlı Ekradı tâ'ife-i mezküre fi'l-asl rafiziyü'l-mezheb olmalarıyla ..." **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

Şubat sonları 1691 tarihine ait bir belgeye göre, adam katli, mal gaspı ve yol kesme gibi eşkıyalık olaylarında bulunan ve Türkman taifesinden oldukları belirtilen; Kılıçlı Cemaati ile Tatalı, Kabaş, 'Acurlı, Dana Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Cecelü ve Alcı cemaatlerinin gereken cezalarının verilerek güvenliğin sağlanması talep edilmişse¹⁹⁷ de başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine ismi geçen bu cemaatlerin, Rakka'da Colab Nehri havalisine iskân edilmelerine karar verilmiş ve bunların yaylak bahanesiyle başka yerlere kaçmalarına fırsat verilmemesi hususunda gereken tedbirleri alması hususunda Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹⁹⁸.

Rakka'da Colab Nehri kıyısında iskân edilmeleri için emir verilen Kılıçlı Cemaati'nin, buraya gönderilmesinden kısa bir süre sonra vazgeçilerek Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatler içine dâhil edilmiştir¹⁹⁹. Ancak, bu cemaat bu bölgede fazla durmayarak firar edip, eşkıyalığa başlamıştır. Bu hareketlerinden dolayı cezalandırılarak, iskân bölgelerine geri gönderilmeleri için görevlendirilen Vezir Genç Mehmed Paşa'nın²⁰⁰ faaliyetleri üzerine kaçarak İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinli Ceridi'ne sığınmış ve bu cemaat tarafından himaye edilmişlerdir²⁰¹.

Tekrar iskân bölgelerine geri gönderilen bu cemaat, Hama bölgesinin iklimine ve yerleşik hayata intibak etmekte zorlanmıştır. İskân şartları içerisinde görülen taş evler yapıp sakin olmak ve ziraatla uğraşmak şartına uymayan bu cemaat, ziraatla uğraşmadığı gibi, taş ev yapıp oturmak yerine Türkman obası olarak adlandırılan çadırda yaşamaya devam etmiştir²⁰².

Kılıçlı Cemaati mensupları, iskân edildikleri Hama ve Humus bölgesine intibak edemeyince, Maraş ile Elbistan arasındaki eski İskân olan Ahsendere'ye iskân edilmişlerdir²⁰³. Bir süre burada sakin olan bu cemaatin mensupları, iskân bölgelerinden firar eden Receblü Avşarı'nı içlerine alıp gizlemeye başlamaları üzerine, bunları içlerinde barındırmayarak iskân mekânlarına göndermeleri hususunda sert bir şekilde uyarılmışlardır²⁰⁴. Ahsendere'de de rahat durmayan bu cemaat, çevredeki halkın mal ve arazilerini zorla zabt ederek, Alcı Türkmanı ve Kilis Ekradı'ndan Okcu İzzeddinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı'ndan bazı eşkıyalar ile birleşerek eşkıyalık yapmaları üzerine, Maraş Beylerbeyi Arslan Paşa bunların tenkil edilmesi için görevlendirilmiştir²⁰⁵.

Verilen bu emre rağmen, Kılıçlı Ekradı'nın tenkilinde başarılı olunamamış ve bu cemaatin mensupları eşkıyalığa devam etmiştir. İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan Tacirli Cemaati, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'ndan bazı eşkıyaları da yanlarına alarak gittikçe artan oranda zararlara neden olmuşlardır. Maraş, Antep, Elbistan ve Kilis şehirleri merkezinde yaşayanlardan, şehir dışına çıkanları yakalayarak mallarını soymaları, kasaba ve köylerdeki halkın hayvan, mal ve erzaklarını gasp etmelerinden dolayı, bu bölgenin sakinleri perakende olmuştur²⁰⁶.

Eşkıyalık yapan bu cemaatlerin tenkili için gösterilen bütün çabalara rağmen, Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın tenkilinde başarılı olunamadığından, bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalıklar gittikçe artmıştır. Bölge sakinlerinin bu cemaatlerin eşkıyalıklarından aşırı derecede zarar görmesi üzerine, bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl edilerek, burada iskân edilmeleri için İçil Sancağı mutasarrıfı İslam Paşa görevlendirilmiştir²⁰⁷.

¹⁹⁷ **M.D. No:100**, S.:142, H.:542.

¹⁹⁸ Bu hususla ilgili gönderilen fermanla Ceceli, Alcı ve Kılıçlı Cemaatleri birlikte bir cemaat olarak belirtilmiştir. **M.D. No:101**, S.:11, H.:26; **MAD. No: 8458**, S.:40-41, B.:2. Mart Başları 1691 (Evail-i C.ahir 1102).

¹⁹⁹ **MAD. No: 8458**, S.:41-42, B.:2. 25 Mart 1691 (24 C.ahir 1192). Yeniil Türkmanı reayası cemaatlerinden olduğu belirtilen Kılıçlı Ekradı Cemaati Asaf Kethüda'ya tabi idi. **M.D. No:104**, S.:112, H.:521; A.Refik; **a.g.e.**, s.106-108, B.:159.

²⁰⁰ Vezir Genç Mehmed Paşa, bu dönemde Anadolu'da eşkiya teftişine memur idi. **M.D. No:105**, S.:68, H.:309.

²⁰¹ **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1. Aralık Sonları 1694-Ocak Başları 1695 (Evasıt-ı C.evvel 1106).

²⁰² İskan düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirtilerek ziraatla uğraşmalarının sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir.**M.D. No:108**, S.:81, H.:318. Şubat Başları-Ortaları 1696 (Evail-i Receb 1107).

²⁰³ **M.D. No:114-1**, S.:157, H.:1.

²⁰⁴ **M.D. No:111**, S.:31, H.:86-87.

²⁰⁵ **M.D. No:114**, S.:73, H.:1. Mart Sonları 1703 (Evail-i Zilkade 1114).

²⁰⁶ Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalığın sona erdirilerek gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S.:157, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları1704 (Evahir-i Şevval 1115).

²⁰⁷ Bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl ve iskânları için Maraş Valisi Vezir Hasan Paşa, Haleb Valisi Vezir Süleyman Paşa ve Adana Valisi Vezir Mehmed Paşa kapıları halkı ile birlikte İslam Paşa'ya yardım etmek hususunda görevlendirilmişlerdir. **M.D. No:114-1**, S.:456, H.:2. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).

Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu emir üzerine, yukarıda belirtilen fermanın bir süre sonra Maraş Beylerbeyliği'ne atanan İslam Paşa, bunların iskânı için çevredeki askerlerin desteği ile üzerlerine doğru gittiği zaman, bu cemaatler kaçarak, bu sırada isyan üzere olan İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Tacirlü, Çakallu Dokuzu ve Dağ Ceridi Cemaatleri'nin içlerine girerek bu cemaatler ile birleşmişlerdir²⁰⁸. Bu cemaatler ile birleşen Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı mensupları, toplu bir halde ilerleyip, Maraş'a 2 saat mesafesi olan Cısr-i Ceyhun adlı köprüye geldiklerinde, İslam Paşa idaresindeki askerler tarafından önleri kesilmiştir. Karışık bir durumda olan bu cemaatlerin içinden Kılıçlı, Bektaşlı ve Alcı Cemaati'ne mensup olanları seçilip, iskân mekânlarına gönderilmek için yola çıkarılacakları sırada, Kılıçlı Kethüdası Bektaş ve Alcı Cemaati'nin ileri gelenleri İslam Paşa'nın yanına giderek bazı talep ve önerilerde bulunmuşlardır. Geçmiş suçları ve Kıbrıs'a iskân edilmelerinin affedilerek, eskiden iskân olundukları Hama'ya gönderilmeleri, bundan sonra Maraş ve Elbistan bölgesine gidecek olurlarsa Mutbah-ı Amire'ye 25.000 kuruş nezr vermeyi kabul etmiş ve bu bağlamda Bektaş Kethüda'nın oğlu ile Alcı Cemaati'nden bazı kişileri rehin olmak üzere teslim etmişlerdir. Bunun üzerine, talep ettikleri şekilde; Malatya Sancağı ile Rışvanoğlu Halil'in yanında bulunanlarla birlikte Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı Cemaatleri'nin Hama'ya götürülüp iskân edilmeleri, rehin alınan kişilerin münasip kalelerde hıfz edilmesi için Maraş Beylerbeyi İslam Paşa'ya emir verilmiştir²⁰⁹. Bu cemaatlerin, kendilerinin talebi olmasına rağmen, Hama'ya gitmek istemeyip, etraflarında bulunan bölgelerde eşkıyalığa devam etmeleri üzerine Rakka'ya iskân edilmeleri için emir verilmiştir²¹⁰.

Alınan kararlarla; Hama, Kıbrıs ve Rakka gibi farklı bölgelere iskân edilmeleri için defalarca karar verilen Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı Cemaatleri'nin, bu bölgelerden herhangi birine iskân edilerek Ahsendere başta olmak üzere Maraş çevresindeki eşkıyalılarının önünün alınması hususunda başarılı olunamadığı gibi, eskiden yaptıkları eşkıyalıklarından daha fazla eşkıyalık yaparak halkın huzurunun daha da bozulmasına neden olunmuştur.

Nisan 1706 tarihinde Rakka'ya iskânları için verilen karara itaat etmeyen bu cemaatler, Rakka'ya gittikten kısa bir süre sonra firar ederek Kilis çevresine gelip, bu bölgede bazı eşkıyalık yaptıktan sonra Elbistan ve çevresine giderek, bu bölgenin sakinlerine çeşitli zulümlerde bulunup, evleri basıp, halkı canlarından bezdirmişlerdir. Bunun üzerine tekrar Rakka'ya gönderilmişlerse de, Kılıçlı Ekradı mensupları bir süre sonra tekrar firar ederek, Antep'e tabi Telbaşar Nahiyesi'ne gelmişlerdir. Bu bölgenin sakinlerinin karşı çıkmasına rağmen, zorla yerleşip, hayvanlarını bölgenin yerli halkının ekinleri içine salarak, tahrip ettirmiş, birkaç kişiyi yaralayıp etraflarına korku salmışlardır. Bunun üzerine, zararlarının giderilmesi amacıyla, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir²¹¹. Verilen karar üzerine, Maraş Beylerbeyi Muhammed Paşa, arzuhal göndererek Kılıçlı Cemaati'nin, Rakka'ya iskân edilmelerinden affedilmeleri talep etmiş²¹², Rakka Valisi'nin de gönderdiği mektupla bu affetme talebini tekrar etmesi üzerine, Kılıçlı Ekradı'nın eşkıyalık yapmamak şartıyla Elbistan'a iskân edilmelerine karar verilmiştir²¹³.

Elbistan bölgesine yerleştirilen Kılıçlı Cemaati mensupları, burada da rahat durmadığından tekrar Rakka'ya iskân edilmişler, ancak yeniden firar ederek Anadolu'nun bazı bölgelerinde eşkıyalık yapmaları üzerine, Rakka'dan firar eden diğer cemaatlerle birlikte geri gönderilmeleri için ferman gönderilmiştir²¹⁴.

Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen bu kararlara rağmen, burada iskân ettirilmelerinde başarılı olunamayan Kılıçlı Ekradı mensupları; buradan firar ederek, Kilis Ekradı, Tacirlü ve İlbeğli Cemaatleri ile birleşerek eşkıyalığa başlamışlardır. 30-40 atlı ile Antep Sancağı'nda eşkıyalık yapan bu cemaatlerin

²⁰⁸ Bu cemaatlerden bir kısmı ise daha önceden kaçarak, Malatya Sancağı'nda Körpe Küpecik adlı bölgeye, Bektaşlı Nebi ile Kılıçlı Cemaati'nden bazıları ise Rışvanoğlu Halil Paşa'nın himayesine sığınmışlardır. **M.D. No:114-1**, S.:666, H.:3.

²⁰⁹ **M.D. No:114-1**, S.:666, H.:3. Kasım Ortaları 1705 (Evahir-i Receb 1117).

²¹⁰ Bu cemaatlerin Rakka'ya nakl ve iskânları için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S.:724, H.:1. Nisan Başları-Ortaları 1706 (Evahir-i Zilhicce 1117).

²¹¹ **M.D. No:119**, S.:116-117, H.:576. Şubat Sonları 1712 (Evasıt-ı Muharrem 1124). Aynı şekilde Bektaşlı Cemaati'nin de iskân bölgesine geri gönderilmesi emredilmiştir. **M.D. No:120**, S.:11, H.:22. Ağustos Ortaları 1713 (Evahir-i Receb 1125).

²¹² **M.D. No:121**, S.:44, H.:179. Eylül Ortaları 1713 (Evahir-i Ramazan 1125).

²¹³ **M.D. No:120**, S.:77, H.:324. Aralık Sonları 1713 (Evail-i Zilhicce 1125).

²¹⁴ **A.Ş.S. No:103**, S.:63, B.:116.12 Şubat 1721 (14 R.ahir 1133).

eşkıyalarının yol kesme, mal gaspı, adam öldürme ve benzeri hareketlerinden dolayı, suçlu olanlarının cezalandırılarak, eşkıyalıklarının sona erdirilmesi istenmiştir²¹⁵. Ancak bunların eşkıyalıklarının önünün alınamaması ve eşkıyalıklarının gittikçe artması üzerine haklarında "... nefir-i 'âmm ..."²¹⁶ ilan edilmiştir. Bölgede bulunan bütün askerlerle birlikte üzerlerine gidilen Kılıçlı ve Bektaşlı Ekradları ile Tacirlü ve Alcı Türkmanları'nın bir kısmı Rakka'ya gönderildiği halde, bir kısmı firar ederek eşkıyalığa devam etmişlerdir.

Yaylak bahanesi ile Elbistan çevresine gelip 6 ay boyunca bu bölgede kalan Kılıçlı Ekradı ile diğer cemaatler, kasaba ve köylere zorla girip, halktan zorla yem, yemek ve zahire alıp, mallarını gasp ederek, Kızılkaya adlı köyü basıp, bu köyün imamı olan Abdurrahman Efendi'yi katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bu cemaatlerin içindeki eşkıyaların gereken cezalarının verilmesi, geri kalanlarının tümünün Kıbrıs'a nakledilerek orada iskân edilmelerine karar verilmiştir²¹⁷. Kıbrıs'a iskân edilmeleri kararına rağmen, Kılıçlı Ekradı ve Tacirlü Cemaati'nin bir kısmı firar edip, Kilis Ekradı cemaatlerinin içlerine girerek, bunlar ile birleşip eşkıyalığa başlamışlardır. Toplu bir halde çevrede dolaşıp eşkıyalık yapan bu cemaatlerin korkusundan, çevrede bulunan yerleşim yerlerinin sakinleri, buldukları yerden dışarıya çıkamamaya başlamıştır²¹⁸. Kılıçlı Ekradı'nın, daha önce Kıbrıs'a iskân edilmesi için verilen fermanla belirtildiği gibi, yetişkin erkeklerinin çoğunluğu eşkıyalık yaptıkları için katl olunmuş, geri kalan kadın ve çocuklar Kıbrıs'a gönderilerek iskân edilmişlerdir. Kıbrıs'ta bir süre ikamet ettikten sonra, Kılıçlı Ekradı'ndan buraya gönderilip iskân edildikleri zaman çocuk yaşında olanlar yetişkin durumuna geldiklerinden²¹⁹, fırsat buldukları anda Kıbrıs'tan firar ederek Maraş ve Kilis taraflarına gelip eşkıyalığa başlamışlardır.

Kıbrıs'tan firar eden Kılıçlı Ekradı mensupları, yaz mevsiminde Elbistan, kışın ise Kilis, Uluç ve Amik Ovaları'nda gezip dolaşmaya, çevredeki halk ve yolculara zarar vermeye başlamış ve eşkıyalık hususunda, atalarının geçmişte yaptıklarını kat kat geçmişlerdir.²²⁰ Kılıçlı Ekradı ile bunlara katılan Bektaşlı ve Koyunoğlu Cemaatleri'nin yaptıkları eşkıyalıkların gittikçe artması üzerine, bu cemaatlerin üzerlerine toplu bir halde gidilmesine karar verilmiştir²²¹. Verilen bu kararda; bu cemaatlere mensup olan bütün yetişkin erkeklerin katl edilmesi ve bunlardan ele geçirilecek malların, bu cemaatin üzerlerine yapılan seferde bulunanlara ganimet olarak verileceği belirtilerek Rişvan-zade Süleyman Paşa başbuğ tayin olunmuştur²²².

Verilen bu ferman üzerine; tenkil edilmek için üzerlerine gidilen Kılıçlı, Bektaşlı ve Tacirlü Cemaatleri kaçarak Elbistan bölgesine gelmişlerdir. Bu cemaatler, daha önceden yaptıkları gibi, çevredeki halkın mallarını gasp ederek, yolları kesip yolcuları soyup, bir kısmını katl etmişlerdir. Bunları tenkil etmek için üzerlerine giden Sivas Mütesellimi Zaralı-zade Osman'dan kaçan, Bektaşlı Cemaati'nden

²¹⁵ **M.D. No:133**, S.:207, H.:4. Nisan Ortaları 1726 (Evasıt-ı Şaban 1138).

²¹⁶ "Nefir-i 'âmm: Harp mıntıkasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerinde kullanılır bir tabirdir." Mehmet Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.:II, İstanbul, 1993, s.672.

²¹⁷ **M.D. No:133**, S.:453, H.:1. Ocak Sonları 1727 (Evail-i C.ahir 1139).

²¹⁸ Bu cemaatlerin gereken cezalarının verilerek Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş ve Adana Beylerbeyileri görevlendirilmiştir. **M.D. No:135**, S.:119, H.:1. Ağustos Başları-Ortaları 1728 (Evail-i Muharrem 1141). Ancak, bu cemaatlerin tenkilinde yeterince başarılı olunamamıştır. Okcu İzzeddinli Cemaati'nden Kocu'nun oğlu namındaki şakinin önderliğinde Sivas'dan Malatya'ya kadar olan yolları kapatıp, katl-i nüfus ve mal gaspında bulunan bu eşkıyaların çoğunun evleriyle birlikte Elbistan'da sakin oldukları bildirildiğinden, bunların yakalanarak gerekenlerinin cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmesi için Maraş Beylerbeyi ve Sivas Mütesellimi görevlendirilmiştir. **M.D. No:135**, S.:140, H.2. Eylül Ortaları-Sonları 1728 (Evasıt-ı Safer 1141).

²¹⁹ "... 'umümen ricâlleri tâme-i şimşir ve nisâ ve sibyanları Kıbrıs Cezîresi'ne iclâ ve tesyir ile 'ibâd ve bilâd şerr ve şürûrlarından emîn ve mutmâ'in olmuş iken el-haletü hazîhi melâ'in-i merkûminin sibyanları yetişüb bâliğ ..." **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

²²⁰ **M.D. No:139**, S.:383, H.:2. Kılıçlı Ekradı'nın, bu çevredeki halka yaptıkları eşkıyalıklarının sebebi ile ilgili Osmanlı Devleti idarecileri tarafından farklı bir neden gösterilmektedir. Buna göre; aslen Rafizî mezhebine mensup olan bu kişiler, içlerinde saklı olan kötülük ve özellikle de Ehl-i Sünnet'ten olan kişilere karşı hiyanet etmek amacıyla olduklarından bu şekilde eşkıyalık yapmaktaydılar. **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

²²¹ Bu cemaatlerin tenkili için; Kilis Voyvodası ve Kilis Hasları'na tabi cemaatler, Çobanoğlu, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri, Fettahoğlu, Haleb Valisi Vezir Mehmed ve Maraş Valisi Mustafa Paşa idareleri altındaki bölgelerin askerleri ile birlikte memur edilmişlerdir. **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

²²² Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerden firar ederek başka cemaatlere sığınanların olabileceği, bu gibi firarileri kabul edenlerin de bağı ilan edileceği ve aynı cezanın onlara da uygulanacağı gönderilen fermanla özellikle belirtilmiştir. **M.D. No:139**, S.:347, H.:1. Ekim Ortaları 1733 (Evail-i C.evvel 1146).

bazı kişiler ve Kılıçlı Halil Bölükbaşıoğlu Ali olmak üzere toplam 18 eşkıya, Kangal'dan Alacahan'a gitmekte olan Sadrazam Çukadarları'ndan Ali'nin peşine düşerek Zağra Deresi adlı mahalde hücum edip katl ederek mallarını yağmalamışlardır. Bu eşkıyalardan 8 adetini Elbistan halkı yakalayarak cezalarını vermişlerse de, geri kalanları Maraş altından firar ederek Okcu İzzeddinlü içine girip saklanmışlardır. Bu durumun Zaralı-zade Osman ve Elbistan Naibi Seyyid Mustafa tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine; Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaati'nden eşkıyalık yapanların yetişkinlerinin tamamen katl edilmesi, geri kalanlar ile çocuk ve kadınların Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmeleri için Haleb Valisi Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir²²³.

Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu fermana rağmen, bir süre sonra bu karardan dönülerek, Kıbrıs yerine Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiş²²⁴, ancak bunların Rakka'ya iskân edilmelerinde başarılı olunamayınca tekrar Kıbrıs'a iskânları için emir verilmiştir. Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Kıbrıs'a gönderilmeleri için yapılan faaliyetler çerçevesinde, eşkıyalık yapanlar katl edildikten sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 200 kadar geriye kalanları Kıbrıs'a gönderilmek için Maraş Kalesi'ne haps edilmişlerdir.

Maraş Kalesi'nde hapis tutulan bu kişilerden bir kısmı, geçmişte yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı affedilmelerini talep ederek, Kıbrıs iskânından vazgeçilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine bu talepleriyle birlikte, bir daha eşkıyalık yapmayacakları hususunda taahhütleri hüccet olunarak Ahsendere'ye iskân edilmeleri kararlaştırılıp, kaleden çıkarılarak serbest bırakılmışlardır. Ancak, serbest kalmalarının ardından yapmış oldukları taahhütlerinin aksine tekrar eski tavırlarını devam ettirerek, evleriyle birlikte içlerine girdikleri Tacirlü, Ceridlü ve Reyhanlı Cemaatleri'nden kendilerine katılanlarla birlikte 100'den fazla atlı ile eşkıyalığa başlamışlardır. Bunun üzerine, bunların gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş Mütesellimi Seyyid Mustafa görevlendirilmiştir²²⁵.

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınmamıştır. Bu cemaatler, bir fırsatını bularak iskân edildikleri yerlere ya gitmemiş, ya da gittikten kısa bir süre sonra firar etmişlerdir²²⁶. Alınan tedbirler sonucunda, Ahsendere bölgesine gidemeyen Kılıçlı Ekradı mensupları, Pazarçık Ovası'nı kendilerine mekan olarak seçip bu çevrede eşkıyalığa devam ettiklerinden, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için ferman gönderilmiştir²²⁷.

Hama Ve Humus Firarilerinin Eşkıyalıkları

Cemaatlerin belirli bölgelere iskân edilmeleri çerçevesinde bazı cemaatler de 25 Ocak 1691 (24 C.ahir 1192) tarihli fermanla Hama ve Humus'a iskân edilmişlerdir²²⁸. Bu tarihte bu bölgeye iskân edilen cemaatler Yeniil ve Haleb Türkmenleri'nden meydana gelmekteydi²²⁹.

Bu bölgeye iskân edilen cemaatler de, burada durmayarak firar edip başka yerlere gitmeye başlamışlardır. Kara Avşar Cemaati ve buna tabi olan bazı cemaatler iskân mekânlarından firar ederek Kars-ı Zülkadiriyye, Sis, Sarıçam, Karakışla ve Dünderli bölgelerine gelerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Bunların tenkil edilerek iskân mekânlarına gönderilmesi için Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa başta olmak üzere çevredeki idareciler görevlendirilmişlerdir²³⁰.

İskân edildikleri Hama ve Humus bölgesinde, taştan evler yaparak ziraatla uğraşmaları istenen cemaatler, iskân edilmelerinin ardından 4 yıl geçmesine rağmen, alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve yerleşikliğe uyum sağlayamadıkları için, taştan ev yapmak yerine, Türkman obalarıyla (çadır) sakin bir halde bulunmaktaydılar. Taş ev yapmak yerine çadırda yaşamayı tercih eden cemaatlerin başında Abalu, Eymir, Toktemurlu, Alcı ve Kılıçlı Cemaatleri gelmekte idi. İskân düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirtilerek ziraatla uğraşmalarının

²²³ M.D. No:139, S.:383, H.:2. Kasım Ortaları 1733 (Evail-i C.ahir 1146).

²²⁴ M.D. No:140, S.:225, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1734 (Evail-i Receb 1147).

²²⁵ M.D. No:141, S.:23, H.:1. Ağustos Sonları 1735 (Evail-i R.ahir 1148).

²²⁶ M.D. No:152, S.:371, H.:1.

²²⁷ M.D. No:153, S.:84-85, H.:1. Temmuz Ortaları 1747 (Evahir-i Receb 1160).

²²⁸ MAD. No: 8458, S.:41-42.

²²⁹ Bu bölgeye iskân edilen cemaatler ve iskân edildikleri yerler için bakınız: Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, 1987 s.65-70.

²³⁰ M.D. No:102, S.:139, H.:561. Şubat Başları 1692 (Evasıt-ı C.evvel 1103).

sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir²³¹.

Bu şekilde yerleşik hayata alışamayan ve çadırdaki yaşamaya devam eden bu cemaatler, daha sonraki dönemlerde iskânı firar ederek Anadolu'nun pek çok bölgesine gidip eşkıyalık yapmışlardır. Hama ve Humus'a ilk olarak iskân edilen cemaatler içerisinde yer alan Kılıçlı Cemaati bunlar içerisinde en öne çıkanıdır²³². Humus Sancağı'na iskân olunan cemaatlerden Karakoyunlu, Gencelü Avşarı, Abdallu, Eymür Sincarlu, Eymür Karagündüzlü, Çarıklı, Kallu, Alcı, Harbendeli, Kara Avşar ve Dünderlu Cemaatleri'nden bazı evler yerlerini terk ederek Halep, Antep, Maraş, Konya, Kayseri, Adana, Kilis, Bozok, Amasya, Niğde ve çevresine ya yerleşmiş ya da göçebe bir halde bulunmaktaydılar. Bunların eski yerlerine nakl edilmelerine çalışılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Bu durumun, bu cemaatlerin Boybeği olan Selimoğlu Mehmed Beğ²³³ tarafından Rakka Valisi Yusuf Paşa'ya arz edilmesi üzerine, bu cemaatlerin iskân bölgelerine gönderilmesi için Yusuf Paşa tarafından bu cemaatlerin buldukları yerlerin idarecilerine buyuruldu gönderilmiştir²³⁴.

Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatlerin yerlerine nakl edilmeleri için verilen bu emre rağmen, bunların geri götürülerek buraya iskân edilmeleri mümkün olamamış ve buldukları bölgelerde eşkıyalıklarına devam etmişlerdir. Hama ve Humus bölgesinde boş kalan bu arazilerin imar edilmesi için, perakende olan bu cemaatlerin geri döndürülmeleri için tekrar emir verilmiştir. Bunun yanında buldukları bölgelerde rahat durmayıp, eşkıyalık yapan İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Sakallu Ceridi ve Çakallu Dokuzu ile Danişmendlü Türkmanı'ndan Küşne, Köbeklü (Köpeklü) ve Kestan, Urban cemaatlerinden Al-i Meşhud, Al-i Birilis, Al-i Batar, Beni Hüdeyd, Al-i Ebu Cerrah ve Beni Rebi'a Cemaatleri'nin bir ferдинin dahi geri kalmamak üzere buraya iskânı kararlaştırılmıştır²³⁵.

İskân edilen bu cemaatlerden Sakallu Ceridi ve Çakallu Dokuzu, burada da rahat durmamıştır. Humus bölgesine iskân edilen diğer cemaatler ile birleşen bu cemaatler, zabitleri olan kişiyi katl ederek, bazı kişileri yaraladıktan sonra, Hac masrafı için gönderilen 30 kese akçeyi gasp edip Adana ve Maraş tarafına giderek eşkıyalığa başlamışlardır²³⁶. Bunun üzerine bunların, gereken cezaları verildikten sonra, tekrar Humus bölgesine iskân edilmeleri için Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa, Maraş Beylerbeyi ile çevredeki idareciler ve cemaatler görevlendirilmiştir²³⁷.

Üzerlerine askerlerin gelmesi üzerine, Sakallu Ceridi ile Çakallu Dokuzu cemaatleri eskiden sakin oldukları İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri içine girerek, Rakka'dan firar eden diğer cemaatler ve İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden bazılarını da kendilerine uydurarak Kurdkulağı çevresinde eşkıyalık yaparak, çevrenin huzurunu bozmaya devam etmişlerdir²³⁸.

Rakka iskânında olduğu gibi Hama ve Humus iskânında da, cemaatlerin iskân mahallinde ikametlerinde bir türlü başarılı olunamamıştır. Güneyden gelen Arap cemaatlerinin eşkıyalıkları ve baskısı nedeniyle, Hama ve Humus bölgesinde güvenlik ortadan kalkmış ve yerleştirilen cemaatler toplu bir halde firar etmek zorunda kalmışlardır. Ekim 1719 tarihli bir fermana göre, daha önce Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatlerin çoğunluğu başka bölgelere firar etmiştir. Bu cemaatleri kimsenin himaye etmemesi ve buldukları yerlerden kaldırılıp iskân mekânlarına gönderilmesi istenmiştir²³⁹.

Hama ve Humus bölgesinden firar eden cemaatlerin en fazla gelip yerleştikleri bölgelerden biri Adana ve çevresi olup, başka yerlerde bulunanların çoğunluğu da Adana üzerinden gitmişlerdir. İskân bölgesinde olmadıklarından dolayı, vermeleri gereken vergilerini vermeyen bu cemaatlerin buldukları

²³¹ M.D. No:108, S.:81, H.:318. Şubat Başları Ortaları 1696 (Evail-i Receb 1107).

²³² Bu hususla ilgili olarak, Kılıçlı Cemaati'nin Bektaşlı, Doğanlı ve diğer bazı cemaatler ile birlikte yaptıkları eşkıyalıklar ile ilgili olan kısımda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

²³³ Selimoğlu Mehmed, kardeşi, Süleyman ve Dündeşli Hamza'nın oğlu adlı kişilerin Hama ve Humus'a iskân edilenlerin düzenlerini bozduğu ve ihtilale neden olduklarından dolayı bunların katl edilmeleri için Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. M.D. No:119, S.:43, H.:269.

²³⁴ A.Ş.S. No:41, S.:93, B.:173. 30 Ekim 1710 (7 Ramazan 1122).

²³⁵ At.Ş.D. No:58, S.:146-147, H.:1. Ocak Sonları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122).

²³⁶ M.D. No:119, S.:41, H.:263. Ekim Başları 1711 (Evahir-i Şaban 1123).

²³⁷ A.Ş.S. No:19, S.:50, B.:80; M.D. No:119, S.:41, H.:267, 268.

²³⁸ A.Ş.S. No:19, S.:150, B.:285.

²³⁹ A.Ş.S. No:18, S.:181, B.:312. Zira Mayıs 1715 tarihli bir fermana göre, Kıcılu Cemaati'nden firar eden 54 kişi 2240 koyun ve 40 develeriyle birlikte Pehlivanoğlu'nun yanında sakin idiler. A.Ş.S. No:106, S.:116-117, B.:151.

yerlerde vergilerinin tahsil edilmesi için zaman zaman görevliler tayin edilmiştir²⁴⁰. Ancak, bu cemaatlerin çoğunluğu geri döndürülemediği gibi, malları da tahsil edilememiştir. Bu firarilerin ödemeleri gereken meblağ ise, geri kalanların ödedikleri vergilerin üzerine eklenmesi yoluyla tahsil edilmek istenmiştir. Bu ise iskân mekânlarında kalanlarının rahatsızlığına ve firar etmelerine neden olmuştur²⁴¹.

Okcu İzzeddinlü Cemaati'nin Yaptığı Eşkivalıklar

Kilis ve çevresinde sakin olan Okcu İzzeddinlü Cemaati²⁴²; yaptıkları eşkıyalıklar ve iskân edilmeleri için yapılan gayretler açısından farklı bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri fethetmesinden önce dahi bu bölgede sakin olan bu cemaat, çevrede bulunan diğer cemaatler ile birlikte Kilis Ekradı olarak adlandırılmaktaydı. Kilis Ekradı'ndan olan Şeyhlü ve Amiki Cemaatleri de Okcu İzzeddinlü Cemaati gibi yaptıkları eşkıyalıklar ile nam salmışlardır. Bu cemaatler; çevrelerinde bulunan bölgelerde eşkıyalık yaptıkları gibi, bazen kendi içlerinde de mücadeleye girişip, birbirleri ile çatışmaya girmiş ve birbirlerini katl etmişlerdir²⁴³.

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere, Kilis Ekradı cemaatlerinin yaptıkları eşkıyalıklarının²⁴⁴ önü alınamayınca, Okcu İzzeddinlü, Şeyhlü, Musa Beğlü ve Amiki Cemaatleri'nin elebaşları olan eşkıyalar Kadı-zade Hüseyin Paşa tarafından katl edilmiştir. Fakat bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişiler; Kilis ve Maraş çevresindeki köyleri basarak, her köyden *hün* namıyla 30, 40, 50 kuruş alıp, bu miktarı vermeyen köyleri yağma ve talan etmişlerdir. Bunların tenkil edilerek güvenliğin sağlanması için ferman gönderilmişse de²⁴⁵, bunların tenkilinde başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine, eşkıyalık yapanların gereken cezalarının verilmesi, geri kalanların ise Harran Ovası'na iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁴⁶. Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere, Kilis Ekradı cemaatlerinin bir kısmı Harran Ovası'na götürülüp iskân edilmişse de 500 kadarı kaçarak dağlara sığınmışlardır. Bir süre sonra da Harran Ovası'na iskân edilenler rahat durmamış ve bazı eşkıyalıklarda bulunarak Kilis tarafına doğru firar etmişlerdir. Daha önce dağlara sığınan diğer kişilerle birleşen bu firariler, Kilis çevresinde birçok eşkıyalıklarda bulunmuş ve Rakka iskânına gitmeden önce, iskânla yükümlü tutulmayanlara satmış oldukları malları zorla geri alarak, kendileri kullanmaya başlamışlardır. Bununla yetinmeyip, çevredeki diğer halka zararlar vermeye devam etmeleri üzerine, cezası verilmesi gerekenlerin cezalandırılarak, geri kalanlarının Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Beylerbeyi Ahmed Paşa görevlendirilmiştir²⁴⁷.

Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatlerinin Harran Ovası'ndaki iskânları hususunda başarılı olunamayınca, Kilis çevresine geri gelip sakin olmalarına müsaade edilmiştir. Fakat bu cemaatler rahat durmamış, Okcu İzzeddinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı Kılıçlı Ekradı ve Alcı Türkmanı ile birleşerek eşkıyalıklarda bulunmuşlardır²⁴⁸.

Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatleri çevrelerinde bulunan yerlerde yaptıkları

²⁴⁰ Hama Humus'a iskân edilip de Adana çevresinde ve başka yerlerde bulunanların bedel-i öşrlerinin tahsili için; 1117 (1705-1706) yılında Abdi Ağa ve Ali Beğ isimli kişiler, **A.Ş.S. No:104**, S.:88, B.:123; 1741 (1154) yılında ise Hama iskânı Mir-i Aşireti Musa Beğ'in vekili Halil Ağa görevlendirilmiştir. **A.Ş.S. No:39**, S.:207, B.:267-a.

²⁴¹ İskan mekânlarında kalanların firar etmelerine neden olacağından dolayı, bu şekilde fazla mal tahsilinden uzak durulması ve firarilerin geri döndürülerek iskân edilmeleri için çeşitli zamanlarda ferman ve buyuruldular gönderilmiştir. **A.Ş.S. No:19**, S.:170, B.:322. 18 Nisan 1712 (11 R.evvel 1124). **A.Ş.S. No:22**, S.:6, B.:13. 22 Mayıs 1712 (15 R.ahir 1124). **A.Ş.S. No:60**, S.:94, B.:145. 11 Mart 1723 (3 C.ahir 1135).

²⁴² Okcu İzzeddinlü Cemaati ile ilgili olarak şu esere bakılabilir. Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Elazığ, 2004.

²⁴³ Şeyhlü Ekradı Cemaati'ne mensup 900 tüfekli adamın Amiki Taifesi'nin üzerine hücum edip 7 kişiyi katl ve 38 evi toptan yakarak, birçok mal ve eşyayı gasb etmeleri üzerine, bunların gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi Kadı-zade Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:100**, S.:32, H.:97. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

²⁴⁴ Kilis Ekradı'ndan bazı eşkıyaların yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı, Kilis ve çevresinde güvenliğin kalmadığının arz edilmesi üzerine, bunları içlerinde barındırmayıp, yetkililere teslim etmeleri için Okcu İzzeddinlü, Musa Beğlü, Amiki ve Şeyhlü Cemaatleri'nin ileri gelenlerine ferman gönderilmiştir. **M.D. No:101**, S.:7, H.:1. Mart Başları 1691 (Evail-i C.ahir 1102).

²⁴⁵ **M.D. No:106**, S.:125, H.:435. Mayıs Sonları-Haziran Başları 1695 (Evasıt-ı Şevval 1106).

²⁴⁶ **M.D. No:106**, S.:241-242, H.:905. Ağustos Sonları 1695 (Evasıt-ı Muharrem 1107).

²⁴⁷ **M.D. No:108**, S.:219-220, H.:937. Mayıs Başları 1696 (Evail-i Şevval 1107).

²⁴⁸ **M.D. No:114**, S.:73, H.:1.

eşkîyalığın yanında Adana ve çevresinde de eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Okcu İzzeddinlü Cemaati'ne tabi Nebtili Oymağı'ndan Büyük Musa Şeyh adlı kişi, kendisine tabi olan 60 eşkıya ile birleşip, Misi ile Adana arasındaki yolları keserek, gelip geçen yolcuları katl ve eşyalarını yağma etmişlerdir²⁴⁹. Bunların Adana çevresine gelmelerine engel olunmaya çalışılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere bu cemaat ile birlikte hareket eden bazı cemaatler; Belen, Payas, Üzeyr ve Kurdkulağı etrafındaki yolları keserek adam katli ve mal gaspına devam etmişlerdir. Yaz mevsiminde, çoğunluğu yaylaya gitmiş olan, bu nedenle sakin olan kişileri azalmış olan Adana ve Yüreğir çevresine toplu bir halde gelerek²⁵⁰, harman vaktinde tarlalarında çalışan halka zulmedip, hayvan ve mallarını gasp ettikten sonra bazı kişileri katl ettiklerinin İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bunların buldukları yerlerde katl edilmeleri ve halka zarar vermelerinin önünün alınması için Adana Valisi Vezir Yakub Paşa görevlendirilmiştir²⁵¹.

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Okcu İzzeddinlü Cemaati'nin eşkıyalığının önü alınamamıştır. Üzeyr civarındaki Bornaz Köprüsü adlı yerde Seyyid Süleyman adlı kişinin mallarını gasp edip diğer yolculara saldırmaları üzerine, içlerindeki eşkıyaların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya götürülüp iskân edilmeleri için Adana Valisi Vezir Hacı Ali Paşa görevlendirilmiştir²⁵². Ancak Okcu İzzeddinlü Cemaati mensuplarının Rakka'ya iskânlarında başarılı olunamadığı gibi, Adana ve Üzeyr çevresindeki bazı cemaatler ile birleşerek etraflarına daha fazla zarar vermeye başlamışlardır²⁵³.

Kilis Ekradı cemaatlerinin, iskândan firar eden veya eşkıyalık yaptıkları için tenkilleri emredilen Recebli Avşarı ve Kılıçlı Ekradı Cemaatleri'nden bazı kişileri alıp aralarına kabul etmekteydiler. Bunun üzerine, her ne şekilde olursa olsun, bu firarilerin ve eşkıyaların Kilis Ekradı tarafından himaye edilmemesi ve bunların tenkilinde yardım etmeleri için Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatlerine ferman gönderilmiştir²⁵⁴. Gönderilmiş olan bu fermana rağmen, takip edilen Kılıçlı, Bektaşlı ve Tacirli Cemaatleri'nden bazı kişiler Maraş altından firar ederek Okcu İzzeddinlü içine girip saklanmışlardır. Uyarılmalarına rağmen, bu kişileri içlerine aldıkları için Okcu İzzeddinlü Cemaati mensuplarının cezalandırılması gerektiği halde, şefaet edenlerden dolayı cezalandırılmalarından vazgeçilmiş, bir daha bu tür davranışlarda bulunmamaları için Kilis Voyvodası aracılığıyla uyarılmaları yoluna gidilmiştir²⁵⁵.

Kilis Ekradı cemaatlerinin yapmış oldukları bu tür eşkıyalıklar nedeniyle, çevrede bulunan idareciler, ortaya çıkan bütün olumsuz durumları ve eşkıyalıkları Kilis Ekradı'na yüklemeye ve sorumluluktan kurtulmaya çalışmışlardır. Kurdkulağı'ndan Antakya'ya kadar olan bölgedeki idareciler, görevlerini layıkıyla yapıp, güvenliği tam olarak tesis etmek yerine, meydana gelen en ufak eşkıyalık olayını dahi Kilis Ekradı'na yüklemişlerdir. Meydana gelen her olayın sonucunda, eşkıyalık yapanları teslim etmeleri ve eşkıyalık yapmamaları için Kilis Ekradı cemaatlerinin tehdit ve tenbih olunmaları yoluna gidilmiştir. Bu durum karşısında Kilis Ekradı cemaatleri, kendilerinin herhangi bir eşkıyalıklarının olmadığı halde suçlandıklarını, kendi cemaatlerinden başka bölgelere giden olur ise, o bölgenin idarecileri tarafından yakalanıp katl edilmesi ve kendilerinin bu şekilde suçlanmalarını için İstanbul'a arzlar göndermişlerdir²⁵⁶.

XVII. ve XVIII. YÜZYILARDA CEMAATLERİN İSKÂNI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

²⁴⁹ **M.D. No:129**, S.:100, H.:2; S.:143, H.:1.

²⁵⁰ Çukurova çevresindeki halkın çoğunluğu yaylaya gittiğinden dolayı bu bölgenin nüfusu azalmaktaydı. Karşı koyacak fazla insanın olmaması nedeniyle, Kilis Ekradı cemaatleri bu bölgeye gelip eşkıyalık yapmak için, halkın yaylakta olduğu bu dönemi en uygun zaman olarak görmüşlerdir. "... 'adet-i kadîmeden ahâlî-i Adana ve sâ'ir Çukurova cânibinde olan 'aşâyir yaylağa gidecek vakti olup ol vaktide Kilis Ekradı'ndan Okcu İzzeddinlü eşkıyâsının vilâyetlerine tasallut ve hücum idecekleri mukarrer olmağın ..." **M.D. No:140**, S.:396, H.3.

²⁵¹ **A.Ş.S. No:38**, S.:249, B.:373; **M.D. No:139**, S.:352, H.1. Ekim Sonları 1733 (Evasıt-ı C.evvel 1146).

²⁵² **A.Ş.S. No:130**, S.:57-b, B.:108; **M.D. No:142**, S.:71, H.4. Şubat Sonları 1736 (Evasıt-ı Şevval 1148).

²⁵³ **M.D. No:148**, S.:316-7, H.3. Bu dönemde Karamurt Hanı civarında sakin olan Dokuzlu ve Bektaşlı Cemaatleri'nden bazı kişilerle Okcu İzzeddinlü Cemaati'nden Hemaziroğlu ve Amiki Cemaati'nden Duşaoğulları, Antakya Kazası'na tabi olan köylere musallat olup, halkın mallarına ve canlarına birçok zararlar vermişlerdir. **M.D. No:153**, S.:247, H.3.

²⁵⁴ **M.D. No:138**, S.:285, H.2; **M.D. No:139**, S.:347, H.1.

²⁵⁵ **M.D. No:139**, S.:383, H.2. Kasım Ortaları 1733 (Evail-i C.ahir 1146).

²⁵⁶ "... bizim bu keyfiyetden haberimiz yokdur yine kazâlarında sâkin olan Ekrâd ve sâ'ir göçebe tâ'ifesi eşkıyâsıdır 'aşiretimizden ol havâlfîye gider olur ise ahz ve katl itsünler mücerred kendü 'avblerin (ayıb) setr için bize bühtân iderler deyü müte'addid 'arzlar ile i'lâm-ı hâl idüb ..." **M.D. No:154**, S.:3, H.2.

Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekrağı ve Hacılı Cemaatleri'nin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdi. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılmamaya ve arazi boş olarak, atıl bir şekil almaya başlamıştır.

Anavarza ve çevresindeki yerlerin, verimli toprakları olduğu halde, bu şekilde atıl kalması karşısında, bu yerlerin ziraata açılması düşünülmüştür. Tam bu ortamda, eskiden Türkmen Ağası olup, bu dönemde Cebecibaşısı olan ve Adana'da ikamet eden İsmail Ađa²⁵⁷ isimli kişi, bu yerlerin ziraata açılmak üzere kendisine *çiftlik* olarak verilmesini talep etmiştir²⁵⁸. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talep üzerine, Adana, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye'deki idareciler tarafından karışılmaması ve yıllık vergilerinin düzenli olarak gerekli yerlere verilmesi şartıyla, Anavarza ve çevresinde bulunan araziler, 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104) tarihinde bu kişiye *çiftlik* olarak verilmiştir²⁵⁹.

Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail Ağa'ya çiftlik olarak verilmesinin ardından, bu yerler *Havass-ı Hümayun'a* ilhak edilip, mukataa haline getirilmiştir²⁶⁰. Havass-ı Hümayun'a ilhak edilen bu yerlerin, boş olması ve ziraat edecek kimselerin olmaması üzerine, Adana'da yaşadığı için bölgeyi tanıyan İsmail Ağa devlet idarecilerine yeni teklifler götürmüştür. Bu kişi ilk olarak; Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan bazı cemaatlerin mensupları ile bazı kişilerin bu yerlere götürülüp iskân edilmesini ve bu kişilerin burada ziraat yapmalarını teklif etmiştir. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklife göre; 20 hanelik Dede Basılı, 25 hanelik Kesiklü, 15 hanelik Menteşe Uşakları, 15 hanelik Ayrımlu, 15 hanelik Sarı Hızırlı, 15 hanelik 'Avretcilü ve 15 hanelik Tayırlu Cemaatleri ile Halep tarafından gelen ve kaç hane oldukları belirtilmeyen Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza ve çevresine iskân edileceklerdi. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif devlet idarecilerince de uygun görülerek, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁶¹.

Belirtilen bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının, Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraatı için iskân edilmeleri kararını çıkarttıran İsmail Ağa, bu yerlerin geniş olması ve iskân edilecek kişilerin yeterli olmayacağını bilmesi sebebiyle, devlet idarecilerine başka bir teklif daha götürmüştür. Önceki teklifle aynı tarihlerde yapılan bu teklife göre; Sayda, Beyrut ve Trablusşam bölgelerini terk ederek, uzun yıllardan beri Çukurova bölgesine gelip *başıboş* olarak bu bölgede hayatlarını sürdürdükleri belirtilen ve *Fellâhân (Fellâhîn) Tائفesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları ile XVII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta meydana gelen bazı olaylar sonucunda Kıbrıs'ı terk edip, yine Çukurova bölgesine gelen ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza'ya iskân edileceklerdi²⁶². İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif de, devlet idarecilerince yine uygun görülmüş ve tayin olunacak mübaşir aracılığıyla, *Fellâhîn* ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan grupların mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁶³.

Anavarza ve çevresindeki yerleri kendi üzerine çiftlik olarak kaydettiren, buna ilave olarak bu

²⁵⁷ **İsmail Ağa** : Türkmen Ağası ve azledildikten sonra 1103'te (1691/92) Cebecibaşı olup 1105'te (1693/94) katl olunmuştur. Mehmed Süreyya; **Sicil-i Osmanî, C.:3**, İstanbul, 1996, s.811.

²⁵⁸ "... bu küllarına zirâ'at ve hirâseti için çiftlik idüb ma'mûr ve abâdân itmek üzere ..." **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2

²⁵⁹ **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2. İsmail Ağa'nın oğlu olup, yine Adana sakini olan İbrahim adlı kişi, bu tarihten daha önce, 3 Mart 1692 (14 C.ahir 1103) tarihinde *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın* 3 yıllık iltizamını almıştır. **MAD. No: 9873**, S.:235, B.:1. Ancak bir süre sonra, *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın* mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılması üzerine, *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası* 3 yıllığına Cebecibaşı İsmail Ağa'ya verilmiştir. **MAD. No: 9876**, S.:178-179, B.:3. 11 Şubat 1693 (5 C.ahir 1104).

²⁶⁰ Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail'e çiftlik olarak verildiğine dair yazılan hükümde, bu yerlerin statüsü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2. Bu hükmün yazılmasından 4 ay sonra yazılan bir hükümde ise, "müceddeden *havass-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza harâbesi ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. **MAD. No: 9876**, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

²⁶¹ **MAD. No: 9876**, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

²⁶² "... Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Kıbrıs Eyaletleri'nden kalkub Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başıboş* olan *Fellâhîn ve Keferes re'âyası* Anavarza harâbesinde sâkin ve arâzisini zirâ'at ve hirâset eylemek üzere ..." **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:2.

²⁶³ **MAD. No: 9876**, S.:245-246, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104).

yerlerin idarî ve iktisadî olarak tabi oldukları Anavarza Mukataası'nın da 4 yıllık iltizamını üzerine alan İsmail Ağa, bu yerlere yerleştirilecek olan halkın gelmede problem çıkarmasından dolayı olmalı ki, daha önce yazılan beratı yeniden yazdırmıştır. Yazılan bu son berata; Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'da sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi şartının da ilave edildiğini görmekteyiz²⁶⁴.

Anavarza Mukataası'nın kendisine verildiğini ve Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'ta sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi hususunu, aldığı bu son beratla bir daha tescil ettiren İsmail Ağa, Çukurova bölgesine giderek Anavarza ve çevresine yapılacak olan iskâna devam etmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat İsmail Ağa bu çalışmalarında başarısız olmuştur. Adana ve Tarsus'taki bazı kişiler, yanlarına yerleşmiş olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi gruplarının, Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmelerine itiraz etmişlerdir. Özellikle, Adana şehrinin çevresinde bulunan bahçelerin sahipleri olan mahallî güç sahipleri, bahçelerinde çalışan bu kişileri korumaları altına almışlardır. İsmail Ağa ve adamlarının yaptıkları çalışmalar karşısında, "... Bunlar evlâd-ı 'Arab'dır ve vâfir zamândan berü bunda sâkindir emlâk-ı 'alâka sâhibidir ..." şeklinde karşılık veren bu güç sahipleri, özellikle Fellâhlar'ın gitmesine engel olmuşlardır. Durumun İsmail Ağa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılanların Anavarza'ya iskân edilmelerine kimsenin engel olmaması için Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²⁶⁵.

Gönderilen bu ferman ile çalışmalarında engel kalmayacağına düşünen İsmail Ağa; iskân etmek istediği kişilerden, Adana sakini olan Monla Muhammed, Monla Yusuf, Monla Salih ve Ahmed isimli 4 kişinin İstanbul'a giderek şikâyette bulunmaları üzerine, bu çalışmalarında yine başarısız olmuştur. İstanbul'a giden bu kişiler, "... evlâd-ı 'Arab fukarâsı ..." olarak 50-100 sebebe daha fazla bir süreden beri atalarının Adana şehrinde ve bahçelerinde sakin olduklarını, bu süre içinde mülk ve emlak sahibi oldukları gibi, her yıl vergilerini buralarda ödediklerini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten bu kişiler, İsmail Ağa'nın almış olduğu beratta ve fermanında belirtildiği gibi, kendilerinin *başiboş* olmadıklarını da belirtip²⁶⁶, İsmail Ağa'nın kendilerini Anavarza'ya götürüp iskân etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu talep üzerine, mal ve mülk sahibi olup, uzun müddet boyunca buldukları yerlerde sakin olan bu kişileri İsmail Ağa'nın iskân etmeye kalkışmasına engel olunması hususunda Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²⁶⁷.

Adana şehir merkezinde yaşayan bu 4 kişinin yaptığı şikâyetin ardından, bir şikâyette Tarsus'tan gelmiştir. Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde Cemaat-i Aydoğanlı ve bazı köylerin zaimi olan Mustafa'nın, zeameti topraklarında uzun müddetten beri sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin, Anavarza Mukataası'nın mültezimi İsmail Ağa tarafından zorla götürülerek Anavarza'ya iskân etmek istediğini söyleyip, bunun engellenmesini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, İsmail Ağa'nın bu kişinin zeameti topraklarında yaşayan kişilere karışmasının engellenmesi hususunda Adana ve Tarsus'un idarecilerine ferman gönderilmiştir²⁶⁸.

²⁶⁴ "...Trablusşam ve Sayda ve Beyrut Eyâletleri'nden ve Kıbrıs re'âyâsından *başiboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Keferre re'âyâ fukarâsına* kuvvet virilüb ve mezkûr Anavarza nam harâbeye iskân olunub ..." **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:43, B.:1. 8 Temmuz 1693 (5 Zilkade 1104). Fakat daha önceki ferman ile bu berattaki ifadelerde, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin o anda buldukları durumla ilgili ufak bir farklılık vardır. Bu grupların Anavarza'ya iskân edilmeleri için yazılan fermanında "...**Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında başiboş olan Fellâhın ve Keferre re'âyâsı** ..." şeklinde olan ifade, bu son beratta "... *başiboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Keferre re'âyâ fukarâsı* ..." şeklinde yer almıştır. Burada, ince bir laf cambazlığı vardır. Daha sonraki dönemlerde, burada ifade edilen *başiboş* terimi ihtilafların temel kaynağı olmuştur.

²⁶⁵ **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:49-50, B.:1. 11 Eylül 1693 (10 Muharrem 1105).

²⁶⁶ "... nefis-i Adana'nın şehrinde ve bahçelerinde sâkin olan evlâd-ı 'Arab fukarâsı olub ebâ 'ann-ceddin ba'zımız yüz sebebe ve ba'zımız elli sebebe mütecâviz mutavattin ve mülk ve emlâk sâhibi olub her sene emr ile vâki' olan tekâlifden hissemize düşeni sâkin olduğumuz mahalde ve karyemiz ahâlisi ile mâ'en edâ idüb kusûrumuz yoğiken sâbıkâ Cebecibaşı olan İsmail nâm kimesne Anavarza harâbesin üzerine der-'uhde ve iltizâm itmekle berâtında ta'yîn olan Sayda ve Beyrut ve Trablus perâkendelerinden *başiboş re'âyâ* ve Kıbrıs Keferesi olub emlâk ve arâzî sâhibleri olmyanlar deyü ta'yîn ve tasrîh olunmuşiken mezbûr kanâ'at itmeyüb mücerred celb-i mâl için emlâk ve arâzimiz terk ve harâbe-i mezbûreye iskân teklif idüb şerr-i ta'yîn itmekle ziyâde gadr itmişdir ..." **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:79, B.:1.

²⁶⁷ **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:79, B.:1. 4 Kasım 1693 (5 R. evvel 1105).

²⁶⁸ **MAD. No: 17904**, S.:14, B.:1. 20 Aralık 1693 (21 R. ahir 1105).

Tarsus'tan yapılan bu şikayetin bir benzerinin, Karaisalı Nahiyesi'ndeki bazı mezraaları "... *ber-vech-i te'bîd der-'uhde ...*" eden dönemin Reisülküttabı Ebubekir tarafından yapıldığını görmekteyiz. Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan bu şikayet üzerine, İsmail Ağa'nın bu mezraalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ni iskân talebiyle rencide etmesinin engellenmesi hususunda Adana Valisi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁶⁹.

Anavarza ve çevresindeki bölgelerin çiftlik sahibi ve Anavarza Mukataası'nın mültezimi olan İsmail Ağa, Anavarza ve çevresini tam olarak iskân etmeyi başaramadan, 1694 yılında katl edilmiştir²⁷⁰. İsmail Ağa'nın katl edilmesinin, hakkında yapılan şikayetlerden, özellikle de Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan şikayetten dolayı mı, yoksa başka bir sebepten mi dolayı olduğu hususunda herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır.

İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresinin iskân edilmesi hususunda yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sırasında, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi dışında, Sis ile Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan cemaatlerden Anavarza ve çevresine iskân edilmesi düşünülen cemaatlerden, Ayrımlu (Ayrımoğulları) Cemaati'ne mensup olan bazı kişiler iskân edilme çalışmalarına karşı çıkmışlardır. Bu cemaate mensup olan bazı kişiler, kendilerinin tımar erbabı olup, Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin oldukları halde, Anavarza ve çevresine yapılan iskân için görevli olan Hızır adlı kişinin²⁷¹, kendilerini Anavarza'ya iskân etmek istediğini belirtip, bu kişinin kendilerini iskân hususunda rahatsız etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Yapılan bu talep üzerine, Hızır adlı kişinin, bu kişileri Anavarza'ya iskân etme teşebbüsünün engellenmesi hususunda bölgedeki idarecilere ferman gönderilmiştir²⁷². Hızır adlı kişinin de yaptığı çalışmalar sonucunda bir kısım halk, bu bölgeye götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin buraya götürülüp iskân edilmesinde başarılı olunamamıştır.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin iskânları ile ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, bu bölgenin başka bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu problem, daha önceki dönemde Rakka'ya iskân edilen Lek, Akbaş ve Hacılar Cemaatleri mensuplarından bir kısmı firar ederek Çukurova bölgesine gelmesidir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'nin içine girip saklanırken, bir kısmı da Anavarza ve çevresine giderek burada izinsiz olarak yaşamaya başlamışlardır²⁷³.

Bu arada, İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresindeki yerlerin tabii olduğu Anavarza Mukataası, 1695 (1106) ve 1696 (1107) yıllarında kimsenin talip olmaması sebebiyle iltizama verilememiştir. İsmail Ağa'nın katl edilmesinden yaklaşık 2,5 yıl sonra, bu mukataaya Şükrü Hüseyin ve Mustafa Ağa isimli 2 kişi²⁷⁴ talip olarak, 1697 (1108) yılı için 60.000 akçe, 1698 (1109) yılı için 100.000 akçe ve 1699 (1110) yılı için 210.000 akçe teklif etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu teklifin devlet idarecilerince de kabul edilmesi üzerine, Anavarza Mukataası bu kişilere 3 yıllığına iltizama verilmiştir²⁷⁵.

Anavarza Mukataası'nın iltizamın alan bu kişiler, İsmail Ağa'nın yaptığı gibi, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, iskân edilmesi istenen kişilerin, bir kısmı götürülmesine rağmen,

²⁶⁹ MAD. No: 17904, S.:67-68, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C.evvel 1105).

²⁷⁰ M.Süreyya; S.O., C.:3., s.811.

²⁷¹ "... Anavarza iskânına ... iskân itdirmeğe me'mûr olan Hızır ..." MAD. No: 9879, S.:380, B.:3. Hızır adlı bu kişinin, katl edilen İsmail Ağa'nın bir yakını mı olduğu, yoksa devlet tarafından mı görevlendirildiği hususunda herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır.

²⁷² MAD. No: 9879, S.:380-381, B.:3. 31 Mayıs 1695 (17 Şevval 1106).

²⁷³ M.D. No:105, S.:68, H.:309; MAD. No: 9879, S.:81, B.:1.

²⁷⁴ Şükrü Hüseyin, Ocak 1695 tarihinden sonraki dönemde uygulanmaya başlanan malikane sistemi dâhilinde, bazı mukataaların mahallinde satışı için görevlendirilen kişilerden olup, Adana başta olmak üzere, Malatya ve Halep'te malikane satışı yapan kişidir. Mustafa Ağa ise, Anavarza ve çevresini çiftlik olarak üzerine kaydettiren ve buraların bağlı olduğu Anavarza Mukataası'nın bir dönemler iltizamını aldıktan sonra katl edilen İsmail Ağa'nın eniştesidir. Erol Özvar; Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması, İstanbul, 2003, s.83-84, 288.

²⁷⁵ Bu mukataanın iltizama verilmesi ile ilgili berat kaydının suretine ulaşamamış bulunmaktayız. Yukarıda belirttiğimiz rakamlar, daha sonraki dönemde yazılmış olan bir hükümden alınmıştır. MAD. No: 3473, S.:205-206, B.:2.

şehir ve kasabalarda yaşayanları, önceki dönemlerde olduğu gibi Anavarza ve çevresine gitmek istememişlerdir. Bu kişilerin, Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için gönderilen ferman üzerine, iskâna gitmek istemeyen bu kişiler Adana’da mahkemeye çıkarılmışlardır. Adana’da mahkemeye çıkarılan bu kişiler; kendilerinin uzun müddetten beri buralarda yaşadıklarını, mal ve emlak sahibi olduklarını, bu sebepten dolayı da sakin oldukları yerleri terk etmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu şekilde itirazlarını belirten Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişiler, *bir yerde 10 seneden fazla yaşayan kişinin kaldırılmasının kanunlara aykırı olduğunu* da ilave ederek, kendilerinin haklı olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Belirttiğimiz itirazları yapan bu kişiler, çok daha önemli bir hususu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre; kendilerinin iskân edilmesi istenilen *Anavarza ve çevresinde olan bölge, Ekrâd ve Türkmân eşkıyalarının yatağı haline gelmiş* bulunmaktadır, Bundan dolayı, bu yerlerde kendilerinin can, mal ve ırz güvenliği olmayacağı için, buralarda ikamet etmeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin söyledikleri sözlerin, Adana’da yaşayan diğer kişilerce de tasdik edilmesi sonucunda²⁷⁶, durum İstanbul’a bildirilmiştir.

Adana şehir merkezi ile çevredeki kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları bu itirazların İstanbul’a gönderilmesinin ardından, durum İstanbul’daki idarecilerce değerlendirilmiş ve bu kişilerin Anavarza’ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Adana Kadısı’na ferman gönderilmiştir²⁷⁷.

Adana ve çevresindeki Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları itirazların benzerinin, Tarsus’tan da İstanbul’a gönderildiğini görmekteyiz. Tarsus’tan yapılan bu itirazlar üzerine, Adana’dakilerde olduğu gibi, bu kişilerin Anavarza’ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Tarsus Sancakbeyi ve Kadısı’na ferman gönderilmiştir²⁷⁸.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen iskân ile ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazların sonucunda, bölgeye yapılması düşünülen iskân başarısız olmuş gibi görünmektedir. Daha önceden bu bölgeye götürülen bazı kişilerin ise, Lekvanik Ekradı Cemaatleri başta olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin gelip, bu yerlere yerleşmeye başlamaları üzerine bu bölgeyi terk ettiklerini görmekteyiz.

Anavarza ve çevresine iskân edilmelerinde başarılı olunamayan *Fellâhân Taifesi*’ne mensup olan kişilerin, daha sonraki yıllarda oluşturulan *Fellâhân Taifesi Mukataası* dâhilinde idare edilmeye başladığını görmekteyiz²⁷⁹. Keza; Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan gurubun önemli bir kısmının, daha sonraki yıllarda Kıbrıs’a geri dönmeleri için gönderilen fermanlar ve yapılan çalışmalar sonucunda Kıbrıs’a geri döndüklerini görmekteyiz²⁸⁰.

Cemaatlerin Kıbrıs’a İskânı İçin Yapılan Çalışmalar

Başta Fellâhân Taifesi ve Kıbrıs Keferesi’nin mensupları olmak üzere, Çukurova ve çevresinde bulunan bazı grup ve kişilerin, Anavarza ve çevresine yapılması düşünülen iskânının başarısız olması sonucunda bu bölge yeniden atıl bir durumda kalmaya başlamıştır. Atıl olarak duran bu bölge, başta Lekvanik Ekradı Cemaatleri olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin mekânı haline gelmiştir. Anavarza ve çevresinde yaşamaya başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, çevrede bulunan Bahrilü Cemaati mensupları ile birleşerek eşkıyalıklarda bulunamaya başlamaları üzerine, bu cemaatlerin itaat altına alınarak, bölgeden uzaklaştırılması için Adana Beylerbeyi Kürt Bayramoğlu Derviş Paşa-zade Mehmed

²⁷⁶ “... Fellâhîn ve Kefere meclis-i şer‘e ihzâr olundukda takrîr-i kelâm idüb ‘... ekserimiz ebâ ‘ann-ceddin yüz be-sebepe mütecâviz bu diyârda sâkin olub bi-nefsihi gelenlerimizden dahî otuz sesebepe mukaddem gelmiş kimesne olmayub her birimiz emlâk ve arâzî sâhibi olub şer‘-i mutahharada Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zimmet’den bir ahadı eğer vatan-ı aslî ve eğer vatan-ı ikâmetden bilâda iclâ câ‘iz olmadığından mâ‘adâ bir re‘âyâyı vatan-ı ikâmetden on sesebepe sonra iclâ hilâf-ı kânûn olub ve iskân olunduğumuz sûretde *harâbe-i mezbûre mâ`vâ-yı eşkıyâ olmağla erâzî-i Ekrâd ve Türkmân ve sâ`ir erbâb-ı bağy ve tuğyân emvâl ve erzâkımız nehb ve gâret ve nüfûsumuzu katl ve ı`râzımız hetk ve ihânet itmeleri mukarrerdir iskân-ı mezbûr bir vecihle mümkün değildir*” deyü tazallüm eylediklerinde keyfiyet-i ahvâl ahâlî-i diyârdan sũ`âl olundukda hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğun ihbâr eylediklerin ...” **MAD. No: 3473**, S.:205, B.:2.

²⁷⁷ “... tâ`ife-i mezbûrenin her biri emlâk ve arâzî sâhibi olmalarıyla zikr olunan Anavarza nâm mahalle iskânlarıçün min-ba`d fukarâ ta`cîz ve rencide olunmamak üzere ...” **MAD. No: 3473**, S.:205-206, B.:2. 22 Aralık 1697 (8 C.ahir 1109).

²⁷⁸ **MAD. No: 3473**, S.:236-237, B.:2. 2 Ocak 1698 (19 C.ahir 1109).

²⁷⁹ **A.Ş.S. No:20**, S.:15, B.:30-31; **A.Ş.S. No:103**, S.:28, B.:53-b; **A.Ş.S. No:126**, S.:15, B.:28. Bu mukataanın yıllık 500 kuruş malı var idi. **A.Ş.S. No:103**, S.:77, B.:150; **A.Ş.S. No:128**, S.:153, B.:227.

²⁸⁰ **A.Ş.S. No:41**, S.:79, 81-82, B.:142, 147; **At.Ş.D. No:58**, S.:210, H.:3.

Paşa görevlendirilmiştir²⁸¹.

Ancak bu tarihlerden sonra da Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin, Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam etmiştir. Anavarza'da yaşamaya devam eden bu cemaatlerin mensuplarının, yaz mevsiminde Develü Ovası'na giderek, çevrede bulunan bazı köy ve kasabalarda eşkıyalık olaylarına girişmeleri üzerine, bu olaylara karışanların yakalanarak Kıbrıs'a sürülmelerine karar verilmiştir²⁸². Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının dağlık bölgelere kaçmaları sebebiyle, bu karar uygulanamamış ve bu cemaatlerin mensuplarının Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam ettiği gibi, çevrede bulunan bölgelerdeki eşkıyalıkları daha da artmıştır.²⁸³ Rakka'ya geri götürülemedikleri gibi, Kıbrıs'a iskân edilmelerinde de başarılı olunamayan Lekvanik Cemaatleri mensuplarının, yaptıkları bu eşkıyalıkların önünün alınması amacıyla bu defa da Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁸⁴.

Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmeleri için, yakalanarak bu bölgeye götürülen Lekvanik Cemaatleri mensuplarının bir kısmı, kısa bir süre sonra burayı terk ederek tekrar Çukurova bölgesine gelmişlerdir. Menbic'de ikamet etmeyerek, Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensupları, daha önceki dönemlerde haklarında yapılan sert takibatlardan aldıkları ders sebebiyle de Anavarza çevresine gidememişlerdir. Gidecek yerleri bulunmayan bu cemaatlerin mensuplarının çoğunluğunun birer ikişer ayrılarak çevrede bulunan cemaatlerin ve köylerin içine karışması sonucunda bu cemaatlerin mevcut halkının toplam sayısı 300'den daha da aşağıya düşmüştür²⁸⁵. Bunun üzerine Lekvanik Cemaatleri'nin ileri gelenleri Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Bu cemaat ileri gelenleri yaptıkları bu talepte, sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat edip, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim edeceklerini ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek, çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu tekliflerin Vezir Yusuf Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi olan Lek, Akbaş, Kızılkoyunlu, Hacılar ve Yoralar²⁸⁶ Cemaatleri mensuplarının Anavarza'ya iskân edilerek, 6500 kuruş yıllık vergilerinin Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir²⁸⁷.

Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi cemaatlerin Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için verilen bu kararın çevrede duyulması üzerine, daha önceki dönemlerde, bu cemaatlerin mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklarından dolayı çok zarar görmüş olan Develü ve çevresi sakinleri bu karara itiraz etmişlerdir. Develü ve çevresi sakinleri yaptıkları bu itirazlarında, eski dönemlerde meydana gelen olayları belirtip, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi durumunda bundan sonraki dönemde de bu olayların devam edeceğini belirterek, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi kararına iptal edilmesini istemişlerdir. Yapılan bu itiraz üzerine; Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilen bu cemaatlerin, yapılan bu itirazda belirtildiği gibi bundan sonraki dönemde çevrelerine zarar verme ihtimallerinin olup olmadığının araştırılarak bölgenin düzenine zarar verecek uygulamalara imkân verilmemesi için Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir²⁸⁸.

Yapılan araştırmanın olumlu sonuç vermesinden dolayı olmalı ki bu görevlendirmeden kısa bir süre sonra Lekvanik Ekradı Mukataası'nın, bir dönem Adana Eyaleti Mukataası'na dâhil edildiğini, ardından da bu mukataadan ayrılarak yeniden Hass haline getirilen İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edildiğini görmekteyiz²⁸⁹.

1704 yılında Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Anavarza ve çevresine iskân edilmesinden bir

²⁸¹ A.Ş.S. No:101, S.:163, B.:260; M.D. No:111, S.:31, H.:85. Haziran Ortaları 1699 (Evahir-i Zilhicce 1110)

²⁸² A.Ş.S. No:101, S.:216-217, B.:346; M.D. No:112, S.:100, H.:325. Aralık Sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113).

²⁸³ A.Ş.S. No:101, S.:238, B.:383; M.D. No:114, S.:44, H.:1.

²⁸⁴ M.D. No:114, S.:44, H.:1. Mart Ortaları 1703 (Evahir-i Şevval 1114).

²⁸⁵ "... Anavarza'da temekküne dahî bilâ-fermân cesâret idemeyüb ve bir tarafa perâkende oldukları el-yevm üç yüz mikdârı ev bâkî kalub anlar dahi fakîrû'l-hâl ..." M.D. No:114-1, S.:107, H.:2.

²⁸⁶ Anavarza'ya iskân ile ilgili verilen bu kararda Yoralar Cemaati'nin ismi bulunmasına rağmen, bu cemaatin mensupları daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Adana şehir merkezinde oturmaya devam etmişlerdir. A.Ş.S. No:104, S.:20, B.:27; A.Ş.S. No:105, S.:24, B.:40.

²⁸⁷ MAD. No: 8458, S.:210-211, B.:1. 30 Eylül 1703 (19 C.evvel 1115).

²⁸⁸ M.D. No:114-1, S.:107, H.:2. Ocak Başları 1704 (Evahir-i Şaban 1115).

²⁸⁹ A.Ş.S. No:105, S.:97, B.:157. 16 Ağustos 1704 (14 R.ahir 1116).

süre sonra bu cemaatin mensuplarından bazı kişilerin çevrelerindeki bölgelerde eşkıyalık yapmaya başladıklarının İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının eşkıyalıklarının engellenmesi ve nezre bağlanmaları hususunda Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir²⁹⁰. Yapılan bu görevlendirmenin sonucunda bu cemaatlerin mensuplarının nezr hücceti vermeleri sonucunda olarak, bu cemaatlerin mensuplarının 1705 yılında Anavarza'da sakin olduklarını görmekteyiz²⁹¹.

Anavarza ve çevresine iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensupları bir süre bu yerlerde herhangi bir olaya karışmadan hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu cemaatlere mensup bazı kişilerin, yine bu çevrede bulunan İmamkuluoğlu ve Kara Gündüzlü Cemaatleri mensuplarından kendilerine katılan kişilerden oluşan 200 kişilik bir grupla Develü Kazası'na giderek eşkıyalıklarda bulunmaları üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin bölgede bulunmasının zararlı olduğuna karar verilerek, Rakka'ya iskân edilmesi için Rakka ve Karaman Valileri, Adana Beylerbeyi ile Kayseri ve Niğde Sancakbeyleri görevlendirilmişlerdir²⁹².

Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen karar sonrasında, bu cemaatlerin mensuplarından bazıları dağlara kaçarak itaat etmek istememişlerse de, yapılan askerî harekâtlar sonucunda, bu kişiler ile birlikte diğer cemaat mensupları Rakka'ya götürülerek iskân edilmişlerdir. Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Anavarza ve çevresindeki yerlerden Rakka'ya götürülmelerinin sonucunda, bu yerler yine atıl bir durumda kalmıştır. Anavarza ve çevresindeki yerlerin, bu şekilde atıl olarak kalması üzerine, Anavarza Mukataası'nın da 1750 kuruş ile bu dönemde bağlı olduğu Adana Mukataası'nın iltizamını almış olan Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa²⁹³, bu yerlerde ziraat yapılmasını sağlamak amacıyla başka bir çare düşünmüştür.

Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa; aslen Danişmendlü Mukataası'na tabi olan, ancak Çukurova ve çevresinde konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren Küşne ve Köpeklü Cemaatleri mensuplarının, herhangi bir yerde sakin olmadıklarını İstanbul'a bildirerek, bu kişilerin Anavarza'daki boş arazilere iskân edilmelerini teklif etmiştir. Yapılan bu teklif üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının, Anavarza'ya iskân edilmelerine ve üzerlerine kayıtlı olan 2310 kuruşun Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir²⁹⁴. Ancak Küşne ve Köpeklü Cemaatleri'nin mensuplarının eskiden oldukları gibi konar-göçer olarak hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının 1711 yılında Hama'ya iskân edilmeleri için karar verilmesine²⁹⁵ rağmen, bu hususta da başarılı olunamamıştır. Uzun bir müddet konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren bu cemaatlerin mensuplarının yıllık vergilerinin, 1704-1718 yılları arasındaki dönemde tam olarak toplanmasının mümkün olmaması üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının idaresi İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Voyvodalarına havale edilmiştir²⁹⁶.

1706-1707 yıllarında yapılan çalışmalar sonucunda Rakka'ya götürülerek burada iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları, bir süre bu bölgede sakin olduktan sonra, tekrar bu bölgeyi terk ederek Çukurova bölgesine doğru gelmeye başlamışlardır²⁹⁷. Bu firarilerin yakalanarak geri gönderilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen, Çukurova ve çevresinde bulunan yerlerdeki Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının varlığına bir türlü son verilememiştir. Anavarza ve çevresine izinsiz olarak yeniden yerleşmeye başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, Niğde, Yahyalı ve Kayseri çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları üzerine, Rakka'ya geri götürülerek burada iskân edilmeleri için yapılan faaliyetlerden üzerine, birçok kişi kaçarak Kozan Dağı'nda ikamet etmekte olan Kozanoğulları'na sığınmışlardır²⁹⁸.

Yapılan bütün çalışmalara rağmen, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının Rakka'ya geri götürülmelerinde başarılı olunamaması üzerine, bu cemaatlerin bir kısmının, daha önceden gidip eşkıyalık yaptıkları Develü yakınındaki Harmancık'a iskân edilmeleri gündeme gelmiştir. Lekvanik

²⁹⁰ M.D. No:114-1, S.:473, H.:3. Mart Ortaları 1705 (Evasıt-ı Zilkade 1116).

²⁹¹ A.Ş.S. No:30, S.:44-45, B.:59-60; M.D. No:114-1, S.:609, H.:4. Ağustos Ortaları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).

²⁹² M.D. No:114-1, S.:702, H.:1. Şubat Ortaları 1706 (Evahir-i Şevval 1117).

²⁹³ A.Ş.S. No:104, S.:38, B.:53-b. 10 Mart 1707 (5 Zilhicce 1118).

²⁹⁴ MAD. No: 8458, S.:253, B.:1. 15 Ocak 1708 (21 Şevval 1119).

²⁹⁵ At.Ş.D. No:58, S.:146-147, H.:1. Ocak Ortaları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122).

²⁹⁶ A.Ş.S. No:18, S.:170, B.:288. 16 Ocak 1719 (24 Safer 1131).

²⁹⁷ A.Ş.S. No:19, S.:29-30, B.:40. Temmuz Başları 1711 (Evail-i C.evvel 1122).

²⁹⁸ At.Ş.D. No:58, S.:95-96, H.:3. Kasım Başları 1711 (Evasıt-ı Ramazan 1122).

Ekradı Cemaatleri'nin Boybeyi ve Kethüdarları'ndan bir kısmı İstanbul'a giderek, buradaki idarecilerle yaptıkları görüşmeler sonucunda Lek, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri'nin Develü Kazası'nda bulunan Harmancık adlı bölgedeki harap köylere, Akbaş Cemaati'nin Adana Kazası'nda bulunan Ağba ve Boğalu ile diğer harap köylere yerleştirilmelerine karar verilmiştir²⁹⁹.

Ancak bu cemaatlerin mensuplarının, yeniden eşkıyalık olaylarına başlamaları üzerine, bu cemaatlerin tekrar Rakka'ya götürülerek, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir³⁰⁰. Bu cemaatlerin Rakka'ya iskân edilmeleri için yapılan çalışmalar, daha önceki kararların çoğunda olduğu gibi, yine başarısız olmuştur. Gönderilen fermanlarla, yapılan görevlendirilmelere rağmen bu hususta başarı sağlanamaması üzerine 1715 yılında, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskânı gündeme gelmiştir.

Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları haklarında yapılan takibatın devam ettiği dönem içerisinde, bu cemaatlerin ileri gelenleri, dönemin Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa ile görüşerek, kendilerinin Rakka'ya gitmek istemediklerini belirtmiş ve Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Yapılan bu talep ile birlikte, bu kişiler 1703 yılında Anavarza'ya yapılan iskânda olduğu gibi sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat etmeyi, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim etmeyi ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bunlara ilave olarak, 1713 yılında tespit edildiği şekilde³⁰¹ olmak üzere ödemeleri gereken yıllık vergileri ile birlikte Anavarza Mukataası'nın yıllık 1750 kuruş malının Adana Mukataası'na dâhil edilmesini de talep eden bu kişilerin taleplerinin İstanbul'a bildirilmesinin ardından , bu talepler İstanbul'daki idarecilerce de uygun görülmüş ve bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Anavarza'ya iskân edilmesine müsaade edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden; Lek, Kırıntılı, Hacılı, Akbaş ve Kızılkoyunlu Cemaatleri'nin mensuplarının Rakka ve diğer bölgelerde bulunanlarının da buraya getirilerek yerleştirilmesine kimsenin karışmaması ve iskân edilecek cemaatlerin mensuplarının eşkıyalık ve itaatsizlik ihtimaline karşı nezre bağlanmalarını alınan karara ilave eden devlet idarecileri , durumu Adana ve Rakka'daki yetkililere fermanla bildirmişlerdir³⁰².

Anavarza'ya iskân edilen bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişilerin, küçük çaplı eşkıyalık olaylarına karışmasına rağmen, 1715-1718 yılları arasındaki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olduklarını görmekteyiz. Bu dönem içerisinde, Anavarza'ya iskân edilen cemaatlerden Kızılkoyunlu Cemaati'nin mensuplarından bir kısmının, bu bölgeyi terk ederek Kırşehir Sancağı'nda bulunan Süleymanlı Kazası'ndaki köylere yerleştikleri görülmektedir³⁰³. Anavarza'da hayatlarını sürdüren Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensupları ise, 1718 yılında mültezimlerin haksız vergi talepleri ile karşılaşmışlardır. İltizamını aldıkları bu mukataaya bağlı olan kişilerden ne kadar fazla tahsil edebilirim düşüncesinde olan bu kişiler, kişi başına 5 kuruş tespit edilmiş olan yıllık verginin 3-4 katı miktarda meblağlar talep etmeye başlamışlardır. Meydana gelen bazı olayların sonucunda, Lekvanik Ekradı cemaatlerine mensup bazı kişiler, Anavarza ve çevresini terk ederek İçil ve Silifke taraflarına gidip bu bölgede yaşamaya başlamışlardır³⁰⁴.

Anavarza'ya iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensuplarından bazılarının, bu şekilde İçil, Silifke ve Kırşehir taraflarına gitmelerinin yanında, Lek, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler de Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye gidip sakin olmaya başlamışlardır. Develü ve çevresine giden bu kişilerin bir kısmının, çevrede bulunan bölgedeki halkın mallarını gasp etmeye başlaması ve bazı kişileri katl etmeleri üzerine, devlet idarecilerinin dikkatleri bu cemaatlerin üzerine çevrilmiştir³⁰⁵.

Develü ve çevresinde meydana gelen bu eşkıyalık olaylarının devam etmesi üzerine, 1721 yılında,

²⁹⁹ **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

³⁰⁰ **M.D. No:120**, S.:91-92, H.:392; A.Refik; **a.g.e.**, s.145-147, B.:195. Ocak Ortaları 1714 (Evahir-i Zilhicce 1125).

³⁰¹ 1713 yılında yapılan düzenlemeye göre Lekvanik Ekradı Cemaatleri; 1713 (1125) senesinde 1.500 kuruş, 1714 (1126) senesinde 3.500 kuruş, 1715 (1127) senesinde 5.000 kuruş ve 1716 (1128) senesinde 6.000 kuruş yıllık vergi vereceklerdi. **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

³⁰² **A.Ş.S. No:39**, S.:101, B.:139; **MAD. No: 8458**, S.:214-d, 215, B.:1. 31 Ocak 1715 (25 Muharrem 1127).

³⁰³ Buna rağmen Lek, Kızılkoyunlu, Hacılı, Akbaş ve Kırıntılı Cemaatleri mensuplarının büyük bir kısmı Anavarza civarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. **A.Ş.S. No:21**, S.:117-118, B.:181.

³⁰⁴ **A.Ş.S. No:18**, S.:174-175, B.:298-299.

³⁰⁵ **M.D. No:130**, S.:210, H.:1.

bu eşkıyalıklara sebep olanların, cemaatlerinin Kethüda ve ileri gelenlerinin aracılığıyla yakalanarak cezalandırılması ve Kızılkoyunlu Cemaati dışında kalan bütün Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin buldukları bölgelerden kaldırıp Anavarza'ya götürülerek iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Verilen bu karara göre, bu cemaatlerin mensuplarının daha sonraki dönemde ata binmeyerek silah taşımamaları için ellerinde bulunan silahlarının alınarak Adana Kalesi'ne konulması ve bu cemaatlerin ileride herhangi bir huzursuzluğa sebep olmayacaklarına dair taahhüt altına alınmasından sonra uygun olan yerlere iskân edilmeleri için dönemin Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir³⁰⁶.

Verilen bu karara rağmen, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler, Harmancık ve çevresinde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu arada, Anavarza'ya iskân olunmayarak, Kırşehir Sancağı'nda ikamet etmesine izin verilen Kızılkoyunlu Cemaati mensuplarının, Kırşehir ve Ürgüp çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları sonucunda, bu bölgelerde huzur ve güvenlik tamamen ortadan kalkmıştır. Yapılan faaliyetlere rağmen bu cemaatin mensuplarının itaat altına alınamaması üzerine, bu kişilerin Kırşehir ve çevresinden uzaklaştırılarak, Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Verilen bu karar ile, Anavarza'ya gitmeyerek Harmancık civarında sakin olmaya devam eden diğer cemaatlerin mensupları da Anavarza'ya götürülerek iskân edilecekler ve nezre bağlanacaklardı³⁰⁷. Verilen bu karar üzerine, Kızılkoyunlu Cemaati'nin mensuplarının kaçarak Çorum çevresine gitmeleri ve burada gizlenmeleri sebebiyle, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesinde başarısız olunmuştur³⁰⁸. Kızılkoyunlu Cemaati mensuplarının iskân kararını kabul etmeyerek Çorum bölgesine gitmelerine rağmen, Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş Cemaatleri iskân ile ilgili verilen kararı kabul etmişler ve Anavarza'ya getirilerek yerleştirilmişlerdir.

Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş Cemaatleri'nin mensuplarının, Anavarza'ya getirilerek iskân edilmelerinin ardından bu cemaatlerin taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususta ilk olarak Akbaş Cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili Adana'da yapılan mahkeme toplantısında, Akbaş Cemaati'nin ileri gelenleri³⁰⁹; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayı, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden Akbaş Cemaati ileri gelenleri, bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise Mutbah-ı Amire'ye 2.000 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir³¹⁰.

Akbaş Cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanmalarının ardından Lek, Kırıntılı ve Hacılı Cemaatleri mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Adana'da Vali ve Beylerbeyilerin ikamet ettiği sarayda yapılan mahkeme toplantısında, Lek, Kırıntılı ve Hacılı Cemaatleri'nin ileri gelenleri; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayı, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden bu cemaatlerin ileri gelenleri, bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise her bir cemaat için Mutbah-ı Amire'ye 2.500 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir³¹¹.

Lekvanik Ekradı'na mensup bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesinin ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden olup, Ocak-Şubat 1723 (R.ahir 1735)'te Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmesine rağmen bu bölgeye götürülemeyen Tacirlü Cemaati'nin Anavarza'ya iskân edilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Adana Beylerbeyi olan Ali Paşa ile Tacirlü Cemaati'nin önde gelenleri

³⁰⁶ M.D. No:130, S.:210, H.:1. Ekim Ortaları 1721 (Evasıt-ı Zilhicce 1133)

³⁰⁷ M.D. No:130, S.:377, H.:1. Mayıs Ortaları-Haziran Başları 1722 (Evasıt-ı Şaban 1134).

³⁰⁸ M.D. No:130, S.:444, H.:3.

³⁰⁹ A.Ş.S. No:13, S.:147, B.:323.

³¹⁰ A.Ş.S. No:13, S.:147, B.:323. 26 Aralık 1722 (17 R.evvel 1135).

³¹¹ Bu toplantıya **Lek ve Kırıntılı Cemaatleri** mensupları tarafından bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan Lek Cemaati'nin Boybeği Mustafa Bey bin Merdan Ali ile **Hacılı Cemaati'nin** mensupları tarafından yine bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan bu cemaatin Boybeği Osman Bey bin Mustafa Bey katılmışlardır. A.Ş.S. No:13, S.:147-148, B.:324. 2 Ocak 1723 (24 R.evvel 1135).

arasında yapılan görüşmelerin ardından, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu hususun Adana Beylerbeyi Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesinden sonra yapılan bu anlaşmaya uygun olarak, Tacirlü Cemaati'nin Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilmiştir³¹². Ancak, verilen bu kararın uygulanması gerçekleşmeden, Ali Paşa'nın Halep Beylerbeyliği'ne atanması üzerine bu hususta verilen kararın hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Tacirlü Cemaati'nin mensuplarının ortaya çıkan bazı itaatsizliklerinin ardından, bu cemaatin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilerek, Ayas, Berendi ve Kınık'ta münasip olan yerlere yerleştirilmesine karar verilmiştir³¹³.

Tacirlü Cemaati'nin mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerinde başarı sağlanmadığı gibi, Lekvanik Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişilerin de bu dönemde bazı itaatsiz davranışları ortaya çıkmıştır. Anavarza'da sakin olup, herhangi bir eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt eden bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, bir süre sonra bu taahhütlerine aykırı olarak Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye giderek, çevrede bulunan bölgelerde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının, kendilerini itaat altına alarak, bu bölgeden uzaklaştırılmaları hususunda görevlendirilen Konya Mütessellimi Ali'den kaçarak Maraş çevresine gitmeleri ve bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına devam etmeleri üzerine, bunların buldukları bölgelerden kaldırılarak Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiştir³¹⁴. Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'ne mensup olan kişiler buldukları yerleri terk ederek, toplu bir şekilde Anavarza'ya gitmişlerdir³¹⁵. Anavarza'ya giden bu kişilerin, kış mevsiminin de gelmesi sebebiyle Rakka'ya gönderilmelerinde başarılı olunamamıştır. Bu dönem içerisinde, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin ileri gelenleri ile devlet idarecileri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu görüşmeler sırasında, bu cemaatlerin ileri gelenleri, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Rakka iskânından affedilmeleri talebini yeniden gündeme getirmişlerdir. Görüşmelerin sonucunda, bu cemaatlerin içlerindeki eşkıyaları teslim etmeleri ve bundan sonraki dönemde eşkıyalık olaylarına karışmayıp, Harmancık civarına gitmeyeceklerine dair nezr hücceti vererek taahhütte bulunmaları üzerine, Kars-ı Zülkadiriyye dâhilindeki Göksun ve Mağara'da yaylayup, Anavarza'da kışlamaları şartlarıyla Rakka'ya iskân olunmaları hususundaki karardan vazgeçilmiştir³¹⁶.

Anavarza'da sakin olmalarına izin verilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları, 1726-1727 yıllarında, tabi oldukları Lekvanik Ekradı Mukataası'nın malikâne mutasarrıfları olan Cin Hasan ile Kars-ı Zülkadiriyye sakinlerinden Emin-zade Veli'nin haksız vergi taleplerine maruz kalmışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının vermeye yükümlü oldukları yıllık vergilerini tahsil etmekle yetinmeyen bu kişiler, fazladan olarak çok miktarda paralarını alıp, çeşitli eziyetlerde bulunmuşlardır³¹⁷.

Cin Hasan ile Emin-zade Veli'nin sergiledikleri bu davranışların sonucunda, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, sakin oldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Meydana gelen bu olayların sonucunda, 1727 yılında Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'nin, bu dönemde inşa edilen Nevşehir'e iskân edilmelerine karar verilmiştir³¹⁸. Ancak bu kararın uygulanmadığını görülmektedir. Anavarza'da kışlayıp, yayla zamanı Develü ve Kayseri taraflarına giden Kırıntılı Cemaati'ne mensup bazı kişilerin, yaz mevsiminde bu bölgelerde eşkıyalık olaylarına girmesi üzerine, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinleri bunlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Meydana gelen bu mücadelelerin sonucunda, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinlerinin galip gelmesi üzerine, Kırıntılı Cemaati'nin mensupları, bundan sonra bu bölgeye giderek eşkıyalık yapmayacakları hususunda kişi başına 100 kuruş nezr ödemeyi taahhüt etmişlerdir³¹⁹.

³¹² MAD. No: 8458, S.:104, B.:1. 5 Aralık 1723 (7 R.evvel 1136)

³¹³ MAD. No: 8458, S.:105, B.:1. 7 Aralık 1724 (20 R.evvel 1137)

³¹⁴ A.Ş.S. No:30, S.:95-96, B.:157; M.D. No:264, S.:219-220, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137)

³¹⁵ M.D. No:133, S.: 9, H.:1.

³¹⁶ "...tevâ'if-i mezbûrenin nezr ve ta'ahhüd eyledikleri vech üzere fi-mâ-ba'd Harmancık nâm mahalle varmayub mücerred Kars-ı Zülkadiriyye nevâhisinden Göksun ve Mağara nâm mahalde yaylayup Anavarza'da kışlamak şartıyla Rakka iskânından 'afy olundukları ..." M.D. No:134, S.: 192, H.:2.

³¹⁷ "...kendü hâlleriyle ikâmet üzereler iken ber-vech-i iştirâk mâlikâne mutasarrıfı olan sâlefü'z-zikr Hasan ve Veli kânûn üzere rüsûm-ı ra'iyetlerin almağa kanâ'at itmeyüb hilâf-ı şer' cevri ve i'tisâfe tasaddî ve bunların nice akçelerin alub hadd-i i'tidâli tecâvüz ve te'addî eyledüklerinden ..." M.D. No:134, S.: 192, H.:2.

³¹⁸ M.D. No:134, S.: 192, H.:2. Eylül Başları 1727 (Evasit-ı Muharrem 1140).

³¹⁹ Yapılan bu anlaşma, bu dönemde Develü Kazası Naibi olan Ataullah tarafından mahkemede tescil edilip, bu hususla ilgili

1728 yılında meydana gelen bu olaydan sonra 1735 yılına kadar geçen dönemde Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş Cemaatleri mensuplarının çoğunluğu, herhangi bir eşkıyalık olayına karışmadan Anavarza ve çevresindeki bölgede hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak 1735'ten önceki birkaç yıl içinde, Hacılı Cemaati'ne mensup bazı kişiler Tarsus ve çevresine giderek eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu cemaatin mensuplarının Tarsus ve çevresinde meydana getirdikleri bu eşkıyalık olayları üzerine, bu kişilerin Tarsus ve çevresinden uzaklaştırılarak, daha önceki dönemlerde sakin olmaları için kararlaştırılmış olan Anavarza'ya götürülüp iskân edilmeleri hususunda Adana Mütesellimi görevlendirilmiştir³²⁰.

1735 yılında meydana gelen bu olayın sonrasındaki dönemde, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Çukurova ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının giderek arttığını görmekteyiz. Çoğunlukla, Lek ve Kırıntılı Cemaatleri mensuplarının meydana getirdikleri bu eşkıyalık olaylarının gittikçe artması üzerine, devlet idarecileri çok sert bir karar almışlardır. Alınan bu son karara göre, Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'ne mensup olan kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişiler hariç olmak üzere bütün yetişkin erkekler katl olunduktan³²¹ sonra geri kalanlar Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edileceklerdi³²².

Verilen bu kararın uygulanması için görevlendirilen Adana Beylerbeyi Rışvan-zade Süleyman Paşa ve diğer kişilerin çalışmaları sonucunda Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'ne mensup olan yetişkin erkeklerin çoğunluğu katl olunmuştur. Geride kalan 600 kişilik kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişilerin ise, Kıbrıs'a sürülmelerinden vazgeçilerek istedikleri yerlerde sakin olmalarına izin verilmesi için ferman gönderilmiştir³²³.

Meydana gelen bu olayların ardından, serbest bırakılanlardan bazı kişilerin Anavarza ve çevresine giderek sakin olduklarını görülmektedir. Hacılı Cemaati'ne mensup kişiler ile birlikte Anavarza ve çevresinde yaşayan Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'nin mensupları, daha sonraki dönemlerde de bu yerlerde sakin olmaya devam etmişlerdir³²⁴. Akbaş Cemaati'nin mensupları ise, Anavarza ile birlikte Adana şehir merkezi ve çevrede bulunan köylerde yaşamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensupları, zamanla bölge halkı ile kaynaşmış ve cemaatlerinin adları bu süreçte unutulmuştur.

1570-1571 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetine geçen Kıbrıs'a bu tarihten sonra düzenli olarak Türk aşiretleri yerleştirilmiştir. Adanın imar ve iskânı için, 21 Eylül 1571 tarihli Padişah fermanı ile İç Anadolu'nun (Karaman vilayeti) belli şehir ve köylerinden adaya mecburi iskân yapılması kararlaştırılmış ve adaya Türkler yerleştirilmeye başlanmıştır. Dört sancağa (Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf) bölünen Kıbrıs, Alanya, İçel, Tarsus ve Sis (Kozan) sancaklarının da bağlanmasıyla bir eyalete dönüştürülmüştür. 1572 tarihinde Özellikle İç Anadolu bölgesinde yaşayan Türk aşiretlerinden 8 bin kişi Adaya yerleştirilmiştir. Bundan sonraki tarihlerde de Ada'ya Türk göçleri devam etmiştir.

Ancak daha sonraki Osmanlı dönemine ait belgeler göstermektedir ki Osmanlı döneminde, Kıbrıs Adası bir sürgün bölgesi olarak görülmüştür. Hatta bu durumun Kıbrıs Adasının Osmanlı elinden çıktığı tarihe kadar devam ettiği söylenebilir. Bazı cemaatler Kıbrıs'a iskân edilmek üzere gemilere bindirilmelerine rağmen bunda başarılı olunamamıştır. Mesela Kıbrıs'a gönderilmek üzere Antalya'da gemiye bindirilen, Şeyhlü Cemaati mensupları, bindirildikleri gemideki görevliler ile gemi kaptanını katl etmiş ve karaya çıkmışlardır. Kıbrıs'a gönderilmeleri istenen bu cemaatlerin mensupları, karaya çıktıktan sonra, etraflarında bulunan dağlara ve yaylalara giderek, bu bölgelerde bulunan diğer Yörük grupları ile birleşip eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir.

XIX. YÜZYILDA AŞİRETLERİN İSKÂNİ İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

olarak 4 hüccet tanzim edilmiş ve bu hüccetler Baş Muhasebe'ye kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. **M.D. No:135**, S.: 73, H.:1. 1728 (1140).

³²⁰ **M.D. No:140**, S.: 302, H.:3. Şubat Başları 1735 (Evasit-ı Ramazan 1147).

³²¹ "...nisâ ve sibyanlarından mâ'adâ ricâl-i habâset-nihâdlarının i'dâm ve izâleleri bâ'is-i emn ve râhat ve vâcibe-i 'uhde-i saltanat olub ..." **M.D. No:148**, S.: 131, H.:1.

³²² **A.Ş.S. No:23**, S.:114-115, B.:212; **M.D. No:148**, S.: 131-132, H.:1. Kasım Sonları 1741 (Evahir-i Şaban 1154).

³²³ **M.D. No:148**, S.: 312, H.:1. Haziran Başları-Ortaları 1742 (Evail-i R.ahir 1155).

³²⁴ Anavarza ve çevresinde yaşayan bu cemaatlerin mensupları, 1866 yılında Fırka-i İslâhiye'nin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda iskân edilmişlerdir. Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sa.:27, İstanbul, 1973, s.4-5.

XVII ve XVIII. yüzyılda yapılan iskân hareketleri ve bu dönemde meydana gelen hadisler daha ziyade Çukurova Bölgesi esas alınarak yukarıda verilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılda yapılan iskân hareketleri ve bu dönemde meydana gelen hadisleri ise Diyarbakır ve Dersim bölgeleri esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1691 yılından başlayarak XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden süreçte, aşiretler ile devlet arasında adeta köşe kapmaca oyunu oynanmıştır. Bir kısmı kendiliğinden yerleşmiş olmakla beraber, genelde aşiretlerin bu iskân hareketine karşı geldikleri görülmektedir. Konar-göçer hayatlarını bırakmak istememeleri, emredilen mahalle gitmek istememeleri gibi sebepler bunda oldukça tesirli olmuştur. Dolayısıyla XIX. yüzyıla gelindiğinde meselenin tam olarak halledilemediği açıkça görülmektedir. Ancak bu dönemde aşiretlerin iskân meselesi daha sistemli bir halde ele alınmış Tanzimat ve bunu takip eden süreçte bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devletinin bazı çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Mesela Osmanlı idari teşkilatı içerisinde 8 Temmuz 1834 Redif Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin hemen başında **müşirliklerin** kurulması gelmektedir. 1836 yılında ilk etapta 6 müşirlik kurulmuş³²⁵, zaman içerisinde diğer eyaletler de bu uygulamaya dâhil edilmişlerdir. Bu uygulamaya paralel olarak, Takvim-i Vekayi sayı: 172’de yer alan bir kayıda göre 21 Ekim 1838’de (2 Şaban 1254) *Diyarbakır Müşirliği* kurulmuştur³²⁶. Böylece bu tarihe kadar Maden-i Hümâyün Emâneti, Diyarbakır ve Urfa eyaletleri, Sivas Müşirliğine bağlı iken, 1839 tarihinden itibaren Diyarbakır ve Urfa eyaletlerine Sadullah Paşa’nın müşir olarak tayini ile Diyarbakır eyaleti de bu uygulamaya dâhil edilmiştir³²⁷. Diyarbakır Müşirliğinin kurulması ile birlikte gerek Diyarbakır merkez sancağının ve gerekse Diyarbakır Eyaleti’nin idari taksimatında önemli değişiklikler yapılmıştır³²⁸.

Osmanlı Devleti’nin Müşirliklerin kurulmasından önce de aşiretlerin iskân ve ıslahına ne kadar büyük bir önem verdiğini gösteren bir gelişme de önceden Sadrazamlık yapmış olan Mehmed Reşid Paşa’yı Diyarbakır vilayeti valiliğine getirmesidir³²⁹. Mehmed Reşid Paşa’dan sonra Hafız Paşa Diyarbakır Eyaleti valiliğine getirilmiş ve 1837-1839 yılları arasında görev yapmıştır³³⁰. Hafız Paşa’nın bu dönemde aşiretlerin iskân ve ıslahı ile meşgul olduğu görülmektedir.

Tanzimat devrinin başlangıcı 3 Kasım 1839 tarihindeki “Tanzimat-ı Hayriye’nin “ ilanı ile ikinci dönem ise 1856’daki “Islahat Fermanı” ile başlamaktadır. Tanzimat hareketinin genel yapısında görülen merkezî bir mekanizma arayışları aşiretler üzerinde de kurulmak istenmiştir. Yapılan reformlar, ilgili kısımlarda konar-göçer aşiretler üzerinde de tatbik edilmeye çalışılmıştır. Vergi, askere alınmalar ve buna bağlı nüfus sayımlarına konar-göçerler de dâhil edilmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanını, Osmanlı Devleti’nin her bölgesinde aynı tarihlerde uygulamak mümkün olmamıştır. XIX. yüzyılın genel yapısına bakılacak olursa; Osmanlı Devleti gerek yüzyılın ilk yarısında ve gerekse ikinci yarısında içerisinde bulunduğu ağır şartlara rağmen merkezi otoriteyi tesis ederek, ülkenin tamamında olduğu gibi aşiretler üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu cümleden olmak üzere aşiretleri buldukları yerlerde iskân etmeye veya devlet otoritesini tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak bu konuda fazla başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin aşiretler üzerinde yürüttüğü politikalar genelde bütün Osmanlı

³²⁵ Musa Çadırcı, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856*, s. 17.

³²⁶ Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansure” TD., Sayı: 12, İstanbul, 1982, s. 128.

³²⁷ *Takvim-i Vekayi*, Defa 182, H, 1255.

³²⁸ *Diyarbakır Şer Sic.*, No: 607,s.3 (19 Temmuz1840), s.15 (Mart 1840), s.59 (25 Aralık 1840), No: 352, s.47 (1840)

³²⁹ **Reşid Mehmed Paşa (Mehmed Reşid Paşa)**: Gürcüdür.Hüsrev Paşa’nın kölesi olduğundan dairesinde terbiye görmüştür. 1808 tarihinde mîrimîran rütbesiyle Menteşe Sancağıyla Tulca muhafızı oldu. 1821 de Tepedelenli Ali Paşa ile oğlu Mehmed Paşa’nın üzerine memur olarak başarılı olunca ödüllendirilip , vezirlikle Konya valisi olmuş ve Mora muharebelerine tayin edilmiştir. 1823 tarihinden itibaren sırasıyla Tırhala, Vidin, Rumeli ve Yanya valiliklerinde bulunmuş ve Rumeli seraskeri olmuştur. 4 Nisan 1829 tarihinde Sadrazam ve Serdar-ı ekrem olup sulhtan sonra Arnavutluk’un ıslahına memur edilmiştir. 1832 tarihinde Mısır üzerine serdar-ı ekrem ve Mısır valisine tayin edilmiş 1833 de sedareten azledilmiştir. Aynı yıl Konya’ya dönmüştür. 1833 tarihinde Sivas ve 1834 de ilave olarak Diyarbakır valiliğine getirilmiştir. Ekim 1836 tarihinde Diyarbakır’da vefat etmiştir. Mezarı Kale Camii Kabristanındadır. Bkz. M. Süreyya; **Sicill-i Osmanî, C.V**, s.1381. A.Bulduk, **Diyarbakır Valilerin Terâcim-i Halleri**, s.280.

³³⁰ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.176

toprakları üzerinde aynıdır. Bununla birlikte bu konu oldukça kapsamlı olduğundan, sadece bu dönemde Diyarbakır Eyaleti ve Dersim Sancağı'ndaki uygulamalar ve bu bölgelerdeki aşiretleri de yakından ilgilendiren hadiseler ele alınmıştır:

Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonraki dönem içerisinde, Diyarbakır bölgesi, Türkmen aşiretlerinin en yoğun olduğu bölgelerden bir tanesi olmuştur. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonraki dönemde ise, XVI.yüzyılda **Boz-Ulus** ve **Kara-Ulus** Aşiretleri Diyarbakır bölgesinde yaşamaktaydılar³³¹. Kışı, Suriye çöllerinde geçiren bu aşiretler, yazları ise kuzeydeki Erzurum ve Diyarbakır eyaletine bağlı bölgelerde yaylamakta idi³³²

XVII. yüzyıla ait kaynakların yetersiz olması sebebiyle bölgede yaşayan aşiretler hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda Diyarbakır başta olmak üzere. Diyarbakır'a bağlı Mardin kazasında yaşayan aşiretleri "Avârizhâne defterleri" ve "Vergi Tevzii defterlerin" den tesbit etmek mümkündür³³³. Bu kaynaklara göre XVIII. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretler şunlardır³³⁴.

1.Aşiret-i Kiki 2. Aşiret-i Reşi 3. Cemaat-i Dögülü 4. Cemaat-i Aluci 5.Cemaat-i Karaciyan 6. Cemaat-i İzolu 7. Cemaat-ı Karabeğan 8. Cemaat-i Kirmani 9. Cemaat-ı Behramki 10. Cemaat-ı Milli 11. Cemaat-ı Karapınar. Bu tevzii listesinde yer alan aşiretlerin XIX.yüzyılda da Diyarbakır bölgesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır³³⁵.

Ancak bu tevziide yer almayan, bununla birlikte XIX.yüzyılda, Diyarbakır bölgesinde yaşadıklarını tesbit ettiğimiz başka aşiretlerde söz konusudur. Bu aşiretler içerisinde ise en önde gelenlerden bir tanesi *Ömergânli Aşireti* 'dir. XIX.yüzyılda çeşitli tarihlerde adı sık sık şekavet olaylarına kaşan bu aşiretin³³⁶, 1847 tarihinde iskân edildiği görülmektedir. 1847 tarihinde Ömergânli aşiretinin bir bölümünün iskân edildiği köyler şunlardır³³⁷: Ömeran Türbesi, Daban,Cücük, Türkan,NeferAli, Nahiri,Kuzlar, Hatban,BalıkViran, Cankatran,Aşkat, Musul-ı Viran, Tataran, Dengecük.

Yukarıda isimleri zikredilen XIX. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan 11 aşirete ilave olarak, Ömergânlu aşireti ile sayıları 12 olan aşiretlerden başka, çeşitli vesilelerle adları resmi kayıtlara geçmiş olan aşiretler de şunlardır:

³³¹ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü**, s. 16-17-38.

³³² Martin Van Bruinessen, "The Ottoman Conguest of Diyarbakir and the Administrative Orga-nisation of the Province, in the 16 th and 17, th. Centuries", **Evliya Çelebi in Diyarbakir**, Leiden 1988, s. 27.

³³³ 13 Mayıs 1747 Tarihli Avâriş defterindeki bilgilere göre bu dönemde Mardin bölgesinde yaşayan aşiretler şunlardır: 1. Mihi, 2. Tavusi, 3. Piran-ı Zencir, 4. Karadara, 5. Rışmil, 6. Kabah, 7. Maski, 8. Birnek, 9. Cevzat, 10. Hindülü, 11. Telermen, 12. Karacahisar, 13. İbrahimiye, 14. Bilali, 15. Kalemtra, 16. *Şeyhhan-ı Zencir*, 17. Kültülü, 18. Selah, 19. Tekük, 20. *Şıgılevan*, 21. Kavus, 22. Telfeyyaz,, 23. Makbele, 24. Kiki, 25. *Ömeriyan*, 26. Milü, 27. *Şarkıyan*, 28. Kalenderan, 29. Mir Sinan, 30. Bayraklı, 31. Araban, 32. Büyükhan, 33. Bendire (Ayrıntılı bilgi için bkz. **Mardin Şer. Sic.**, No: 242, s. 23)

³³⁴ **Diyarbakır Şer. Sic.**, No: 310, s. 56 (25 Mart 1733 Tarihli Tevzi), No: 360, s. 74 (10 Mayıs 1740 Tarihli Avâriş Defteri), No: 313, s. 180-185 (13 Mart 1747 Tarihli Avâriş Defteri), No: 352, s. 29-31 (4 Aralık 1785 Tarihli Avâriş Defteri).

³³⁵ **Diyarbakır Şer. Sic.**, No: 352, s. 29-31 (4 Aralık 1785).

³³⁶ Diyarbakır bölgesinde görülen eşkıyalık olaylarına paralel olarak, Ömergânlu aşiretinin de bu olaylara sık sık karıştığı görülmektedir. 28 Ocak 1807 tarihli bir tahirat hülasasında "...Diyârbekir havalisinde ekrât bağı ve tuğyân olan Ömerganlu aşireti..."nin isyan ettiği ve havalinin ve ahalinin can ve mal emniyetinin ortadan kalktığına binaen, cezalandırılmaları istenmiştir (BA., **Cevdet Zabtıye**, No: 3713), 1809 tarihli bir buyruhduda aynı isteğin tekrarlanmış olması bu aşiretin şekavet olaylarına karışmaya devam ettiğini göstermektedir (**Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim b. Muhammed'in Hatratı**, Varak: 23). Ayrıca Diyarbakır Şer'iyye Sicilllerine geçen kayıtlardan da, bu aşiretin hırsızlık başta olmak üzere pek çok olaya karıştığı görülmektedir. 1829 tarihli bir hüccette, Ömergânlu Aşireti tarafından çalınan bir katırım bir başkası üzerinde çıkmasından dolayı görülen dava da, bu sözlerimizi isbat eder mahiyettedir (**Diyarbakır Şer.Sic.**, No: 376, s. 44).

³³⁷ **Diyarbakır Şer. Sic.**, No: 352, s. 83.

Sarb Aşireti³³⁸, Şarki Aşireti³³⁹, Sarlı Aşireti³⁴⁰, Çelikân Aşireti³⁴¹, Büldan Aşireti³⁴², Alreşan Aşireti³⁴³, Şeyhhan Aşireti³⁴⁴, Beritanlu Aşireti³⁴⁵, Gannâmi Aşireti³⁴⁶, Dirikanlu Aşireti³⁴⁷, Melikanlu Aşireti³⁴⁸, Halithan Aşireti³⁴⁹, Gerger Aşireti³⁵⁰, Çivanlu Aşireti³⁵¹, Karınca Aşireti³⁵², Balluca Aşireti³⁵³, Reşkunan Aşireti³⁵⁴, Karakeçülü Aşireti³⁵⁵.

Yukarıdaki aşiretlere bu aşiretler de ilave edilecek olursa, XIX.yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretlerin sayısı 30'a yükselmektedir. Ayrıca 4 Aralık 1785 tarihli Vergi tevzii defterinde, gerek Şark-ı Amid ve gerekse Garb-ı Amid'in köyleri içerisinde sayılan *Cihanbeğlü karyesi*, bu bölgede yaşıyan *Cihanbeğlü Aşiretinin* bir hatırası olarak bu köye verilmiş bir isim olsa gerektir³⁵⁶. Bu kayıttan başka “Cihanbeğlü Aşiretinin” Diyarbakır bölgesinde, XIX.yüzyılda yaşadığını gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Osmanlı devleti, bölgede yaşayan aşiretlerin, “Aşiret Reisliğini” doğrudan kendisi tevcih etmek suretiyle bir nevi kontrol altında bulundurmaya istemiştir³⁵⁷. Bununla birlikte özellikle “*Yerleşik olmayan*” aşiretlerin, bölgede sık sık asayişsizliğe sebep oldukları görülmektedir. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi aşiretlerin iskânı meselesi, bu dönemde de yönetimi oldukça uğraştıran bir mesele olmuştur³⁵⁸. Bu dönemde yukarıda adları sayılan aşiret mensuplarının sık sık âdi vakalara sebebiyet vermelerinin yanı sıra³⁵⁹, *Ömerganlu*, *Milli*, *Ali Reşi* ve *Bahramki* aşiretlerinin bölgede sebep oldukları eşkiyalık olayları yönetimi oldukça uğraştırmıştır³⁶⁰. Bu sebeple aşiretlerin iskânı meselesi, bölgede önemle üzerinde durulan bir mesele olup, 15 Mart 1811 tarihinde Şeyh-zade İbrahim Paşa'nın Layihasında belittiği üzere “...herbir ‘aşiret ve kabilenin tabi’at ve mizâclarına göre kimini taltif ve te’lif ve kimini inzâr ve tahvif ve kiminin üzerine asker çöküp kahr ve ta’dib ve bazılarının tahrib ve ihlâl ile iktizâsına göre tedâbir olunarak nizam verilmesi.... “ne çalışılmıştır³⁶¹. Bununla birlikte çeşitli tarihlerde alınan bazı tedbirlere rağmen bu konuda pek fazla başarılı olduğu söylenemez. 1841 tarihinde Diyarbakır Müşiri Zekeriya Paşa'nın maaşının artırılması konusundaki talebine verilen cevapta, bölgede “...ahâlinin tâmin ü iskânları hâsıl olmaz ise

³³⁸ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 17118 (4 Mayıs 1763 Tarihli ferman)

³³⁹ BA., *Cevdet Askeri*, No: 16540, (Aralık ortaları 1800 Tarihli Tahrirat hülasası).

³⁴⁰ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 10429 (16 Eylül 1803 tarihli Arz).

³⁴¹ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 594, s. 25 (Nisan 1834 tarihli Hücet).

³⁴² *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 594, s. 36 (Nisan 1834 tarihli Hücet).

³⁴³ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 9 (1830 tarihli Hücet).

³⁴⁴ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 8 (1830 tarihli Hücet).

³⁴⁵ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 25 (7 Aralık 1830 tarihli Hücet).

³⁴⁶ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 26 (27 Aralık 1829 tarihli Hücet).

³⁴⁷ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 40 (1830 tarihli Hücet).

³⁴⁸ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 13 (1830 tarihli Hücet).

³⁴⁹ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 18 (1830 tarihli Hücet).

³⁵⁰ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 376, s. 19 (1830 tarihli Hücet).

³⁵¹ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1846 tarihli Vergi Tevzi Defteri), s. 95 (Mayıs sonları 1847 tarihli Vergi Tevzi Defteri).

³⁵² *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).

³⁵³ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).

³⁵⁴ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 121 (15 Ocak 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).

³⁵⁵ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 121 (15 Aralık 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).

³⁵⁶ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 352, s. 30.

³⁵⁷ Diyarbakır bölgesinde, Sarb Aşireti Reisliğinin 4 Mayıs 1763 tarihinde Seyyid Omer'e tevcih edildiğine dair ferman (bkz. BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 17118) ve 16 Eylül 1803 tarihli Sarlı Aşireti Reisliğine Seyyid Hacı Ahmed'in vefatından dolayı, Aşiret Reisliğinin oğlu Seyyid Hasan'a tevcihi için yazılmış olan arz, Aşiret Reisliğinin babadan oğula geçtiğini göstermekle birlikte devletin onayının şart olduğunu göstermektedir. (bkz. BA., *Cevdet Dahiliye*, No : 10429).

³⁵⁸ Ahmet Refik'in, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*” adlı eserinde XVI. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretlerin ve özellikle Boz-Ulus Aşiretinin iskânına dair pek çok hüküm vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, s. 3-6-7-10-67-97.

³⁵⁹ *Diyarbakır Şer. Sic*, No: 594, s. 24-25-36; No: 376, s. 8-9-18-25-26-40-44.

³⁶⁰ Ömerganlu Aşireti, Milli Aşireti, Ali Reşi Aşireti ve Behramki aşiretlerinin bölgede sebep oldukları asayişsizlik hakkında sırasıyla bkz. BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 3713 (28 Ocak 2807), *Cevdet Zabtiye*, No: 3031 (Mart başları 1791), *Cevdet Maliye*, No: 5056 (1 Kasım 1817), *Hatt-ı Hümayün Tasnifi II. Mahmut*, No: 17770 (Şubat sonları 1814).

³⁶¹ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 3582.

ihtilâlden kurtulamayacağı...” belirtilerek bu isteğin geri çevrildiğine bakılacak olursa, aşiretlerin iskânının 1841 tarihinde halledilemediği söylenebilir³⁶². Bununla birlikte bu dönem içerisinde yukarıda da belirtildiği üzere “Ömerganlı Aşireti”nin iskânı gerçekleştirilmiş ve bunun yanı sıra Kiki Aşiretine bağlı olan köyler ayrı bir nahiye itibar edilmek suretiyle bunların da iskânlarına çalışılmıştır³⁶³.

Diyarbakır eyaleti içerisinde XVIII. yüzyılda idari yapıda varlığına rastlanan “*Kazâyı Karakeçülü*” gerçek manada bir “kazâ” olmaktan ziyade, göçebe aşiretlerin bir tür vergilendirilmesinden kaynaklanan bir uygulamadır. Bu uygulamada aşiretin o sırada bulunduğu yer “kazâ” itibar edilmek suretiyle vergilendirilmeye gidilmiştir. Bu da Osmanlı idarî yapısı içerisinde Türkmen aşiret hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gerçek manada bir “**kaza**”dan ziyade, “**Obalar Birliği**” manasına gelen ve malî zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulamadır³⁶⁴. Esasında bölgedeki Aşiret ve cemaatlerin Liva veya kaza sayılmaları hususu Diyarbakır Eyaletinin kurulduğu tarih olan 1515 tarihinden itibaren görülmektedir. 1515 tarihinde Aşiret ve Ulus³⁶⁵, 1520 tarihinde Aşiret ve Ulus³⁶⁶, 1568-1574 tarihinde Kabile-i Beni Rabia, Cemaat-i Pezyan ve Puzyan ve Zilan³⁶⁷, 1578-1588 tarihinde Aşiret-i Pespân, Kabile-i Beni Rabia, Aşair-i Beni Taymaa Faik, Boz-ulus Aşireti³⁶⁸ “Liva” yani kaza sayılmış, 1739³⁶⁹, 1747³⁷⁰ ve 1785³⁷¹ tarihlerinde ise Karakeçülü Aşireti “**Kaza**” itibar edilmiştir. Bu tür yerler gerçek manada bir kaza olarak düşünülmemelidir. XIX. yüzyılda yine bu tür bir uygulama olarak, **Kiki ve Türkmen aşiretlerinin** oturdukları yerler bu sefer de “**nahiye**” itibar edilmiştir.

Bölgede Karakeçülü Aşiretinin bu dönem içerisinde iskânına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte yine Diyarbakır bölgesinde yaşayan, “*Kiki-i Çarkan*” ve “*Kiki-i Halcan*” olmak üzere iki fırkaya ayrılan Kiki aşiretinin³⁷², yaşadığı köylerin 1846-1847 yılları arasında *nahiye* itibar edildiğine bakılarak bu aşiretin iskânının tamamlandığı söylenebilir³⁷³.

Bölgede varlığını tesbit ettiğimiz aşiretler içerisinde Kiki Aşiretinden “Kiki Abdi Paşa”nın 1781-1786³⁷⁴, tarihleri arasında toplam 3,5 sene olmak üzere üç defa; Milli Aşiretinden “Behram Paşa”nın da 1819 tarihinde Diyarbakır valiliği yapmış olmaları da, aşiretler açısından ayrıca dikkate değer bir husustur.

Osmanlı Devletinde, Aşiret Beylerine verilen sancaklar **Liva** olarak adlandırılmakla beraber, bunlar gerçek Osmanlı livası olmayıp, birer **Zeamet** olarak nitelendirilebilir. Osmanlı idarî taksimatı içerisinde, Doğu Anadolu’da bulunan eyaletlerin, sancak sayılarının fazlalığı da buna bağlı bir konudur³⁷⁵. Diyarbakır Eyaletinde de görülen bu durum, bu sancakların bazılarının klasik sancak yapısı ile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı devletinin, kendisine bağlı ülkelerde coğrafî, sosyal, ekonomik ve etnik yapıya göre değişen farklı yönetim modelleri uyguladığı bilinmektedir. Osmanlı devleti, her ne kadar merkezîyetçi bir karaktere sahipse de, fethedilen ülkeler halkının Osmanlı idaresine ısındırılması ve diğer bazı faydalar bakımından, eski idareler zamanında geçerli olan bir kısım **hukuk mevzuatı** ile örf ve adetlerin bir süre daha devam ettirildiği ve bunlardan, Osmanlı Kanunlarına

³⁶² BA., *İrade Dahiliye*, No: 2604; *İrade Meclis-i Valâ*, No 472.

³⁶³ **Diyarbakır Şer. Sic.**, No: 352, s. 38.

³⁶⁴ Mustafa Akdağ, bu konuda “...hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın, sırf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazalar da az olmakla beraber mevcut idi...”. “...Bir merkez kasabası bulunmayan bu türlü kadılık, eski yerli idarî bölümden kalma olmayıp, büyük ihtimalle, Türk göçebe hayatının bir icabı idi...” demektedir. bkz. M.Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimai Tarihi**, C.2, İstanbul, 1979, s.83.

³⁶⁵ Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, İstanbul Ün.Edebiyat **Fak.Tarih Dergisi**, Sayı:23 Mart 1969, s. 23-34.

³⁶⁶ Ömer Lütfü Barkan, “H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği” İstanbul Ün.İktisat **Fak. Mecmuası**, C.15, No:1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), s.521-529, ekler:II,s.303-307.

³⁶⁷ İ.Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, 1978, s.142-144.

³⁶⁸ Mehmet Ali Ünal, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine tabi Sancakların İdarî Statüleri”, **Ziya Gökalp Dergisi**, Sayı: 44, s. 31-40.

³⁶⁹ **Diyarbakır Şer.Sic.**,No:360,s.14.

³⁷⁰ **Diyarbakır Şer.Sic.**, No, 313, s.174, Başbakanlık Arşivi, **Maliyeden Müdevver**, No:2890,s.133.

³⁷¹ **Diyarbakır Şer.Sic.**,No:352,s.27, No:311,s.30.

³⁷² H. 1308, **Diyarbakır Salnamesi**, s. 132-133.

³⁷³ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılda Diyarbakır**, s.168-169

³⁷⁴ **Diyarbakır Şer. Sic.**, No: 359, s. 71 vd., A. Bulduk, El-Cezire, s. 367-368,

³⁷⁵ İbrahim Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s123-170

ters düşenlerin bile ancak yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı malumdur³⁷⁶. Bu meyanda, Diyarbakır eyaleti içerisinde bazı sancakların idarî statülerinde görülen farklılık, hemen dikkat çekmektedir. Genel olarak **Yurtluk-Ocaklık** ve **Hükümet** olarak zikredilen ve Diyarbakır eyaleti içerisinde de yer alan bu sancakların sayıları zamanla azalmıştır. XVIII. yüzyıl içerisinde de Diyarbakır eyaleti içerisinde “Yurtluk-Ocaklık” ve “Hükümet” tabir edilen sancaklara rastlanmaktadır. Ancak bu tür sancakların sayılarının azalması, bu uygulamanın zayıfladığının emareleridir. Diyarbakır eyaleti 1515 tarihinde kurulduktan sonra, bu eyalete bağlı olarak sancak sayısının oldukça fazla olup, XVI. yüzyılda bu sayının 37 ile 47 arasında, XVII. yüzyılda ise 18 ile 23 arasında değiştiği görülmektedir. XIX. Yüzyıldaki idari taksimat incelendiğinde de *Yurtluk-Ocaklık*, *Hükümet* denen yönetim biçimlerinin sayılarının oldukça azaldığı görülmektedir ki bu bazı problemleri de beraberinde getirmiştir³⁷⁷. Bu problemlerin başında bölgede Tanzimat’ın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler gelmektedir.

Diyarbakır eyaletinin idarî taksimatındaki en önemli değişiklik ise 1838 yılında Diyarbakır Müşirliğin kurulmasından sonra olmuştur. 1845 yılında ise Harput ve Maden-i Hümayun kazaları, Diyarbakır eyaletinden ayrılarak yeni bir Eyalet oluşturulmuştur. Öte yandan 1847-1848 de bir kısım malî zaruretlerden yani Tanzimat’ın uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerden dolayı; Diyarbakır eyaleti Van-Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarını içerisine alacak şekilde Kürdistan Eyaleti adı ile yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ancak bu yeni düzenlemenin, özellikle Diyarbakır Eyaletinin idarî taksimatında fazla bir değişiklik yapmadığını belirtmek gerekir. Tarihi dönemler içerisinde Diyarbakır eyaletinin idarî taksimatı incelendiğinde, bu bölgenin Kürdistan tabiri ile kastedilen bölge ile uzaktan yakından bir alakasının olmadığı görülecektir³⁷⁸.

Bölgenin yeniden teşkilatlandırılmasında “ Tanzimat’ın uygulanmasında görülen güçlüklerin” ağırlık taşıdığı, Diyarbakır Eyaleti’nde 1845 yılında Tanzimat’ın uygulanmaya başlanması ile yurtluk ve ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerden büyük bir tepki geldiği görülmektedir. Cizre ve Hakkâri bölgesinde mütesellimlik yapan Bedirhan Bey’in sebep olduğu ve 1847 yılında bastırılan ayaklanmadan sonra bölgede yeni bir idarî düzenlenmeye gidilmiş ve bu idarî düzenlemenin esas gayesini bölgede Tanzimat’ın uygulanması istenmesi teşkil etmiştir. Bununla birlikte Tanzimat dönemi devlet adamlarının yeni idarî teşkilata Kürdistan Eyaleti adını vermelerinde, özellikle Avrupa tesirini aramak gerekir. Zira “...Kürdistan Eyaleti’nin adı halk nazarında gerçek yeriyle ilgisiz olduğundan hiçbir anlam ifade etmiyordu. Çünkü bu eyaletin merkezi olan Diyarbakır’ın. Kürdistan ile tarihinin hiç bir devrinde ilgisi olmamıştır.”³⁷⁹. Antik dönem de dâhil olmak üzere İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan “Kürdistan” adı Türk devrinde ortaya çıkan bir terim olduğundan Türkçe ile ilgili olabilir³⁸⁰. Osmanlı devlet adamları da bu gerçeği görmüş olacaklar ki, bu idarî düzenlemeye 1864–1867 yılları arasında idarî sahada yapılan ıslahatla son vermişlerdir. Böylece Tanzimat’ın idarî alanda getirmiş olduğu yeni düzenlemenin başarısız olduğu görülmüş ve 1864 yılında yeni bir Vilayet Nizamnamesi neşredilmiştir³⁸¹. 1867 yılındaki mülkî taksimata göre, Osmanlı Devleti-İstanbul hariç-27 vilayete ayrılmıştı. Buna göre Diyarbakır Vilayeti; Diyarbakır, Mamuratül-Aziz, Mardin, Siirt ve Malatya sancaklarından oluşmaktaydı³⁸².

Kürdistan, bugünkü Irak-İran sınırındaki Cibal denen dağlık yörenin XIV. yüzyıldan sonraki adıdır. Nitekim Kürt veya Ekrat, Türkçe’de dağlık yörede yaşayan Türkler anlamındadır³⁸³. Osmanlı kayıtlarında geçen Etrak ve Ekrat terimleri Türk veya Kürt manalarında kullanılmayıp, “Yerleşik” ve “Göçebe” manasında kullanılmaktadır. Şöyle ki Bozulus Türkmanı derken, Bozulus Aşireti’nin yerleşik olanları; Bozulus Ekradı derken de, Bozulus Aşireti’nin göçebe olanları kastedilmektedir. Karakoyunlu

³⁷⁶ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey’e Ait Kanunlar”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, 1980, s.548.

³⁷⁷ İbrahim Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s123-170

³⁷⁸ İbrahim Yılmazçelik, “Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

³⁷⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.125.

³⁸⁰ İbrahim Yılmazçelik, “Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

³⁸¹ İbrahim Yılmazçelik, “Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

³⁸² Enver ZİYA KARAL; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara, 1983, s.153-154-155-156-157-158.

³⁸³ Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.26.

Türkmanı, Karakoyunlu Ekradı, Cihanbeylü Ekradı, Cihanbeylü Türkmanı hep bu manada kullanılan terimlerdir³⁸⁴.

XVI. yüzyılda ise Diyarbekir bölgesinin Osmanlı idaresine geçmesi sırasında dinî mezhep duyguları ile Kürdistan'dan bazıları kuzeye, yani Diyarbekir bölgesine geçmişlerdir. Ancak XVI ve XVII. yüzyıldaki gözlemciler, Kürdistan'ın eski Assyria, yani Dicle Nehri'nin doğusu olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu terim yörenin dağlık olduğunu yansıtan bir coğrafi ad olup, halkın kavmî özelliğini yansıtmamaktadır³⁸⁵. Kürdistan, bir idarî mıntıka olarak İran sahasındaki devletlerde varlığını, sonraki yüzyıllarda da devam ettirmiştir. Buraya komşu dağlık Osmanlı toprakları da bu ad ile adlandırılmaktaydı. Ancak, Şemseddin Sami'nin de belirttiği üzere, “ Bu isim taksimat-ı mülkiyye ve siyasiyye dâhil olmayıp, Kürdistan'ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşküldür”³⁸⁶. Kürdistan, Ahmed Rifat'a göre, Şehr-i Zor ve Musul vilayetleriyle Bağdat vilayetinin bir kısmını teşkil etmekteydi³⁸⁷. Osmanlı devleti, **hitta-i Kürdistan** (Kürdistan Ülkesi) veya **havalı-i Kürdistan** adı verilen mıntıkadaki Kürt aşiretlerini; dağlık olarak yaşadıklarından dolayı bir eyalet çatısı altında toplamak için Kürdistan Eyaletini kurmuştur. Ancak zaman içerisinde idarî teşkilatta yapılan değişiklikler göstermektedir ki, bu düşünce başarılı olamamıştır.

Tanzimat sonrasında Doğu bölgesinde yapılan idarî düzenleme ile 1848-1867 yılları arasında idarî bir birim olarak Kürdistan eyaleti teşkil edilmiştir Bu bölgede yeni bir eyalet teşkil edilmesinin başlıca sebebini, bölgede “ **Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler**” de aramak gerekir. Konu ile ilgili belgelerden açıkça anlaşılacağı üzere, bölgede yeni bir idarî teşkilatlanmaya gidilmesinin başlıca sebebi, asker temini, bölgede asayişin kurulması ve vergi tahsilinde karşılaşılan zorluklardır. Zira yine bu belgelerde, Diyarbekir eyaletinin Tanzimat'a dâhil edildiği 1845 tarihinden sonra da bölgede vergi toplanamadığı belirtilerek, büyük miktarda verginin bakaya kaldığı ve yeni yöneticilerden bu vergilerin biran önce toplanması istenmekteydi. Dolayısıyla bu bölgede yeni bir eyalet teşkil edilmesinin başlıca sebebini, “ Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler” de aramak gerekmektedir³⁸⁸.

Ancak, eyalet yeniden teşkilatlandırılırken, Kürdistan Eyaleti adının verilmiş olması, pek çok yanlış anlamayı da beraberinde getirmiştir. Kürdistan adı üzerine değerlendirmeler kısmında da açıklandığı üzere, asırlardan beri “ **Türkmen Ülkesi** “ olarak adlandırılan ve yeni teşkil edilen eyalet adıyla uzaktan yakından bir alakası bulunmayan bölge, Osmanlı devlet adamlarının bölge isimlerinde gerekli titizliği göstermemelerinden dolayı, batılılar tarafından tamamen maksatlı olarak yanlış değerlendirilmeye başlanmıştır. Öte yandan Doğu bölgesindeki göçebe aşiretleri denetim altına almak ve yerleştirme çabaları bu dönemde de fazla başarılı olmamıştır. Özellikle aşiret reislerine maaş bağlanarak, kendilerine kaza müdürlerinin yaptıkları görevler verilerek, aşiret halkını vergi verme ve asker olma yükümlülüğüne alıştırma girişimleri de olumlu sonuç vermemiştir. Alınan bütün tedbirlere rağmen bölgede hükümet otoritesi uzun yıllar sağlanamamış ve Tanzimat buralarda fiilen uygulama alanına konulamamıştır³⁸⁹.

Dolayısıyla ilk fetih yılları hariç Doğu Anadolu'da mevcut olmayan Kürdistan tabirinin, Tanzimat'tan sonra 1848-1867 yılları arasında idarî teşkilatta kullanılması, bölgenin gerçek durumunu kesinlikle yansıtmamaktadır. Tarihi gerçekler göstermektedir ki, Diyarbekir bölgesinin tarihi dönemler içerisinde bu tabirlerle ilgisi olmamıştır. Kürdistan adının gerek coğrafi ve gerekse idarî olarak bu eyaletin merkezini teşkil eden Diyarbekir'le bir ilgisi olmadığı için, 1864-67 idarî taksimatında bu ad kaldırılmış ve yeniden “Diyarbekir Vilayeti” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bilinmelidir ki, Osmanlı Devleti döneminde, **Kürdistan tabiri**, hiçbir zaman *siyasî ve etnik bir manada* kullanılmamıştır³⁹⁰.

³⁸⁴ İbrahim YILMAZÇELİK, «1840-1850 Yıllarında Harput», **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.52, Şubat 1988, s.128.

³⁸⁵ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988, s.27.

³⁸⁶ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-alam*, V, Tıpkı basım, Kaçkar Neşriyat, Ankara, 1996, s.3840.

³⁸⁷ **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, V, İstanbul, 1300, s.77. Nakleden Tuncer BAYKARA; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988, s.27.

³⁸⁸ Belgeler için bkz. İbrahim Yılmazçelik, “ Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

³⁸⁹ İbrahim Yılmazçelik, “ Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

³⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, “ Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

Dersim Bölgesi ve Aşiretler

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle ülke genelinde idarî, malî ve sosyal alanda bir kısım yeniliklere girişilmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın ilânından hemen sonra, yönetimde yapılan yenilikler ülkenin her tarafında aynı zamanda uygulanamamıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süre içerisinde, Dersim olarak adlandırılan bölgedeki bir kısım sancaklar fazla önemi olmayan küçük yerleşim birimleriydi. Bu yerlerdeki yönetimde yapılan yenilikleri ise başlangıçta Diyârbekir Eyaleti içerisinde ele almak lâzımdır. Bu cümleden olmak üzere, Diyârbekir Eyaleti'nin Tanzimat'a dâhil edildiği Mart 1845 tarihinden sonra, Dersim mıntıkasında da bir kısım idarî düzenlemelerden bahsedilebilir³⁹¹.

Diyârbekir Eyaletinin 1845 tarihinde Tanzimat'a dâhil edilmesiyle ülke genelinde yapılmak istenen bir kısım uygulamalar, bu bölgede de tatbik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunu uygulamak, özellikle *Yurtluk ve Ocaklık* olarak bölgede toprak tasarruf edenlerin muhalefeti ile karşılaştığından kolay olmamıştır³⁹². Tanzimat sonrasında, Dersim bölgesi idarî açıdan yeni bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede 1848 yılından itibaren uygulamaya çalıştığı düzenlemeler ise aşiretlerin muhalefeti ile karşılaştığından, uzun bir müddet bölgede tam bir istikrar sağlanamamıştır.

Bölgede Tanzimat sonrası yapılan en önemli değişiklik 1845 yılında Harput Sancağı ve Maden-i Hûmâyûn Emanetinin, Diyârbekir eyaletinden ayrılarak bir müddet sonra Harput Eyaletinin teşkil edilmesidir³⁹³. 20 Eylül 1845 tarihli bir fermanla anlaşıldığına göre, Harput ve Maden-i Hûmâyûn Emanetine bağlı bazı kazalar, Diyârbekir Eyaletinden ayrılarak ayrı bir mutasarrıflık teşkil edilmiştir³⁹⁴. Bu tarihten kısa bir süre sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilmiştir³⁹⁵. Bu tarihten sonra Dersim, Harput Eyaletine bağlanmış bağlanmıştır³⁹⁶.

Aşiretlerin kaza teşkil edilmelerine dair uygulamalar, Osmanlı idarî yapısı içerisinde bilinen bir uygulamadır³⁹⁷. Nitekim 1848 tarihinden sonra Dersim Sancağı'na bağlı Koçgiri aşireti de kaza kabul edilerek, vergilendirme yoluna gidilmiştir. 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde **Sancak-Kaza** biçiminde yeni bir idarî düzenlemeye gidilmiş ve muhasıllığın kaldırılmasıyla *Kaza Müdürleri* oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra *kaza* tabiri *idarî* bir birim olarak şekillenmiş, sancak merkezlerinde kaymakamlar, diğer kazalarda ise kaza müdürleri ilk plâna çıkmıştır³⁹⁸. 1848 tarihinden sonra Dersim merkez kazasına kaymakam ve diğer kazalara ise müdürler tayin edilmişti. Bu arada kaza itibar edilen *Koçgiri Aşireti*'ne de müdür tayin edilmiştir. 27 Mayıs 1849 tarihli bir arzdan, söz konusu tarihte Koçgiri aşiretinin müdürünün Hüseyin Bey olduğu tespit edilmiştir³⁹⁹.

1867 yılında Ma'mûretü'l-Azîz Eyaleti, Diyârbekir Eyaletine bağlanarak, sancak haline getirilmiştir⁴⁰⁰. Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı 1875 tarihinde ise yapılan yeni idarî düzenleme ile Diyârbekir Eyaletinden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiş, 1878 tarihinde ise tekrar *Vilâyet* haline getirilmiştir⁴⁰¹. 1867–1878 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idarî durumunda da değişiklikler yapılmıştır 1864–1867 yılları arasında yeni bir idarî düzenlemeye gidilmiş, 1864 sonlarında İdare-i Vilâyet Kanunu çıkmıştır⁴⁰².

1867 tarihli Vilâyet Nizamnamesine göre; Çarsacak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları, Erzurum

³⁹¹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.182.

³⁹² Musa Çadırcı, **Yönetimde Yenilikler**, s.48. Ayrıca bkz. M. Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, Ankara, 1985, s.99-101.

³⁹³ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 52, s.125.

³⁹⁴ BA., **Cevdet Dahiliye** No:13142.

³⁹⁵ Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.60

³⁹⁶ Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.66

³⁹⁷ Türk göçebe hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu uygulamalar hakkında bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, C. II**, s.83. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, s.128-129.

³⁹⁸ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, s.10-22 ve 225-240.

³⁹⁹ BA., **İrade Meclis-i Valâ** No: 3957. Koçgiri kazası hakkında ayrıca bkz. BA., **İrade Meclis-i Valâ**, No: 5817.

⁴⁰⁰ **H. 1301 Tarihi Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi**, s.97. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999, s.75

⁴⁰¹ Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.75

⁴⁰² Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s.130.

Vilâyeti ve dolayısıyla Erzincan Sancağı'na bağlıydı⁴⁰³. 23 Temmuz 1867 tarihli Dersim kazalarında tahrîr-i nûfûsa dair, Erzurum Valisi Mustafa Paşa tarafından Sadaret makamına yazılan bir arzdan da, bu tarihte Kuzican, Mazgird, Ovacık ve Çarsancak kazalarının Erzincan Sancağı'na bağlı olduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır⁴⁰⁴. Bu sırada Dersim bölgesinde olan diğer kazalar, Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı ve dolayısıyla Diyârbekir Eyaleti'ne bağlıdır. İdarî sahadaki bu bölünme Dersim Vilayeti'nin teşkil edildiği 1880 tarihine kadar devam etmiştir. 1880 tarihinde Dersim; Hozat merkez olmak üzere vilâyet teşkil edilmiştir⁴⁰⁵. 1848 tarihinde Dersim Sancağı'nın merkezi olan Hozat, sancak merkezinin buradan kaydırılmasıyla tekrar eski haline dönmüştü. Dersim Vilâyeti yaklaşık olarak on sene kadar devam etmiş, ancak 13 Mayıs 1888'de “ vilâyet umûmî ve husûsî varidatı teşkilâtı masrafını bile korumadığından”, aynı tarihte lağvedilerek, *Mutasarrıflık* olarak Harput Vilâyeti'ne bağlanmıştır⁴⁰⁶.

Dersim bu tarihten itibaren, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen süre içerisinde “ *Mutasarrıflık* “ olarak, Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı kalmıştır. Ancak 1892 yılının sonlarına doğru bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. 19 Eylül 1892 tarihinde Ovacık ve Pah kazaları lağvedilmiş, Kuzican Kazası “... Dersim'e bu'du ve Erzincan'a kurbü cihetiyle ber-vech-i iş'âr mahall Dersim Sancağı'ndan fekkile Erzincan Sancağına...” bağlanmıştır. Bu yeni düzenleme ile Dersim Sancağı Hozat merkez olmak üzere, 1- Çemişgezek, 2- Çarsancak, 3- Mazgird kazalarından ibaret kalmıştır. Yine aynı tarihte Dersim Mutasarrıflığı, Dersim Kumandanlığı ile birleştirilerek, “ Dersim idare-i mülkiyesi “ bu havalıyı iyi bilen Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya askerî kumandan olarak tevcih edilmiştir⁴⁰⁷.

Dersim Sancağı'nın idaresinin askerî kumandana ihalesi de fazla uzun sürmemiş ve Ali Şefik Paşa 30 Kasım 1892 tarihinde görevinden alınarak, idare mutasarrıflık şeklinde sürdürülmüştür⁴⁰⁸.

14 Mayıs 1906 tarihli iradede, bu bölgeye **Dersim** adının niçin verildiği “... *Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mevcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı) nâmıyla münkasem olduğu üç şube'-i esâsiyeden en mühimmi olan Dersimânlı 'aşiretinin Kızılkilisa(Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vârî birer murabba' itibâriyle bu dört kazanın ittisâkı etrâfında bir kıt'a-i sagîreden ibareten olan karargâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sagîreye el-yevm “ **Dersim içi** “ denilmekte bulunmuş olub ... ” şeklinde açıklanmaktadır⁴⁰⁹.*

Dersim Sancağı idarî taksimat açısından Osmanlı döneminin sonuna kadar, 1. Hozat, 2. Mazgird, 3. Çemişgezek, 4. Çarsancak, 5. Kızılkilise(Nazımiye), 6. Ovacık kazalarını ihtiva etmekteydi. Yine idarî açıdan Dersim Sancağı Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı olma statüsünü Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar geçen süre içerisinde de sürdürmüştür⁴¹⁰.

Dersim bölgesinin tarihini bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Zira tarihi dönemler içerisinde, bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin buraya yerleşmelerine yol açmıştır. Bölgenin tarihî dönemler içerisindeki en eski yerleşim merkezleri ise, Hozat Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler “ *Dersim* “ adıyla bilinmektedir⁴¹¹. Türklerin Anadolu'ya gelmelerine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da tesirlerini göz ardı etmemek lâzımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyılla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askerî tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir⁴¹².

⁴⁰³ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1945, s.166.

⁴⁰⁴ BA., *İrade Mevadd-ı Dahiliye*, No: 39457.

⁴⁰⁵ T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, **Dersim**, III, IKS-Sayı:55058. Vek. Jan. Umum Kom., s.57.

⁴⁰⁶ Dah. Vek. Jan. Um. Kom., **Dersim**, s.57. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, **a.g.e.**, s.11.

⁴⁰⁷ BA., **Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmî Mar. Ev. Dosya No: 54, Sıra: 29, Belge : 4149.**

⁴⁰⁸ BA., *İrade Dahiliye*, 9.CA.1310, Hususi : 19.

⁴⁰⁹ BA., *İrade Dahiliye*, 15.CA.1316, Hususi: 36.

⁴¹⁰ BA., *İrade Dahiliye*, 8-Z-1327, Hususi: 24, *İrade Dahiliye*, 23. N.1330, Hususi:25; *İrade Dahiliye*, 16. N. 1332, Hususi : 12, *İrade Dahiliye*, 30.B. 1325, Hususi: 35.

⁴¹¹ Mehmet Zülfü Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik), Ankara 1994, s.81-82.

⁴¹² İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri oldukça olumsuz olmuştur⁴¹³. Bu dönemde bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden korkarak, Dersim'in sarp arazisine çekildikleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyâsî, iktisadî ve içtimaî durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir⁴¹⁴. Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmiş ve onun vefatını takiben evlatları arasında taksim edilmiştir⁴¹⁵. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idarî düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahallî beylere tevcih edilmesi **Ağa** ve **Seyidlerin** büyük bir nüfûz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır⁴¹⁶. Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre içerisinde bölgedeki aşiretler ve faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı tahrir defterleri incelendiğinde, oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin çoğu kere aynı manalarda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazen bir "boy" olarak gösterilen topluluk bazen "aşiret veya oymak" olarak gösterilmiştir. Yine tahrir defterinde, oymak, aşiret ve cemaatler, "Türkmen Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı, Ekrad veya Ekrad Türkmânı, Ekrad Yörükânı, Türkmân Ekrâdı Yörükânı" gibi adlarla adlandırılmışlardır. Buradaki farklı adlar altındaki isimlendirme Türk aşiretlerinin "yerleşik ve konar-göçer" toplum olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarına göre olmuştur⁴¹⁷.

Osmanlı kayıtlarında özellikle Dersimli (Desimli) aşireti için verilen bilgiler oldukça önemlidir. Zira "... Türkmân ekrâdı topluluğundan olan Okçu izzeddinli aşiretine bağlı Disimli aşiretinin ekserisi çift ve dâm sahibi olup altun ve gümüş işleri ile uğraşırlar...", şeklinde verilen bilgilerde, bu aşiretin Okçu izzeddinli aşiretine bağlandığı görülmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'daki aşiret ve cemaatler arasında sık sık adı geçen "Okçu izzeddinli" aşiretinin M. S. ikiyüzlü yıllarda Orta Asya'da yaşadığını gösteren kayıtlar, Dersimli aşiretinin de Orta Asya menşeli olabileceğini akla getirmektedir⁴¹⁸.

Osmanlı hâkimiyeti süresi içerisinde bölgede yaşayan aşiretlerin faaliyetleri hakkında ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte bilgi sahibi olmaktadır. Bu bilgiler ise aşiretlerin bölgedeki eşkıyalıkları ile ilgilidir. Mesela, 1705 yılında Şeyh Hasanlı Aşireti, Malatya Kazası'na bağlı Gerger'de sakin iken, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına bağlı köylere girip ahalisini sürgün etmişler, Çemişgezek kadısının şikâyeti üzerine eski yerlerine dönmeleri emredilmişti⁴¹⁹. Ancak Mayıs 1732 tarihli bir hükümde, şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyasının yine bu bölgede ahaliyi rahatsız ettiği ve bunun önlenmesi emredilmekteydi ki, bundan da Şeyh Hasanlu aşiretinin Dersim bölgesinden çıkartılmadığı anlaşılmaktadır⁴²⁰.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazandığı ve buna paralel olarak çevredeki eşkıyalık hareketleri konusunda devletin bazı tedbirler aldığı görülmektedir⁴²¹. Dersimli ve Şeyh Hasanlu eşkıyası 1762 senesinde Van muhafızı Zaralı-zâde Feyzullah Paşa tarafından nezre bağlanmış ancak Çarsacak Voyvodası İsmail nezre bağlanan (sürgün edildikleri yere girmemeye razı olup, girdikleri takdirde kabul ettikleri parayı ödeme şeklinde) eşkıyayı etrafına toplayıp eşkıyalığa teşvik ile Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyası başta Sağman Kazası'na bağlı Rum Keyfi, İbrikan, İncük ve Vahda köylerine saldırmış ve bu köyleri yağmalamıştı. Daha sonra Çemişgezek

⁴¹³ Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.60.

⁴¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara 1988, s.2.

⁴¹⁵ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999

⁴¹⁶ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.58-59.

⁴¹⁷ Mahmut Rışvanoğlu, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, II. Cilt**, Ankara, 1994, s.861-864.

⁴¹⁸ Şükrü Kaya Seferoğlu, **Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri. Kürtler**, Ankara 1982, s.69.

⁴¹⁹ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988, s.50. Şeyh Hasanlı aşiretinin Malatya Sancağına yerleştikleri tarih, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği bilgilere göre, Sultan II.Bayezid dönemi yani 1481-1512 tarihleri arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara 1980, s.252-253

⁴²⁰ BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 1697.

⁴²¹ BA., **Cevdet Zabtiye**, No: 2047.

Kazası'na bağlı Abduh nahiyesi köylerini basan eşkıyalar, buradaki insanları sebepsiz yere öldürmüşler ve hayvanlarını gasbetmişlerdi. Ayrıca Eğin Kazası'na bağlı Kuskan köyünde de dört kişiyi öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardı. Bu tecavüzlerden çok muzdarip olan ahalinin şikayeti üzerine, Nisan 1763 tarihinde Diyârbekir Eyaleti valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, "... ma'lûm-ı hûmâyûnum olduğuna binâen eşkıyâ-i merkûmun üzerine varulub ahz ve gasb eyledikleri emvâl-i 'ibâd ma'rifet-i şer'le istirdâd ve ashâbına redd ve madde-i katl dahî muktezâ-yı şer'-i mutahhar fasl ve rü'yet olunarak eşkıyanın 'ukûbat-ı lâyıkaları ..."nın icra edilmesi istenmiştir. Ayrıca kaza beylerinin de adamları ile tam silâhlı olarak, "... eşkıyâyı ele geçürüb 'alâ-eyyehî-hâl..." cezalandırmaları ve ayrıca "... ve katl maddesi dahî muktezâ-yı şer'î enver üzre rü'yet ve ihkâk-ı hak olunarak cezâyâ müstehak olanların tertib-i cezâlarına mübâderet..." edilmesi de emredilmekteydi⁴²².

Osmanlı Devleti bu bölgedeki aşiretlerin ıslahı konusunda çok sert tedbirler almasına rağmen, başarılı olamamıştır. Nitekim 14 Şubat 1782 tarihinde Erzurum Valisi Mustafa Paşaya gönderilen bir hükümden, Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin bu tarihlerde Ovacık ve çevresinde eşkıyalık yaptıkları anlaşılmaktadır. Erzurum valisi Mustafa Paşa, aşiretlerin ıslahı ile görevlendirilmiş ve halk söz konusu eşkıyanın oturdukları köylere sokulmaması için 15.000 kuruş nezre bağlanmayı kabul etmişti. Ayrıca gelen emirde aşiretlerin ıslahı mümkün olmaz ise sakin oldukları köylerin yıkılması ve yakılması emredilmekteydi⁴²³.

1824-1826 tarihleri arasında Diyârbekir Eyaleti valisi olan Salih Paşa aynı zamanda Maden-i Hûmayun Emaneti Emni idî⁴²⁴. Salih Paşa 1824 tarihinde Dersim bölgesinde bulunan bazı eşkıyaların ıslahına memur edilmiş ve Ovacık'a gelmişti. Ancak harekât başlayacağı sırada Rus muharebesi zuhur edince, kuvvetlerini alarak cepheye gitmiş ve böylece aşiretleri ıslah teşebbüsü yarım kalmıştır⁴²⁵.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nin, Dersim mintikasında yaşayan aşiretler üzerinde tam bir denetimi söz konusu değildir. Yapılan eşkıyalıklara bağlı olarak, aşiretler cezalandırılma yoluna gidilmiş, yani bölgede meydana gelen hadiseler kuvvet kullanılarak önlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiş, bununla birlikte Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri ülkenin her tarafında aynı anda uygulamak mümkün olmamıştır. Dersim ve buna bağlı kazaların dahil olduğu Diyârbekir Eyaleti 1845 tarihinde Tanzimat'a dahil edilmiş ve Diyârbekir Eyaletinin yeniden teşkilâtlandırıldığı 1848 tarihinden hemen sonra yine aynı tarihte "Dersim Sancağı" oluşturulmuştur. 1848 tarihinden itibaren bu bölgede devlet otoritesini tesis etme çabalarına karşı, aşiretler en büyük engeli oluşturmuşlardır. Dersim Sancağı'na asker sevki ve bu bölgede devlet otoritesini sağlamak üzere bölgede 1850 tarihinde bir harekât başlamıştır. Bu harekâtın kesin olarak hangi tarihte başladığını tespit etmek mümkün olmamış ise de⁴²⁶ 9 Kasım 1851 tarihli bir arzdan "... Dersim ekrâd ve eşkıyâsının ıslâh-ı hâl ve terbiyesi madde-i matlûbası bu kere tamâmıyla husûle gelerek silâhlarının toplandığı ..." hareketin bu tarihte sonuçlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁷. Tarihî belgelere "... *Dersim meselesi* ..." olarak intikal eden⁴²⁸ bu hareketin başlıca amacı "... Dersim Sancağı ekrâdının ahz-ı eslihası ..." yani silâhlarının toplanması idi⁴²⁹. Buna ilâve olarak, bölgede *Kurra'-i şer'îyye* usûlünün uygulanması ve vergi toplanması hususun temini de diğer amaçlar arasındaydı⁴³⁰.

14 Ekim 1851 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim'deki aşiretlerin isyanından dolayı üzerlerine varılmış ve kısa bir süre zarfında aşiretler perişan edilmiştir. Bu harekâta Kureyşanlı ve Yusufanlu aşiretleri askere mukavemet etmiş ise de pek çoğunun silâhlarına el konulmak suretiyle

⁴²² BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 924.

⁴²³ BA., *Cevdet Zaptiye*, No: 1094.

⁴²⁴ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.176-177.

⁴²⁵ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.60.

⁴²⁶ 20 Eylül 1853 Tarihli, Dersim meselesinden dolayı vuku bulan fevkalade masrafla ilgili bölgede Anadolu Ordu-yu Hûmâyûnun Kanûn-ı Sanî 1265 tarihinde (Ocak 1850) bölgede bulunduğu kayıtlıdır. BA., *Cevdet Askeriye*, No: 8541.

⁴²⁷ BA., *Cevdet Askeriye*, No: 14771. Dersim bölgesindeki askeri hareket Kasım 1851 tarihinde sonuçlanmış ise de, bölgenin sarp ve dağlık olması sebebiyle, buraya diğer eyaletlerden getirilen askerler şubat 1267 (şubat 1852) tarihine kadar Dersim mintikasında kalmışlardır. bkz. BA., *Cevdet Askeriye*, No: 8541.

⁴²⁸ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 19636.

⁴²⁹ BA., *İrade Dahiliye*, No: 13263.

⁴³⁰ BA., *İrade Dahiliye*, No: 13263.

dağıtılmışlardır⁴³¹. 1850-1851 tarihleri arasında yapılan bu askerî harekâtı takiben, Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda “... Dersim Sancağı denilen mahâl Harput ve Erzurum eyaletleri civarında ve Çarsacak ve Çemişgezek ile Kığı kazalarının vuslatında vâkî olarak ekser kura ve mezarları zikr olunan kazalarla...” hudut olduğu belirtildikten sonra, “... üç-dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahî dağ ve ormanlarda gezerek...” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmâl ettiğinin önemli bir delilidir⁴³². Yine aynı belgede harekâtın tamamlandığı belirtilerek, burada yaşayan insanların çift ve çubuğa alıştırılmaları yani yerleşik hayata geçmelerinin zaman alacağı da kaydedilmiştir⁴³³. Yine bu harekât sonucu “ **ahz-ı esliha** “ yani silâhların toplanması işi büyük ölçüde tamamlanmış, ancak silâhını teslim etmeyen bir kısım aşiret mensupları ise “... dağ ve ormanlara savuşarak ...” saklanmışlardır⁴³⁴. Bu sebeple gönderilen arzlarda bölgede asayiş tam manasıyla sağlanana kadar Dersim Sancağı’nda belli noktalarda asker bulundurulması gerektiği bildirilmiştir⁴³⁵.

1850-1852 yılları arasında Dersim meselesi tam olarak halledilmemiştir. Dersim Sancağı dâhilinde devlet otoritesi kurulmuş olmakla birlikte, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır. Ancak bölgede isyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır. 13 Ocak 1852 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı’na bağlı Kuzican (Pülümür) Kazası’nda Felakî aşiretine mensup bazı kişiler, “... öteden berû gasb ve emvâl ve kat’-ı tarîk ve katl-î nûfus mîsillü cinayât ile me’lûf olduklarından başka hükûmete ‘adem-î inkıyâd ve ita’atla mâl-ı miriden zimmetlerini virmemek gibi uygunsuzluklarda dahî buldukları ...” anlaşıldığından Anadolu Ordusu tarafından yakalanarak İstanbul’a gönderilmişlerdir. Burada görülen mahkemede, toplam 14 kişi İstanbul’da ömür boyu kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza 15 yıla indirilip “... hitâmında ol havâlîye ayak basmamaları ...” kararlaştırılmıştır⁴³⁶.

Dersim Sancağı’nda 1852 tarihinden itibaren gerek aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler⁴³⁷ ve gerekse aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Osmanlı Devleti bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almak ve bu bölgenin vergisini toplamak için aşiret beylerinden istifade etmek yoluna da gitmiştir. Meselâ 18 Ekim 1853 tarihinde Dersim Sancağı Ovacık Kazası’nda bulunan Güllap Uşağı aşiretinin vergisi, aşiret boy beyi Halil Ağaya ihale edilmişti⁴³⁸. 23 Eylül 1854 tarihinde ise Dersim Sancağı’ndan idare olunan Koçgiri aşireti. kaza itibar edilerek, müdürlüğü aşiret vergisine 400 kuruş ilave edilmek üzere Koçgiri aşiretinden Diyar Ağaya tevcih edilmişti⁴³⁹. Bütün bu tedbirlere rağmen, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır.

14 Şubat 1854 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı’nda bulunan bir kısım aşiretler, Erzincan ve Tercan kazalarına bağlı köylerde eşkıyalıkta bulunmuşlardı⁴⁴⁰. Ayrıca Dersim Sancağı’ndaki aşiretler “... dâ’îre-i itâ’atda olmadıkları vechile ...” 1854 senesine mahsup vergiler de toplanmamıştı⁴⁴¹. Bölgedeki vergilerin toplanmamasında aşiretlerin tutulmalarına ilâve olarak, 1855 yılında meydana gelen “ *kaht u gılâ* “ yani kıtlık da önemli bir rol oynamış olmalıdır⁴⁴².

⁴³¹ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

⁴³² BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

⁴³³ BA., **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 8431.

⁴³⁴ BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

⁴³⁵ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431. Ayrıca “bkz. BA., İrade Dahiliye : No: 13365.

⁴³⁶ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20503. Ocak 1852 tarihinde 15 yıl kürek cezasına çarptırılan 14 kişiden biri olan Felakî aşiretinden İbrahim adlı şahıs 21 Mart 1865 tarihinde affedilmesi için arzda bulunmuş, söz konusu şahıs “... ihtiyarlığı cihetiyle gözü görmez olduğundan ...” affedilmiştir. bkz. BA., **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 24271.

⁴³⁷ 16 Nisan 1853 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağına bağlı Vasılı köyü sakinleri, Urfan köyündeki ahaliyi meralarına müdahale ettikleri için şikâyet etmişler ve bunun önlenmesini istemişlerdir. bkz. BA., **A. DVN**. Dosya: 98, Gömlek: 71.

⁴³⁸ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 11388. 28 Ocak 1861 tarihli bir iradede “... Dersim meselesinden dolayı rû’esâ-yı ekrâda masraf kılınan hıl’at baha ...” ifadesiyle bir kısım aşiret reislerinin devlet tarafından ödüllendirildiğini göstermektedir. bkz. İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18987.

⁴³⁹ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 13735.

⁴⁴⁰ BA., **İrade Dahiliye**, No: 18356.

⁴⁴¹ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 15294.

⁴⁴² 22 Ekim 1856 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağında Kur’a-i şer’iyye usûlünün uygulanmasının sebebi olarak, bölgede 1855-1856 tarihlerinde meydana gelen kıtlık da önemli bir yer tutmaktadır. BA., İrade Dahiliye, No: 23611.

Aşiretlerin ıslahı ve bölgedeki uygulamalar hakkında devlet merkezine yazılan arzlardan⁴⁴³, bölgedeki askerî harekâtlarda mevsim şartlarının da önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Meselâ 1 Ocak 1857 tarihli bir arzda, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican Kazası'nda isyan halinde bulunan Ali Bey üzerine asker gönderildiği ve yenilgiye uğratıldığı belirtilmekte, ancak kış sebebiyle harekâtın durdurulduğu bildirilmektedir⁴⁴⁴. Bazı aşiretler ise aralarındaki eşkıyaların temizlenmesini büyük bir sevinçle karşılıyorlardı. 13 Mart 1857 tarihli Harput valisi İsmail Paşa tarafından gönderilen tahrîrata, Koçgiri aşiretinin "... Koçgiri aşireti eşkıyâsının tefrîk ve ahz ve girişleriyle icrâ olunan ıslahâtdan dolayı 'aşiret-î merkûme ahâlisi tarafından teşekkür ...' ettikleri ve bundan böyle uygunsuz kişileri aralarında barındırmamaya söz verdikleri, bildirilmiştir⁴⁴⁵. 1860 tarihine gelinceye kadarki süre içerisinde *Aşiretlerin ıslahı* ile ilgili olarak ciddi bir meseleyle karşılaşılmamıştır⁴⁴⁶. Ancak Osmanlı Devleti, bu bölgede 1860 tarihine kadar vergi ve asker alma konusunda başarısız olmuştur⁴⁴⁷.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebini, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. 1788 tarihinden sonra bölgede kaza kaymakamlıkları bazı aşiret ağalarına tevcih edilmeye başlanmıştır⁴⁴⁸. Bu şekil idare tarzı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir nevî **Derebeylik** kurulmasına yol açmıştır. Bu şekilde kuvvetlenen **Bey ve Ağalar** her yönden halkı kendilerine esir etmişlerdi. Arada sırada birbirlerine olan husûmetleri sebebiyle çarpışmalara girmişler ve olan yine halka olmuştur. Bazı devlet görevlerinin de, yine bu ağa ve beylerin adamlarına tevcih edilmesi, bunları daha da kuvvetlendirmiş, halk büyük bir sıkıntı çekerken bu insanlar eşkıyalık faaliyetlerinde bir merkez olarak kullandıkları konaklarında derebeyliklerini sürdürmüşlerdir⁴⁴⁹. Bu tür uygulamaların bir sonucu olarak 1860 tarihinden sonra Dersim'de şah Hüseyin, Gulabî, Mansur ve şeyh Süleyman gibi aşiret reisleri veya seyitlerin idareye hakim olduğu görülmektedir⁴⁵⁰. Özellikle 1863 tarihine kadar Şah Hüseyin bölge üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Devlet bu bölgedeki bütün asayişsizliğin sorumlusu olarak gördüğü Şah Hüseyin'i, Vidin'e sürgüne göndermiş ise de, ailesinin ve oğlu Ali Bey'in bu mıntıkadaki nüfuzunun zayıfladığını haber alan Şah Hüseyin bir yolunu bularak tekrar Dersim'e dönmüş ve 1863 tarihinde vefatına kadar bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Şah Hüseyin ölünce yerine geçen oğlu Ali Bey hükümetle iyi ilişkiler kurmuş ve **Dersim umûm müdürü** unvanı verilerek Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur⁴⁵¹.

1860-1875 tarihleri arasında Osmanlı Devleti eşkıyalık yapan aşiret reislerini Yemen, Basra ve Sinop gibi yerlere sürgün etmiş ve bu yolla geçici bir sükûnet temin edilmişti⁴⁵². Bununla birlikte bu dönemde de gerek aşiretler arasındaki mücadeleler ve gerekse bazı aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Meselâ 21 Temmuz 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, şeyh Hasanlu aşireti ile Pilvenk aşireti arasındaki arazi anlaşmazlığı uzun bir müddetten beri devam etmekteydi⁴⁵³.

17 Ağustos 1862 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Suroğlu ve Bahtiyar aşiretleri ile Kabeşoğlu aşireti arasında büyük bir çatışma yaşanmış olmakla beraber, mesele halledilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ovacık Kazası'na bağlı bir kısım aşiretler, Kemah Kazası köylerini basmışlar ve çevreye önemli ölçüde zarar vermişlerdi. Aşiretlerin baharla birlikte bu bölgelere geldikleri bildirilerek, bölgede daimi suretle asker bulundurulması gerektiği bildirilerek, tedbir alınması istenmekteydi⁴⁵⁴. 1850-1852 tarihleri arasında Dersim Sancağı'na büyük miktarda asker gönderilmişse de, bu askerlerin önemli bir kısmı, harekâtın sona ermesiyle birlikte geri dönmüşlerdi. Meselâ Nisan 1861 tarihinde kaza merkezi olan Ovacık'ta 1 yüzbaşı, 1 kâtip, 1 mülâzım, 20 süvarî ve 109 da piyade olmak üzere toplam 132 asker bulunmaktaydı⁴⁵⁵. Bu da aşiretlerin bölgeden ayrılmasını engellemeye

⁴⁴³ BA., İrade Dahiliye, No: 22992.

⁴⁴⁴ BA., İrade Dahiliye, No: 24345.

⁴⁴⁵ BA., İrade Dahiliye, No: 24942.

⁴⁴⁶ BA., İrade Dahiliye, No: 26038.

⁴⁴⁷ Dahiliye Vek. Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.56.

⁴⁴⁸ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.58-59.

⁴⁴⁹ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.59.

⁴⁵⁰ Dah. Vek. Jan. Um. Kom. **Dersim**, s.56-57.

⁴⁵¹ Dah. Vek. Jan. Um. Kom. **Dersim**, s.127-128.

⁴⁵² Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61.

⁴⁵³ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

⁴⁵⁴ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20339.

⁴⁵⁵ BA., **Cevdet Maliye**, No: 9377

yetmemiş olmalıdır. Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Erzincan, Kemah ve Eğin taraflarında eşkıyalık yapan Ovacık Kazası'na bağlı aşiretler içerisinde Topuzlu aşireti bulunmaktaydı. Topuzlu aşireti içerisinde eşkıyalık yapanlar «... aşiret-i merkûm derûnunda ancak on sekiz, yiğirmi neferden ibâret ...» olmasına rağmen, bu kişileri yakalamak mümkün olmamıştı⁴⁵⁶.

28 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim aşiretlerinden yetmiş ile seksen arasındaki eşkıya, Kığı kazasına bağlı Okçıyan köyünü basmış ve meydana gelen çatışmada iki taraftan da hayli adam ölmüştü. Bunun üzerine Kureyşanlı, İraplu Şammamdanlı ve İskânlu aşiretlerinin bir araya gelerek bin kişilik bir kuvvet oluşturduğu buna karşı Kığı'daki aşiretlerin de toplandığı haberi verilmişti. Hozat'da bulunan Binbaşı Halim Ağa, Mazgird Müdürü Hüseyin Ağa ve Dersim'deki aşiret reislerinden Gülabi ve Yusuf Ağa Hozat'ta toplanarak bu meseleyi görüşmüşlerdi. Bu toplantıda verilen bilgilerden «...Kureyşanlı (Kurışanlı) ve İraplu ve Şammamdanlı ve İskânlu aşiretleri üçbin çakmakdan(silâh) ibaret olarak bu tarafların fethinden berû taraf-ı hükûmete gelmemiş ve aşiret-i merkûmân Mazgird Kazası idâresinde buldukları hâlde hiç bir müdürin yanına dahî gelmeyüb matlûbât-ı mîriyeden şimdiye kadar akçe-î vâhîde vermemiş ...» oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu belgede «...**Cebel-i Dersim ekrâdı henüz matlûb vechile taht-ı zâbitaya girmemiş ve medeniyetden lezzet almamış sûret-i bedeviyette** ...» oldukları ve «... **fırsat buldukça yekdiğeri aleyhine kıyâm iderek gasb-ı emvâl ve katl-i nûfûs misüllü uygunsuzluklardan gerüye durmadıkları** ...» ndan bahisle, «... sevk-i asker mevsimi güzâr eylemiş bulunduğu hasebiyle bi-minnetihi-ta'alâ mevsim-i baharda ...» bu aşiretlerin üzerine asker gönderileceği belirtilmekteydi⁴⁵⁷.

1875 yılına gelinceye kadar geçen süre içerisinde, Dersim mıntıkasında bazı aşiretleri itaat altına almak mümkün olmuş ise de, özellikle « Derûn-ı Dersim » veya « Cebel-i Dersim » mıntıkasındaki aşiretleri itaat altına almak mümkün olmamıştı⁴⁵⁸. Ayrıca aşiret reislerinin çeşitli şekillerde taltif edilerek itaat altına alınan bölgelerden ise sağlıklı olarak vergi ve asker toplanamamıştı. Kasım 1866 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı kazaların tamamında nüfus sayımı yapılamamıştı. Bu sebeple gerek vergi toplanamıyor ve gerekse **Kur'a-i şer'iyye** (asker toplama) uygulanamıyordu. Bundan dolayı gerek bölgedeki aşiretlerin itaat altına alınmaları ve gerekse vergi ve asker toplamak için bazı tedbirler alındığı görülmektedir⁴⁵⁹. Cebel-i Dersim'in itaat altına alınmasından önce, devlet otoritesini kabul eden bölgelerde vergi tahsili ve nüfus sayımı hususlarının gerçekleştirilmesi için, bu mevkilerde daimî olarak bulunmak şartıyla 10 tabur piyade, 1 alay süvari ve 10 adet topa ihtiyaç olduğu bildirilmekteydi. Bu bölgelerde tam olarak otorite sağlanmadan, itaat altına girmeyen aşiretlerin ıslahının mümkün olamayacağı da kaydedilmekteydi. Ayrıca Dersim Sancağı'nda bulunan bazı aşiretlerin vergi vermemeleri hususunun, diğer sancaklarda bulunan aşiretlere de kötü örnek olduğundan bahisle en kısa sürede « Cebel-i Dersim » mıntıkasındaki aşiretlerin itaat altına alınmaları gerektiği bildirilmekteydi⁴⁶⁰.

Osmanlı Devleti 1875 yılından sonra bölgede büyük çaplı askerî harekâtlara girişmiştir. Zira bu tarihe gelinceye kadar bölgede asayışı tam manasıyla tesis etmek mümkün olmamıştır⁴⁶¹. 1863 senesinde Dersim mıntıkasında Hüseyin Bey'in vefatından sonra oğlu Ali Bey yerine geçmiş ve devletle iyi ilişkiler kurduğundan dolayı « Dersim umum müdürü » sıfatıyla Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur. Ancak, *bölge yapısı itibariyle, yeni Reisler üretmekte gecikmemiştir*. Özellikle Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman (Seyyid olması gerekir) isminde yeni bir kişi ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Seyyid Süleyman'ın çevresinde 5.000 civarında adamı bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Ali Bey'in ölümünden sonra yerine geçen şah Hüseyin, dedesinin aşiretler arasındaki nüfûzunu yeniden kurmaya çalışmış ise de fazla başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne yanaşmış ve Pülümür kaymakamlığına

⁴⁵⁶ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

⁴⁵⁷ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

⁴⁵⁸ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

⁴⁵⁹ BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

⁴⁶⁰ BA., İrade Dahiliye, No: 39098. Bölgeye asker sevk etmek için büyük miktarda para gerektiğinden, Kasım 1866 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, bundan vazgeçilmiştir

⁴⁶¹ Kasım başları 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim sancağı süvari erlerinden Hafız Abdurrahman Pertek kazasından Hozat'a dönerken, eşkıya tarafından yolda idam edilmiştir. Bunun üzerine oğlu ve hanımına 50 kuruştan 100 kuruş aylık bağlanması istenmiştir. Ancak, devlet uğrunda ölenlere emsali üzere 50 kuruş maaş bağlandığı belirtilmiş olmakla beraber, Hafız Abdurrahman'ın «... idâmı me'mûriyeti ibkâ iderken olmayub 'avdetinde vukû bulmuş ...» olduğundan, hanımı ve çocuğuna 30 kuruştan 60 kuruş maaş bağlanmıştır. bkz. BA., **İrade Meclis-i Valâ**, No: 19973.

tayin edilmiştir⁴⁶².

1875 senesine gelinceye kadar bölgede, Dersim'deki bazı aşiretlerinin çevre kaza ve köylere yaptıkları soygun ve talan gibi faaliyetleri devam etmiştir⁴⁶³. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yaklaşırken bölgede Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Mansur Ağa büyük bir nüfuz kazanmıştı. Aşiretlerin büyük bir bölümü daha önceden çeşitli vilayetlere sürgün edilmiş olan aşiret reislerinin affedilmesini istemişler, reisleri affedilmezse Rus ordusunun yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi. Bu istekleri kabul edilmesine rağmen sözlerinde durmamışlar ve eşkıyalığa devam ettikleri gibi Ruslarla da temasa geçmişlerdir⁴⁶⁴.

Osmanlı-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi ve harbin çıkacağı anlaşılınca, bu durumdan faydalanan Mazgirt kaymakamı Nafiz ve Mansur Ağa, Erzurum'da bulunan Rus konsolosuna Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunacaklarını bildirmişler ise de bundan netice alamamışlardır⁴⁶⁵. Oysa Osmanlı Devleti bu harp sırasında bölgeden on bin civarında asker toplamayı düşünüyordu. Bu temin edilmediği gibi, harbin başlamasıyla Hozat ve Mazgirt gibi yerlerde bulunan asker de Erzurum'a kaydırılmak zorunda kaldığından civar aşiretler derhal bu merkezlere saldırarak, hükümet binalarını yıkıp bölgeyi talan etmişlerdi⁴⁶⁶. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu bölgede gelişen olayları ise şöyle özetlemek mümkündür: 1877'de Koç Uşağı reisi Ahmet Ağa, Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırmış, bunun üzerine Eğin kaymakamı Osman Bey, Harput'tan bir nizamiye taburu ile bunun üzerine yürümüştür. Ancak Ferhat Uşağı aşireti reisi Alişan Ağa, Koç Uşağı aşireti ile birleşince, Osman bey çok güç şartlar altında bir hafta muharebe etmiştir. Ancak Alişan Ağa'nın yakalanıp, Sinop'a sürgün edilmesiyle, Koçuşağı aşireti de çekilmiştir⁴⁶⁷. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi devam ederken, Kırgan aşireti de Hozat'ı basmış ve bazı yağma hareketlerinde bulunmuştur. Ancak Ali Şefik Bey kumandasındaki bir nizamiye taburu Kırganlılar üzerine 15 gün kadar devam eden bir harekât yapmış, fakat diğer aşiretler arasında başlayan kaynaşma bu harekâtın devam ettirilmesine mani olmuştur⁴⁶⁸.

Dersim bölgesindeki asayişsizlik 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında da devam etmiştir. 1892 tarihinde Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretleri birleşerek, büyük gruplar halinde çevreye zarar vermeye başlayınca, Ali Şefik Paşa iki nizamiye taburu ile Karaballı aşiretinin de yardımını alarak Amutka mıntıkasına hareket etmiştir. Söz konusu aşiretler burada bir hayli sıkıştırılmış ve hayli zayıf verilmiştir. Ancak bu hareket esnasında Miralay Mehmet Ali ile bir doktor ve 50 kadar asker hayatını kaybetmiş, bunun üzerine Ali Şefik Paşa yardımcı kuvvet istemiştir. Ancak Harput valisi Nasuhi Paşanın müdahalesi ile aşiretlerle sulh yoluna gidilmiştir⁴⁶⁹.

12 Ağustos 1892 tarihinde “ Dersim hakkında ba'zı mütalâ'âtı havî Erzincan Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini “ tarafından sunulan bir lâyiha' da Dersim Sancağı'nın idarî, iktisadî ve sosyal durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur . Özellikle, Dersim'de yapılan ıslahatların başarısız olmasının sebebini, “... *Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâlî devletçe zâten matlûb ve müstelzim olub şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı 'âlî vechle semere-bahş olamaması ıslahât-ı mutasavverenin ciddî bir esâsa istinâd idilmemesinden ve icra'ât her neden ibâret olursa olsun ta'kîb olunmamasından ve giden me'mûrlardan bazılarının 'agavâta temâyül itmesinden ...*” şeklinde açıklamaktadır⁴⁷⁰. Ayrıca bu layihada, halkın Dersim ağalarının elinde kaldığı ve bunların ağa ve seyyidlerin sözünden çıkmadığı da ilâve edilmekte, yaz aylarında şekavette bulunanların kışın köylerine çekildikleri kaydedilmektedir. Dersim'deki ağaların Ermenilerle ilişkilerinin de gayet iyi

⁴⁶² Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.128-129.

⁴⁶³ Dahiliye vekaleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

⁴⁶⁴ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61. “ Bir aralık hükümet rû'esanın en azılılarını, Yemen ve Basra gibi mahallere nefy ü tağrîb suretiyle muvakkat bir sükûn te'sis edebilmişti. Doksanüç senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş fakat asker almaya muvaffak olunamamıştır. Doksanüçte Rusya ile yapılan muharebe ma'lûm olduğu üzere, idâreyi zaafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Rû'esa af ve ıtlâk olunursa silahlarını Rus ordusu aleyhine istîmâl edeceklerini aksi takdirde hükümete asî olacaklarını söylüyorlardı. Bu dırılıtlar nazar-ı dikkate alındı ve rû'esanın sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu” b kz. Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1932, s.136.

⁴⁶⁵ Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

⁴⁶⁶ Nuri Dersimî, **Dersim Tarihi**, Diyarbakir, 1992, s.80.

⁴⁶⁷ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130.

⁴⁶⁸ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130-131.

⁴⁶⁹ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131. Ayrıca b kz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61

⁴⁷⁰ BA., **Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı**, Dosya No: 60, Sıra: 27 (17.Z.1310).

olduğu⁴⁷¹ belirtildikten sonra, Ağalar hakkında verilen bilgilerde, "... ağaları ise mutî görünerek hükümet ile ahâli arasında vasıta oldukları hâlde gayet dessâs adamlar olup ekser me'mûrîni iğfâl iderler ve ara sıra yekdiğeriyle muhâbebe idüb ancak cânîb-i hükümetden üzerlerine sevk-î asker olundukta cümlesi hükümet 'aleyhine müttelik olurlar. Ağalar o zamân dahî 'usâtın müşevviki ve isyânın müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine 'atf-ı kusûr iderek hükümetle beraber teskîne sa'y görünürler..." denilmektedir⁴⁷².

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki sosyal hayat tarzının, idarî asayişsizlikle yakından ilgisi vardır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden hemen sonra, II. Abdulhamid Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlardan devlet hizmetinde istifade yoluna gitmiştir. 1891 yılında II. Abdulhamid tarafından Doğu Anadolu'daki aşiretlerden teşkil edilen alaylara "*Hamidiye Alayları*" adı verilmiştir. Hamidiye Alayları Dördüncü Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşanın girişimleriyle 1891 ilkbaharında teşkil edilmeye başlanmış, 1896 yılından itibaren Dersim mıntıkasındaki aşiretler de uygulamaya dahil edilmiştir⁴⁷³. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler, vergiden muaf tutulmuşlar, ayrıca 1892 tarihinde İstanbul'da açılan "*Aşiret Mektebi*"nde, bu reislerin çocukları eğitime tabi tutulmuşlardır. Bununla birlikte, Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesinden sonra her aşirete *Alay* ve *Bölük* kurma hakkı verilmediğinden bu durum bir takım kiskânçlıklar yaratmış, hatta Dersim mıntıkasındaki bazı aşiretler gizliden gizliye devlete karşı tavır almışlardır⁴⁷⁴. Dersim Sancağı'nın idaresinin **Askerî komutanlardan** alınması ile birlikte, bölgeye yeniden sivil mutasarrıflar tayin edilmekle beraber, Dersim'deki ıslahatın icrası, Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Müşirine havale edilmişti. 1896'da bu bölgeye gelen Zeki Paşa bazı aşiret reislerinin çocuklarını, İstanbul'daki "*Aşiret Mektebi*"ne göndermiş ve bazı aşiret reislerini taltif etmek suretiyle devlete bağlamıştır⁴⁷⁵.

1894 tarihinde Dördüncü Ordu Müşirliğine Zeki Paşa getirilmiş ve Dersim Sancağı'ndaki ıslahatın icrası da kendisine havale edilmişti. Bununla birlikte, bu bölgedeki eşkıyalık olayları durmamış ve özellikle Erzurum, Erzincan, Malatya ve Ma'mûretü'l-Azîz ahalisi perişan bir duruma düşmüşlerdi. Devlete çok sayıda şikâyet gitmiş ise de, askerî harekâtlar sadece yaz aylarında yapıldığı için, bu dönemde geçici bir sükûnet temin edilebilmiştir⁴⁷⁶.

Dersim Sancağı'ndaki karışıklıklar 1893-1905 tarihleri arasında da devam etmiştir. Bu dönemde Dersim mıntıkasına bir askerî harekât yapılmasına karar verilmiş ise de bundan Harput valisinin ricası üzerine vazgeçilmiştir. Bununla birlikte Dersim'deki aşiretler civar kazaları rahatsız etmeye devam etmişler ve özellikle Arapgir, Kemah, Çemişgezek⁴⁷⁷, Kığı⁴⁷⁸ halkı can ve mallarından emin olmadıkları için devlet merkezine telgraflar çekerek şikâyetçi olmuşlardır⁴⁷⁹.

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin çevreye verdiği zararlar üzerine, Anadolu Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşanın girişimleri ile "*Dersim meselesinin halli için bazı kararlar alınmıştır*"⁴⁸⁰. Yazılan raporda önce bölgenin durumu özetlenmişti. Buna göre;

⁴⁷¹ "... Binâ'en, 'alâ-zâlik Dersim'in etrâfındaki kazalar ahâli-i mutî'esi Dersim ekrâdının enva'-i mezâlîm ve ta'addiyâtından dâ'ima 'arz-ı şekvâ eylemekte oldukları hâlde sârraf ve çerçi makûlesinden olan Ermenilerin Dersim ağalarıyla münâsebatı olmağla ehl-i islâmdan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gürûhundan olan Ermeniler 'ale'l-husûs Protestan mezhebine girenler serbestçe Dersim'e gidüb gelmekte ve Kürd ağalarıyla ihtilâl ve münâsebetlerini artırmakta olunmaları nazar-ı dikkati câlib olan hâlâtındır ..." bks. BA., **Yıldız Tasnifi, Sad: Res.Mar. Ev.** Dosya : 60, Sıra: 27.

⁴⁷² BA., **Yıldız Tasnifi, Sad: Res.Mar. Ev.** Dosya No: 60, Sıra: 27.

⁴⁷³ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII, Mart 1976, s.428.

⁴⁷⁴ Bayram Kodaman, "II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, 1976, s.255-264.

⁴⁷⁵ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, s.81. Ayrıca bks. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.14.

⁴⁷⁶ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61-62.

⁴⁷⁷ 22 Ekim 1894 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Çemişgezek kazası sakinleri hayvanlarını çalan Dersimli aşiretlerini şikâyet etmişler ve durum bir telgrafla devlet merkezine bildirilmiştir. Suçlular yakalanarak Harput'a getirilmişler ve affedilmelerini istemişlerdir. Ancak "... Dersim ekrâdî rû'esâsından ba'zıları firâren istimân eyledikleri hâlde mu'ahharan yine envâ'-i habâset ve şakâvet ..." te bulduklarından, bu kabul edilmemiştir. BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96.

⁴⁷⁸ 27 Ekim 1895 tarihli Meclis'-i Vükelâ mazbatasından anlaşıldığına göre, Pülümür ve Kızılkilise eşkıyası Kığı köylerine saldırmışlardır. "... Dersim eşkıyâsının dahî men'-i şekâvetleri zımında tedâbir-i lâzîminin ittihâzı lüzûmuna dâ'ir Ma'mûrâtü'l-Azîz vilâyeti vekâletinden meb'us telgrafnameler ..." gönderilmiştir. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

⁴⁷⁹ BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

⁴⁸⁰ Dah. Vek.Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131-134

Dersim bölgesi ahalisi, arazinin sarplığı sebebiyle sık sık yaptıkları yanlarına kâr kaldığından, bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymuyorlar, vergi ve asker vermiyorlardı. Etraftaki mutî ahaliyi öldürüp mallarını ellerinden alıp, bunlardan vergi alıyorlardı. Dersimlilerin bu yaptıklarının başlıca sebebi, mahsûllerini (odun ve kereste) satabilecek yerlere gönderip para kazanmayı yani ticareti bilmemeleri ve dışardan geçinmeye mecbur olmalarıydı. Özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin (seyyid) emir ve yasaklarına uyan halk, bunlar tarafından harice tecavüze sevk ediliyordu. Ancak yolların yetersiz olması sebebiyle asker gönderilmediği için suçlular cezasız kalmakta ve bu da uygunsuzlukları artırmaktaydı⁴⁸¹.

Bu durumu önlemek için tedbirlerin bazıları ise şöyle sıralanmaktaydı: Çeşitli yerlerde asker bulundurmak, sıkça meydana gelen olaylara karşı asker sevk etmek, sancak dâhilinde çok fazla asker bulundurmak, devlet otoritesini kabul eden halkın güvenliğini sağlamamak. Bunun için de muhtemel bir mukavemete karşı bunu kıracak kadar, Dördüncü Ordudan 20 tabur kuvvet tahsisi, bu kuvvetin muktedir bir kumandan tarafından idaresi, tahsis edilecek kuvvetlerin sessizce Erzincan, Çemişgezek ve Ma'mûretü'l-Aziz yönlerinden ayrı ayrı veya münasip bir noktadan toplu olarak Dersim'e gönderilerek uygun yerlere yerleştirilmeleri, Erzincan-Ma'mûretü'l-Aziz yolunu birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımıyla inşasına başlanması, Dersim ahalisini bu yol yapımında çalıştırmakla (yirmi para yevmiye ve yarım kıyye ekmek vermek suretiyle), Dersimlilerin vahşetlerinin önlenmesi, aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi, maksadın, ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak ve rahat yaşamalarını sağlamak olduğu telkin edilerek, bölgenin ıslahı, Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Ma'mûretü'l-Aziz Vilâyetine bağlanması, Dersim Sancağı'nın lağvedilmesi, Ovacık, Hozat, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür)'da Örfî idare kurulması, kaymakamlık ve müdürlük vazifelerinin o bölgede bulunan ümera ve zabıtâna verilmesi, Jandarmanın lüzümlü bölgelere kurulması, ahali düzeldikçe, dinî hususların anlatılması için maaşlı bir kaç şeyh görevlendirilmesi, Münasip beş-altı yerde mekâtib-i iptidaiyye açılması, tahsil görecek olan çocukların yevmiye yüz dirhem ekmek ve senelik bir elbise verilerek, teşvik edilmesi⁴⁸².

Yukarıdaki verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ıslahının sadece askerî tedbirlerle mümkün olamayacağını anlamış olmalıdır. Bölgede devlet otoritesini temin etmek için asker bulundurmağa ihtiyaç vardı. Bununla birlikte eğitim ve ticaret konusuna da el atılmıştır. Dersim bölgesinde yaşayan aşiret mensuplarının ağa ve şeyhlerin nüfuzlarından kurtulması için eğitim görmeleri şarttı. Ayrıca ellerindeki imkânları kullanarak ticaret yapmayı da öğrenmeleri gerekiyordu. Yalnız bunlar yapılırken şimdiye kadar olduğu üzere, kaymakamlık ve müdürlükler yerli aşiret reislerine tevcih edilmemeliydi. Zira ıslahatın şimdiye kadar başarısız olmasında bu durum oldukça önemli bir rol oynamıştır.

1896 tarihinde Şakir Paşa ve Zeki Paşanın ortak görüşleri ile alınan kararlardan da bir netice alınamamıştır. Zeki Paşa Dersim ve Kuzican ahalisinden *Hamidiye Piyade Taburlarının* teşkil edilmesi suretiyle, Dersim'de hükümet nüfuzunun kurulacağını düşünmekle beraber, Ermeni meselesinin ciddi bir hal alması sebebiyle, Dersim'deki mukavemeti göz önünde bulundurarak, bundan vazgeçmiştir. Meselenin halli için Şakir Paşa'dan yeni bir görüş istenmiş ve Şakir Paşa da 11 Ağustos 1899 tarihli bir tahrirat ile özetle şu cevabı vermiştir⁴⁸³.

“ Dersim ahalisi öteden beri haydutluk yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç defa askerî harekât yapılmış ve fesat çıkarıcı aşiret reisleri ya idam veya sürgün edilmişken, çok geçmeden yeni reisler türemiş ve şekavet daha da artmıştır. Sadece sert tedbirler ve birçok adamın öldürülmesi gibi usûllere başvurularak, bölgede askerî harekât yapılacak olursa bu da bir netice vermeyecektir. Bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi fakirliktir. Suçluların cezasız kalması, halkta eşkıyalığın sıradan bir olay olduğu fikrini doğurmuştur. Dolayısıyla kanunların tatbik edilmesine engel yerleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. İkinci aşamada ise cehaletin önlenmesi batıl inançların düzeltilmesi, okullar açılması ayrıca Nakşibendi tekkelerinin açılması lâzımdır. Ayrıca yollar yapılarak şekavete yol açan sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Aşiret reislerine askerî harekâtın ciddiyetini anlatmak lâzımdır. Bu meselenin halledilmesi için Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa yirmi tabura ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak

⁴⁸¹ Dah. Vek.Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131-134

⁴⁸² Dah. Vek.Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.131-134

⁴⁸³ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.135-137.

Dersim'in Vilâyet-i Sitte'nin ortasında yer alması ve İslâm kanı akmasına engel olmak için bundan vazgeçilmişti “.

Şakir Paşa'nın bu tahriratında belirttiği hususların ne derecede gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Ancak Şakir Paşa tahriratında⁴⁸⁴, “... son zamanlarda Hamidiye Taburları teşkilâtı tensip olunarak bu hususta irade de çıktığı haber alınmıştır...” demektedir. Oysa Şakir Paşa, Dersim'de Hamidiye taburu oluşturulmasına, Dersim'de bir kısım imtiyazlı teşekkül yaratacağı sebebiyle karşı çıkmış ve bu düşünceden vazgeçilmiştir. Askerî harekâttan vazgeçildiği gibi, bazı dış gailerle sebebiyle Dersim Sancağı'nda bulunan askerinin bir kısmı da geri çekilmiş ve bu durum, şekavet olaylarının artmasına sebep olmuştur⁴⁸⁵.

1893-1905 yılları arasında Dersim Sancağı'nda geçici bir sükûnet temin edilmiştir. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin genel yapısında meydana gelen bir kısım değişimler, Dersim bölgesine de tesir etmiştir. Bölge ile ilgili gelişmelerin konu edildiği ve üst düzeydeki görevlerin kaleme aldığı raporlardan bu durumu tespit etmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de 27 Temmuz 1903 - 24 Ocak 1904 tarihleri arasında Dersim Sancağı mutasarrıflığını yapan Arif Bey (Arifi Paşa) tarafından kaleme alınmıştır. 28 Ekim 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretine takdim edilen bu raporda, özetle şu bilgiler bulunmaktadır⁴⁸⁶.

“...Dersimlilerin saldırganlıkları hayat kaygısından kaynaklanmaktadır. Dersim halkı seyyit ve ağaların elinde esirdir. Dersim'de ıslahat yapabilmek için burada mevcut askerî kuvvetin takviye edilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken, aşiretlerin elinde bulunan her türlü silâhı toplamak icab eder. Askere gitmeyenleri ve ayrıca şekavete teşvik eden ağa ve seyyitleri bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere bu bölgeden çıkarmak lâzımdır. Katilleri ve suçluları derhal yakalayıp adliyeye teslim etmek gerekir. Bu tür icraat Dersim'de asayişin temin edecektir. Zira Dersimlileri öğüt ve bağış yoluyla veya ettikleri yeminlere aldanarak, ıslah etmek mümkün değildir. Askerî harekattan sonra bölgedeki yollar yapılmalı ve bölgedeki asker sayısı artırılmalıdır. Bu bölgede en fazla eşkıyalıkta bulunanlar, Hozat Kazası'nda Koç Uşağı, Sam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan ve Bahtiyar aşiretleri, Ovacık'ta Kavuşağı, Topuzuşağı, Beytuşağı ve Kalan aşiretleri, Mazgirt'te Yusufhanlı, Demenanlı Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri, Nazımiye'de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleridir”.

Buna benzer bir rapor da, Arifi Paşanın yerine 24 Ocak 1904 - 14 Mayıs 1906 tarihlerinde Dersim mutasarrıflığına tayin edilen Celâl Bey tarafından kaleme alınmıştır.

1904-1906 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtmaya açısından bu rapor büyük bir önem taşımaktadır⁴⁸⁷. Raporda Dersim'deki aşiretler ve bölgenin asayiş durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“ Dersim'de mevcut aşiretler, 1. Dersimanlı, 2. Seyyidanlı, 3. Şeyh Hasanlı adı altında esasında üç şubede toplanmaktadır. Dersim aşiretlerinin çevreye saldırmaları geçim zorluğundan, aşiretler arası çekişmeler ise arazi itilâfları yüzündendir. Dersim'deki eşkıyalık olaylarının artmasının başlıca sebebi, başlangıçta ciddi tedbirler alınmamasından ve suçluların cezalandırılmamalarından kaynaklanmaktadır. Aşiretler aralarındaki geçimsizlik sebebiyle devamlı olarak silâhlanmışlardır. Mal ve can kaygısı devam ettiği müddetçe de silâhlanma devam edecektir. 1892 yılından sonra bir kısım düzenlemeler yapılmış ise de daha sonra çıkarılan aflarla aşiretler ne vergi ödemişler, ne de sözlerinde durmuşlardır. Bu da eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Dersim ıslahatı için öncelikle ağalar ve aşiret reislerini, Dersim'den çıkarmak suretiyle bunların aşiretler üzerindeki nüfuzlarının kırılması gerekmektedir”.

Celal Bey'in raporunda da işaret edildiği üzere, bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi ağa ve aşiret reislerinin halk üzerindeki büyük nüfuzudur. Bunların nüfuzları kırılmadığı müddetçe bölgede ciddi bir ıslahat yapmanın zorluğu, Osmanlı Devleti'nce anlaşıldığından, 1907 senesinde bölgede askerî bir harekât başlatılmıştır. Bu harekât esnasında Dersim aşiretlerine Ermeniler tarafından silah temin edildiği de haber alınmıştır. Harekât bir netice almadan sonuçlanmıştır ki, bunda harekâta kış yaklaşırken

⁴⁸⁴ Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.137.

⁴⁸⁵ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.138.

⁴⁸⁶ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.191-194.

⁴⁸⁷ BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26. Bu rapor özet halinde Jandarma Umum komutanlığının Dersim kitabında da vardır. bkz. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.195-196.

başlanmasının önemli bir payı olmuştur⁴⁸⁸.

1907 senesinde yapılan askerî harekâtta bir netice alınmaması, aşiretleri büsbütün şımartmıştır. Bu arada Koçuşığı aşireti reislerinden Halil Ağanın oğlunun tutuklanması ayrıca müteferrik aşiretlerin erzak ve hayvanlarının müsadere edilmesi sebebiyle aşiretler isyan hazırlıklarına girişmişlerdi. Mayıs 1908'de Karaballı, Ferhatuşığı aşiretlerinin reislerinin liderliğinde bir araya gelen diğer aşiret reisleri, isyan kararı almışlardır. Bunu takiben aşiretler çevre kaza ve köylere saldırmalarının yanı sıra askerî birliklerle giriştikleri muharebelerde de önemli ölçüde silâh ele geçirmişlerdir⁴⁸⁹. Bunun üzerine Dersim bölgesine erzak götürülmesi yasaklanmıştır. Aşiret reisleri, Dersim mutasarrıfına gönderdikleri bir dilekçe ile zahire verilmezse, sonucunun kötü olacağını bildirmişler⁴⁹⁰, bunun üzerine askeri tedbirler daha da artırılmıştır. 15 Haziran 1908 tarihinden itibaren diğer bölgelerden sevk edilen 26 tabur asker ve Cibranlı aşiretine mensup Hamidiye Süvari Alayı ile iki dağ topu ve birçok dağ bataryasından oluşan kuvvetler, Dersim'de toplanmıştır. Bunun üzerine Abbasuşığı, Bahtiyar, Karaballı ve Ferhaduşığı aşiretleri reisleri isyandan vazgeçtiklerini bildirmişler, ancak Koçuşığı, Şamuşığı ve Resikuşığı aşiretleri hareketlerini sürdürünce, bunların üzerine harekât yapılmış ise de kesin bir sonuç alınmamıştır. Bu arada Lolanlı, Baluşığı, Keçeluşığı aşiretleri de isyandan vazgeçmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi ile birlikte 23 Temmuz 1908 de umumî bir af ilân edilmiş ve bunun neticesinde diğer aşiretlerle uzlaşma sağlanmış sadece Arslanuşığı, Beytüşığı ve Maksuduşığı aşiretleri çevreye olan saldırılarına devam etmişlerdir⁴⁹¹. Şakir Paşa, Dersim'deki eşkıyalık hadiselerinin sebebinin şöyle açıklamaktaydı : «... Dersim öteden beri haydutluk ediyor. Şimdiye kadar üç defa askerle üzerine yürüdük. Aşiret reislerini, ağalarını ya yakalattık ya sürdük veya affettik. Ancak bu sefer de yeni ağalar türedi. Şekavetin sebebi önce fakirliktir, sonra suçluların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inançlara karşı bağlılığıdır. Bu sebeple kanunları hâkim kılmak esastır...». Bu görüşlere diğer görevliler tarafından hazırlanan raporlarda da rastlanmaktadır⁴⁹².

9 Haziran 1908 tarihli Dahiliye Nazırının arzında, “... tahkîkât-ı vâkı’aya göre Dersim havâlisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-ı kâbil-î zırâ’at yerler olmakla berâber aşâ’ir-i ekrâd saîkâ-i cehâletden nâşî kâr u kisb ile iştigâle dahî alışamadıklarından düçâr-ı fakr u zarûret olarak ma’işetlerini ma’ mürelelere tecâvüz sûretiyle te’ mîn idegelmişlerdir...” denilmekte ve yukarıdaki görüşler doğrulanmaktadır⁴⁹³. Ayrıca yine aynı arzda, “... işidildiğine göre mekteb lafzı mukaddesâtдан bulunmak itibâriyle ta’assub-ı câhilânedan dolayı o yerlerin ahâlisi istemezler imiş. Meğer ki dârü-t-tahsîl veyahûd medrese ta’birleriyle anlara « ilm-i hâllerini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta’lîm ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsin...» denilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesinin ise ahlâklı ve o bölgenin lisanını bilir mu’allimlerle mümkün olabileceği belirtilmektedir.

3 Temmuz 1908 tarihli bir arzda yer alan, “... Dersim’in birçok mevâki’i gayet sarp dağ ve taşlık ve pek cesim ve sık ağaçlarla mestûr olub bu kıt’anın tamâmıyla dâ’ire-i mutava’ata alınması çok külfete muhtaç olub ama buna karşı zâhiren ve âcilen değerli bir istifâde idilemeyeceği gâliba düşünölmüş olmaktadır uzun bir süreden berû dâ’ire-î inkıyâda alınmaları iltizâm edilmemiştir...” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin bu bölge ile uzun bir süre ilgilenmediğini ortaya koymaktadır⁴⁹⁴. Ayrıca bölgenin coğrafi konumu da, askerî harekâtların başarısız olmasının bir başka sebebidir.

3 Temmuz 1908 tarihli arzda, bölgede yapılan askerî hareketler sırasında Dersim’de bulunan aşiretlerin hareketleri şöyle anlatılmaktadır. «... askerî hareketi haberini alur almaz o semtdeki aşâirin Ali Dağı’na ilticâ idecekleri ve şâyed oraca tazyîka tesâdüf iderler ise diğer mahall-i mani’aya savuşacakları veyahud bütün Dersimlülerin dârü’l-âmân bildikleri Kutu Deresi’ne tahassün eyliyecekleri ve o havâlide Teşrîn-i sanî (Kasım) ibtidâlarında kar yağmağa başlayub asâkir-i şahâne ‘avdete mecbûr olacağından aşiretler de ol-vakt me’vâlarına dönecekleri ve yine bildiklerini işleyecekleri derkârdır...”. Bundan da anlaşılacağı üzere bölgenin coğrafi konumu bu bölgedeki aşiretlerin ıslâhını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca askerî harekâtlardan tam bir netice alınmaması, maarif, adliye, iktisat ve nafia konularında da

⁴⁸⁸ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61-62.

⁴⁸⁹ Dah. Vekâleti, Jandarma Umum Kom., **Dersim**, s.148-149. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.63.

⁴⁹⁰ Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom., **Dersim**, s.149.

⁴⁹¹ Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.65-66.

⁴⁹² Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939, s.130. Ayrıca bkz. dah. Vek. Jan. Umum Kom., **Dersim**, s.132.

⁴⁹³ BA., İrade Dahiliye, 9.CA.1326, Hususi : 11.

⁴⁹⁴ BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326 Hususi :1.

ciddi bir teşebbüste bulunmak imkânını ortadan kaldırmış olmalıdır⁴⁹⁵.

1909 yılında 4. Ordu komutanı olan İbrahim Paşa, devlet merkezine gönderdiği bir raporda; Dersim Sancağı'nın 54 aşiret ve 500 köyden meydana geldiğini belirttikten sonra buradaki icraatta, **tedibat ve ıslahatın** bir arada yapılması gerektiğini ve özellikle “ıslahatta” önem verilmesini istemiştir⁴⁹⁶. Buna rağmen bu dönem de yapılan çalışmalar başarılı olamış ve mesele **Cumhuriyet Dönemi'**ne intikal etmiştir.

1848 tarihinden itibaren bölgede yapılmak istenen düzenlemeler aşiretlerin ıslahının yapılmaması sebebiyle başarısız olmuştur denilebilir. Bu arada bölge tarihi de bir nevi aşiretlerin asayişsizlik tarihidir. Osmanlı Devleti uzun bir müddet bu bölgede bulunan aşiretleri kendi hallerine bırakmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bir kısım düzenlemeler yaparak istenmişse de, bu sefer de aşiretlerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla aşiretlerin ıslahının mümkün olmadığı takdirde, bölgede ciddi manada bir ıslahat yapılamayacağını anlaşılmaya başlanmıştır, bir kısım aşiret reisleri taltif edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bu da meseleyi çözmediği gibi, şekavet olaylarını daha da artırmıştır. Aşiretlerin ıslahı için bölgeye 1850 tarihinden başlanarak bir kısım askerî harekâtlar yapılmış ise de, bunlardan kesin bir sonuç almak mümkün olmadığı için, diğer alanlarda yapılmak istenen düzenlemeler de yarım kalmıştır. Dersim'deki aşiretler bölgenin coğrafi konumundan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aşiret reisleri ve ağalar halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduklarından, özellikle eğitim sahasındaki ıslahatlara karşı çıkmışlar ve halkın cahilliğinden istifade etmek suretiyle şekavetlerini devam ettirmişlerdir. Bu arada Dersim'deki aşiretlerin bazıları çeşitli yollardan elde ettikleri silâhlarla büyük ölçüde silahlanmışlardır. Böylece bu bölgedeki pek çok mesele gibi aşiretlerin ıslahı meselesi de Cumhuriyet sonrasına intikal etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yürütülen iskân politikasını, “kendine dönüş” politikası olarak tanımlamak mümkündür. XVIII. yüzyılın aksine, XIX. yüzyılda daha dikkatli ve planlı bir şekilde yürütülen çalışmalarla, konar-göçerler daha dar bir çerçeveye içine sıkıştırılırken, bu durum iskân çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bununla birlikte kaybedilen topraklarda kalan ahalinin baskılar sebebiyle yurtlarını terk ederek göçe zorlanmaları ve arkasından büyük kitleler halinde Anadolu'ya büyük bir göç hareketinin başlaması, devleti yeni problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum karşısında göçmen meseleleriyle ilgilenmek üzere 1860'da “Muhacirin Komisyonu” kurulmuş, böylece iskân faaliyetleriyle doğrudan alakadar olan ilk teşkilat teşkil edilmiştir. Daha sonra ise bu komisyon yeniden teşkilatlandırılarak aşiretlerin iskân vazifesini de üstlendiği görülmektedir. 09 Mart 1875 tarihinde Muhâcirin Komisyonu lağvedilmiş ve komisyonun görev ve yetkileri Zaptiye Nezareti'ne devredilmişti. Ancak 93 Harbinin başlamasıyla 1877 de yeniden oluşturulmuş ve çalışmalarına devam etmiştir. Zira 1876-1897 tarihleri arasındaki yaklaşık yirmi yıllık dönemde gelen göçmen sayısı bir milyonu aşmıştır⁴⁹⁷. Gerek dışarıdan gelenleri ve gerekse Anadolu'daki aşiretleri iskân için Osmanlı Devleti büyük bir çaba göstermişse de bunda başarılı olduğunu söylemek zordur.

AŞİRETLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gerek planlı ve gerekse plansız aşiret yerleşmelerinin sonuçları, bugün Anadolu'nun Sosyal yapısında ve yer adlarında yer adlarında açıkça görülmektedir. Bu bahiste kısaca bu konu üzerinde durulacaktır.

Yer isimleri araştırmaları, tarih, kültür ve yerleşme coğrafyası bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Zira hızla değişen hayat şartları, hızlı kentleşme, teknolojik gelişmeler sonucu bazı iskân yerlerinin tamamen ortadan kalkması veya yer değiştirmesi, kısa bir süre sonra o bölgelerin ve iskân yerlerinin unutulmasına sebep olmakta, yeni yetişen nesillerin, atalarının yaşadıkları yerlerden habersiz olmalarına ve orada yaşayan kültürden yoksun olarak yetişmelerine yol açmaktadır. Ayrıca yerleşilen, yani yaşanan yer isimleri köklü bir geleneğin temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü toprak **vatanlaşırken**, inanılan, saygı duyulan bir gücün veya kahramanın, bir bey veya ailenin adına veya

⁴⁹⁵ BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi : 1.

⁴⁹⁶ Burhan Özkök, **Osmanlılar Devrinde Dersim isyanları**, İstanbul 1937, s.23

⁴⁹⁷ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, Atatürk Ün. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, Erzurum 2009, s.215-238

yerleşilen yerin fiziki ve coğrafi yapısına göre isim konulmuştur⁴⁹⁸.

XVI. yüzyılda Anadolu'nun tamamı başta olmak üzere, Diyarbakır ve Dersim çevresindeki yer isimlerinin büyük bir çoğunluğunu, Türkçe isimler teşkil etmekteydi⁴⁹⁹. Buna mukabil, sanıldığı veya ileri sürüldüğü üzere, mahalli dillere (Kürtçe-Zazaca) ait yer isimlerine bölgenin ilk tahrirlerinde rastlanmamaktadır. 1566 yılına ait tahrirlerde ise Türkçe isimlerin mahallileştiğini gösteren 5-6 isim mevcuttur⁵⁰⁰.

Osmanlı hâkimiyeti süresince idarî taksimat içerisinde Diyarbakır'a bağlı olan köyler incelendiğinde, bunların büyük bir çoğunluğunun Anadolu'daki Türk iskânından derin izler taşıdığı görülmektedir. Özellikle **viran**, ören ve **höyük** gibi yer isimleri, Türklerin Anadolu'yu iskân ettiklerinde verilen yer isimlerdir. 1565 tarihli Diyarbakır Tahrir Defterlerine göre Türkçe ön veya son ekli olanlarla Uzunlu, Kara Musa, Kara Meryem, Halit Viran vb. isimlere de rastlanmasının yanı sıra doğrudan Türkçe olan Yenice, Dane Kıran, Oba Yar, Gök Viran, Toğan, Karakoç, Kuş Doğan, Yivacık, Yenice, Tut Ağacı, Tilkili, Tatar, Talay, Sıtma Pınarı, Pırnak Depesi, Payas, Koca, Kazık Depe, Kaşıkça, Karınca Çayı, Leylek Kayası, Karacabey, Kangirt, Gök, Göl Kangirt, Gözi, Gök Argaç, Döğercik, Direkli, Dere Dirik, Tavşan Tepesi, Dana Kıran, Çatalca, Çilavdar, Bigöz, Balluca gibi yer adları tespit edilmektedir⁵⁰¹. 18 ve 19. yüzyıllara ait Şer'iyeye Sicilleri takip edildiğinde pek çok öz Türkçe yer adı tespit edilmektedir. Mesela bu cümleden olmak üzere, Ali Bardak, Abaracı, Arzu Oğlu, Ak Hasan, Boyuni, Baharlı, Bahçecik, Bahçe, Bey Acı, Aktepe, Akpınar, Acı Ulya, Acı Sufla, Baş İl, Bacıvan, Balluca, Balık Viran, Boynuzlu, Bademli, Batırca, Çolgan, Çanakçı, Çınar, Develi, Göklü, Han Kendi, Han Bazar, Kürt Gültü, Besilik, Biricik, Çınarlar, Dengicük, Çeri Başı, Demür Han, Delikanlı, Güzel Dere, Genç Oğlu, Hakanlu, Cücük, Cihanbeylü, Güzel Abdal, Nergizli, Tavuklu, Karabaş, Karalı, Köpekli, Kargalı, Kamışlı, Türkmen Beyan bunlardan bazılarıdır⁵⁰². Diyarbakır'daki köylerin bazılarının, İslâmî şahıs adları taşıması, İslâm medeniyetinin bir sonucu olarak bölgede görülmekle birlikte, yer isimlerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe veya Türkçe ekli isimler olması yukarıda da belirtildiği üzere, Diyarbakır bölgesindeki Türk iskânının oldukça köklü olduğunu göstermektedir⁵⁰³.

Anadolu'daki Türk iskânında, **aşiretlerin oldukça önemli bir rol** oynadıkları bilinmektedir. Bu sebeple Anadolu'daki yer adları bir bütün olarak incelenecek olursa, Türklerin Anadolu da yer adı koymada boy, soy, oymak ve şahıs adlarından yararlanmak gibi bir usul ittihaz ettikleri söylenebilir. Bütün Anadolu'da “**Boy, Soy, Oymak, Aşiret ve Şahıs Adlarına Dayanan Yer Adları**”nın oldukça yaygın olması bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. Kınık, Avşar, Fatmalı, Haydaroğlu, Karaman gibi adlar, bu grupta yer alan adlardan sadece bazılarıdır. Osmanlı döneminde Diyarbakır eyaletindeki Boy, Soy, Oymak, Aşiret ve Şahıs adlarına dayanan yer adları aşağı aşağıda verilmiştir⁵⁰⁴.

Abaracı	Ali Bardak	Ali Basyan	Ali Bervan
Alidar	Alidarlı	Alışam	Arab Maksud
Arabbey	Arabbeyan	Arabdamlı	Arabdarlı

⁴⁹⁸ İbrahim Yılmazçelik, “ XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarбекr) ve Çevresi Yer Adları”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

⁴⁹⁹ İbrahim Yılmazçelik, “ XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarбекr) ve Çevresi Yer Adları”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

⁵⁰⁰ Mehmet Salih Erpolat, **XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1999. Ayrıca bkz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Salih Erpolat, “ XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimlerinin Kültür ve Tarih Açısından Taşıdığı Değer”, **Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleri İle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s.597-606.

⁵⁰¹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara 1995, s. 144-150

⁵⁰² İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, s. 151-165

⁵⁰³ İbrahim Yılmazçelik, “ XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarбекr) ve Çevresi Yer Adları”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

⁵⁰⁴ İbrahim Yılmazçelik, “ XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarбекr) ve Çevresi Yer Adları”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

Arap Şaban	Arzuoğlu	Baha Beğ	Bahçelü Fahreddin
Bahri	Başoğlu	Batırbeğ	Bayezidlü
Bayram Beğ	Biçar Ömer	Beğköy	Beko
Beşiri	Beşir-i Sağır	Beyacı	Beyanoğlu
Bilbakan	Bilo	Bismiloğlu	Böhdükan
Bosnaoğlu	Boyuni	Çarkan	Çelikan
Çevlik-i Kara Ahmed	Cihanbeyli	Çilavdar	Davudan
Davudi	Delikhan	Derbeşür	Döğercük
Elbistan	Eşrefi	Fahreddin	Fatma Hatun
Gençoğlu	Gühan	Güvençoğlu	Habeş
Hacı Ali	Hacı Atik	Hacı İsa	Hacı Murad
Hacı Osman	Hacı Ruz	Hacı Selman	Hacikend
Harzemi	Hatuni	Haydarlı	Haydarlu
Haydarlu-ı Arab	Hayder	Hüseyini	Hüseyinik
Hüsni-i Kiki	İsacaklı	İshak Danişmendlü	İshaklı
İskenderi	İzzeddin	Karakeçülü	Kasım Kiki
Kasımlı	Kemal Fahreddin	Kenberlü	Kenkarlu
Kikan	Kırkatoğlu	Kırmadoğlu	Kozan
Kubad Hacılu	Kubeş	Kürd Ömer	Ma'düd Beğ
Maksud Hoca	Mamoş	Matar-ı Sini	Melek Ahmed
Milli Yakub	Muzafran	Nureddin	Ömer
Ömer	Oruç Bey	Pir Hüseyin	Receb
Receb-i Kurdek	Saçlı	Sadi	Sakırgalu
Salih	Selimi	Selman	Sinan
Şükürullah	Sülmon	Taraklu	Tatar
Teyyar	Uruslu	Velikan	Yassince
Yıvalı	Yıvecik	Zeko	Zeynikan
Zübeydi	Şarabi	Şadi	Şemami

Osmanlı Döneminde Diyarbakır ve civarı yer isimleri konusunda yapılan incelemede açıkça gösterilmiştir ki, yer isimlerinin Anadolu'nun Türkleştirilmesi konusu ile yakından ilgisi vardır. Diyarbakır ve civarı için de durum aynıdır. Türklerin yer adı verme gelenekleri veya eski adı değiştirerek kullanmaları Anadolu'nun her yerinde aynı olduğu gibi Diyarbakır'da da aynı olmuştur. Nitekim bazı isimlerin mahiyetleri tespit edilememiş olmasına rağmen, isimlerin büyük bir çoğunluğunun tahlil ve mukayesesinin yapılması bu görüşü doğrulamaktadır. Tahlili yapılmayan isimler arasında, Türkçe yer adlarının da olduğu göz önüne alınacak olursa, Diyarbakır ve civarı yer isimlerinin büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu söylenebilir⁵⁰⁵.

Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir rol oynayan aşiretler, değişen pek çok şartlara rağmen bugün için de Anadolu coğrafyasında dağınık da olsa varlıklarını sürdürmektedir. Aşiretler arasındaki aidiyet bağları zayıflamış olsa dahi günümüzde özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki bir kısım insanlar yine de aşiret mensubu olmayı çok büyük bir aidiyet olarak görmektedirler. Osmanlı dönemine nazaran günümüzde aşiretler dağınık olarak yaşamaktadırlar. Bugünkü Anadolu coğrafyası ayrıntılı olarak incelenecek olursa, hemen hemen tamamında aşiretlerin derin izler bıraktığı görülecektir. Aşiretlerin önemli bir kısmı dağılmış olmakla beraber bazıları hala bazı coğrafi mekânlarda sayısal

⁵⁰⁵ İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

olarak da üstünlüklerini ve varlıklarını sürdürmektedir. Mesela Dersim yani Tunceli bölgesi buna örnek olarak verilebilir. Tunceli bölgesindeki yerleşim yerleri incelediğinde aşiretlerin büyük bir kısmının varlıklarını göçler sebebiyle hayli azalmış olmakla beraber sürdürdükleri söylenebilir⁵⁰⁶. Öte yandan XVI. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresinde yaşayan aşiretlerin bugün için varlıklarını, Amik, Araban, Gaziantep, Besni, Birecik, Cizre, Gerger, Adıyaman, Kahta, Kilis, Malatya, Samsad, Siverek, Suruç ve Urfa bölgelerinde sürdürdükleri görülmektedir⁵⁰⁷. Gerek Anadolu'nun Türkleşmesi süresinde ve gerekse Selçuklu-Osmanlı devleti dönemlerinde Anadolu'ya yayılan aşiretler, zaman içerisinde çeşitli sebeplerle yer değiştirmiş olmakla beraber bugün için Anadolu'nun pek çok yerinde bulunmaktadır⁵⁰⁸.

Bu konuda şimdilik tek bir örnek verilecektir. Karaçor Aşireti; değişik kaynaklarda Zilan Aşiretine, Rişvan Aşiretine ve Göklen Türkmenlerine bağlı bir oymak olarak gösterilmektedir. Karaçorlular bugün için Malatya merkez ve Malatya'ya bağlı Orduzu Taşpınar ve Aslantepe'de ayrıca Hasırca, Kemberköprü Topsöğüt, Yazıhan ve Bulgurlu'da yaşamaktadırlar. Buna ilave olarak, Adıyaman'ın Sincik ilçesinde de Karaçorlular bulunmaktadır. Ancak bu bölgeler tarihi kayıtlarda Karaçorlular'ın yaşadıkları yerler olarak geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki bu bölgelere sonradan yerleşmişlerdir. Tarihi kayıtlarda Karaçor ismi; Palu Kazası⁵⁰⁹, Kuruçay Kazası⁵¹⁰, Keban Kazası⁵¹¹. Hakkari, Kür ve Aras ırmaklarının birleştiği yer⁵¹², Karabağ⁵¹³, Nişabur bölgesinde⁵¹⁴, Doğu Bayezid⁵¹⁵ ve Siverek Sancağı⁵¹⁶ gibi yerlerde geçmektedir. Günümüzde ise Elazığ'ın Kovancılar ilçesinin Çaybağı Bucağı'nın eski adı Karaçor'du⁵¹⁷. Sadece bu örnek bile aşiretlerin Anadolu coğrafyasında ne kadar derin tesirler yapmış olduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyılda Cihanbeyli Aşireti, Doğu Anadolu ve özellikle Diyarbakir, Malatya ve Harput bölgesinde yaşamaktaydı. Oysa Bugün Konya'nın Cihanbeyli Kasası bulunmaktadır ki, bu da bu aşiretin zamanla bu bölgeye yerleştiğini göstermektedir. Reyhanlı Aşireti'nin Ahmedli kolu de aşiretlerin iskânı sırasında Manisa kaçmıştır ki ve buradaki Ahmedli Kazasının isimi bu aşiretten gelmektedir. Yine Avşar ve Beydili Aşiretinin isimlerine bugün için Anadolu'nun her köşesinde rastlanmaktadır. Elbette ki aşiretlerin coğrafi mekânlara isim vermeleri sadece Anadolu ile sınırlı değildir. Mesela Osmanlı Devleti zamanında Konyar, Türkmen, Yörük ve aşiretlerinden bir kısmı bu bölgeye iskân edilmiş; ayrıca XVI. yüzyıl başlarında Celali isyanları sırasında bazı Türk grupları Bulgaristan'a göçmüştü. Bugün için Bulgaristan'da bunlara ait pek çok yer ismi bulunmaktadır. Yine 1604-1607 Canpolat isyanı sonrası Okçu İzzeddinli Aşireti Bosna'ya sürülmüştü. Bosna'daki Kilis köyü büyük ir ihtimalle bunların hatırası ile alakalıdır. Bugün Anadolu'daki Kilis'den başka Halep'de de Kilis diye yerleşim yeri bulunmaktadır ki, bu yine aşiretlerle alakalı bir durum olmalıdır.

Aşiretlerin sosyal yapı üzerinde de büyük tesirleri olup, bugün için bu tesirlerden bazıları hala sürmektedir. Aynı tarihi yaşayan kavimler, aynı tabiî, siyasî ve sosyal şartları yaşadıkları için ortak bir hayat tarzı oluştururlar. Aynı coğrafyada yaşayan bu kavimler, aynı ortak düşmana karşı savaşmışlar, yenmişler, yenilmişler, birlikte göç etmişler, başarı ve başarısızlıkları birlikte yaşamışlar, aynı dinî inanç ve mitolojiler ittihaz etmişler, nihayet aynı ortak dili kullanmışlar ve ortak bir mutfak kültürü meydana getirmişlerdir. İşte bu vakıa, *kültür* dediğimiz kavimleri millet yapan tarihî ve sosyolojik vakıadır. Kültür, bir milletin uzun tarihî seyir boyunca edindiği yaşama tarzıdır. Kültür çok uzun bir sürede kazanılır,

⁵⁰⁶ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Ankara 2011, s.161-190

⁵⁰⁷ Mustafa Öztürk, **16.Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler –Oymaklar**, Elazığ, 2004, s.110-111.

⁵⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt I, TTK. Yay, Ankara, 2009

⁵⁰⁹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Ankara 2011, s.52

⁵¹⁰ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1988, s. 466.

⁵¹¹ Cevdet Türkay, **a.g.e.**, s. 32.

⁵¹² H. Başbuğ, "Doğu Anadolu Aşiretleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 37, (Ağustos 1985), İstanbul 1985, s. 177.

⁵¹³ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan Mad.", **İ.A.II.** İstanbul 1993, s. 93.

⁵¹⁴ Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1988, s. 71.

⁵¹⁵ Mehmet Hurşit Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, (Çev. A. Eser) İstanbul 1997 s. 264-266.

⁵¹⁶ Cevdet Türkay, **a.g.e.**, s. 98.

⁵¹⁷ **Elazığ 1973 İl Yılığ**, s. 62.

kaybedilmesi çok zordur. Ama kaybedildiği zaman da tekrar kazanılması imkânsızdır. Çünkü o kültür, uzun bir tarihî seyirde meydana gelmiştir. O tarihi yeniden yaşamak mümkün olamayacağına göre, kültürünü kaybeden kavimlerin eski kültürlerini kazanmaları mümkün değildir⁵¹⁸.

İnsanların ve cemiyetlerin karakteristik özelliklerini belirleyen en önemli hususlar, hayat boyunca yaşanan önemli dönüm noktalarıdır. Bu dönüm noktaları, uzun tarihî seyir boyunca coğrafi âmiller, mitoloji, din ve kültür ile meydana gelir, gerek fertleri gerekse cemiyetleri birini diğerinden ayırır, onlara esas kültürel özelliklerini kazandırır ki, fert ve cemiyet hayatındaki bu dönüm noktalarına *Kültürel Odaklar-Merkezler* denmektedir⁵¹⁹. Anadolu'daki aşiretlerde yaşayan ve günümüze intikal ederek, sosyal yapı üzerinde derin tesirler bırakan kültürel odakları şöyle izah etmek mümkündür.

Kültürel odakların başında **Doğum** gelmektedir. Neslin devamı demek olan doğum, bütün kültürlerde her bakımdan büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan doğum ile ilgili inanç ve davranışlar, edinilen örf ve adetler, her toplumun tarihî ve kültürel zeminine göre değişiklik arz etmektedir. Ancak aynı tarihî ve kültürel zemine sahip kavimlerde değişiklik değil, benzerlik gösterir. Bütün aşiretlerde erkek çocuklar daha ön plandadır. Erkek çocuk doğduğunda müjdecilere bahşişler verilir, durumlarına göre toy-ziyafet verilir, şenlikler yapılırdı. Doğum öncesinde ve sonrasında hanımın kötü ruhlardan korunması için tütsüler yakılırdı. Özellikle *Albastı* denen kötü ruhların lohusa kadınlara geldiğine inanılır, bunun için lohusa kadının yastığının altına demir cinsinden bir alet konurdu. İnanışa göre, *Albastı* demirden korkardı. Azerbaycan Aşarlarının **Hal** dedikleri bu mitolojik varlık bütün Türk dilli halklarda ve Türk dünyasında da bulunmaktadır. Türkler **Hal**'a al karısı, Tuvalılar albıs (eski Türkçe'de şeytan), Altaylılar almıs, Yakutlar almas, Kırkız ve Tatarlar ise albastı derlerdi. Bütün Kurmanc cemaatlerde lohusa kadının un, pekmez ve tereyağı ile yapılmış *aside* denen özel yemeğine bir kıyık-çuvaldız saplanırdı. İnanışa göre, eğer bu kıyık olmazsa, kötü ruhlar kadının lokması ile ciğerine gider ve o şekilde kadını öldürürdü. Doğum yapmakta olan hanımın evinin önünde âmâ bir kişi tarafından sürekli def çalınırdı. Bundan maksat kadının doğum sancıları dolayısıyla bağırtılarının dışarı gitmesini engellemektir. Bu def sesleri ile kadının ve çocuğun kötü ruhlardan korunacağına inanılırdı ki, bu inanış eski Türk dininin günümüze kadar gelen inançları arasındadır⁵²⁰. Çocuk kırk günlük olunca anne ve çocuk özel törenlerle temizlenir ve komşulara ikramda bulunulurdu. Özbeklerde çocuk dünyaya geldiği zaman çocuğu ve annesini *inlerden ve cinlerden ve yaman gözlerden korumak* amacıyla ateşten geçirilerek (çille devri) kırk devri yapılırdı. Bu dönemde yabancılar ile çocuğu yaşamayan kadınların anne ve çocuğun yanına girmesi yasaktı⁵²¹.

Doğan çocuğa ad verme geleneği en eski Türk kavimlerinde olduğu gibi bütün cemaatlerinde de özel bir törenle yapılırdı. Çocuğun ilk dış çıkardığı zaman pişirilen *diş hediği*, kesilen ilk saçının özenle saklanması geleneği, ilk yürümeye başladığı zaman *kösteğinin kesilmesi* gelenekleri, bütün Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu'da yaşayan bütün cemaatlerinde de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Anne ve çocuğun nazardan korunması için çocuğun omzuna iğde dalından küçük bir parça ile üzerlik denen bitkinin tohumundan birkaç tane dikilirdi. Üzerliğin nazara karşı koruma sağladığına inanılır ve evlerin kapı alınlıklarına ve odalara diziler halinde asılırdı⁵²². Bütün bu inanışların az da günümüzde de devam ettiği söylemek mümkündür.

Kültürel odakların ikinci sırasında **Evlilik** gelmektedir. Evlilik yoluyla aile kurulmakta, nesil meşru bir surette devam ettirilmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle evlilik, fert ve cemiyet hayatında çok önemli bir müessesedir. Bütün Aşiretlerde evlilik kız isteme ile başlardı. Aile büyükleri ve ileri gelenler kız tarafını ziyaret ederek, "Allah'ın emri peygamberin kavli" ile kızı isterlerdi. Kız tarafı da uygun görürse söz kesilir ve ilan edilirdi. Misafirlere yemek verilirdi. Kız isteme adetleri bütün Türk illerinde böyledir. Düğün hazırlıkları büyük bir titizlikle sürdürülür, eş dost ve akrabalara *okuntu* (davetiye) gönderilirdi. Kızın annesine süt hakkı olarak bir miktar para verilirdi⁵²³. Eski Türk aşiretleri ile oymaklarında da

⁵¹⁸ Mustafa Öztürk " Türklerle Kürtlerin Yaşayan Kültürlerinin Mukayesesi", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.2, Ankara, 2014, s.145-160

⁵¹⁹ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.158

⁵²⁰ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.159

⁵²¹ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.159

⁵²² Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.160

⁵²³ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.160

görülen ve günümüzde *Başlık parası* diye adlandırılan *kalın*⁵²⁴, Osmanlı döneminde de devam etmiş, ancak son zamanlarda bu uygulama yavaş yavaş ortadan kalkmıştır

Düğünler Eski Türk adetlerine uygun olarak çoğunlukla toy şeklinde yapılırdı ve tarafların maddî güçlerine göre mutlaka birkaç koyun kesilir ve yemek hazırlanırdı. Eski Türklerde özellikle Han düğünlerinde 40 gün 40 gece düğün yapıldığı görülmektedir. İktisadî şartlara bağlı olan bu gelenek günümüzde en fazla bir iki güne indirilmiş, şehir hayatında ise bir geceye düşmüştür. Düğün sonrası hediyeleşmeler, ziyaretler ortaktı. Yeni gelinin kocasının aile büyüklerinin yanına çıkmaması, birlikte aynı sofraya oturmaması, uzun süre kayın babası ile konuşmaması gibi adetler de görülmektedir⁵²⁵. Türklerde erkeğin kız kardeşinin gelinin kardeşine verilmesi demek olan *değişik* usulüne, Kürtlerde *berdel* denmektedir. Aslında bu gelenek tarım toplumu özelliklerinin getirdiği fakirliğin bir sonucudur. Aşiretlerde kan davalarının barışla sonuçlanması durumunda da karşılıklı olarak tarafların birbirlerine kız alıp vermelerine sıkça rastlanmaktadır⁵²⁶. Türklerde ölen birisinin karısının kardeşi ile evlendirilmesi geleneği (leviratus) vardır⁵²⁷. Bu gelenek bütün aşiretlerde görülmektedir. Tarım toplumu özelliklerinin yaşandığı dönemlerde pek çok kavimde görülen bu âdetin amacı, malın bölünmemesi ve yabancılarla gitmesinin önüne geçilmesidir. Kabile, boy, soy-sop, aşiret geleneği hâlâ canlılığını korumaktadır⁵²⁸.

Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler uzun bir süre devlet otoritesini kabul etmediklerinden dolayı, evlilik geleneklerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dersim’de yaşayan aşiretlerin evlilik yani nikâh âdetleri, aşiret adetlerince ve bazan da kaçırmak suretiyle gerçekleşmiştir⁵²⁹. Nikâh akdini de seyyidler yapmışlardır. Dersim’deki aşiretler arasında çoğunlukla tek kadınla evlilik yaygındı. Kadınlara büyük bir saygı gösterilirdi. Evlilik ömür boyu olup boşanma olayına rastlanmamaktadır⁵³⁰. Bu durum da özellikle Orta Asya Türk kültürü ile yakından alakalıdır. Yine bu konu ile ilgili olarak bölgede yaşayan aşiretler arasında düğünlerin de büyük önemi mevcuttu⁵³¹. Tek kadınla evlilik ve kadına saygı gösterilmesi meselesi bu bölgede hala devam eden bir gelenektir.

Kültürel odakların üçüncü sırasında **Mutfak** gelmektedir. Aynı coğrafyayı paylaşan, aynı hayat tarzına ve inancına sahip kavimlerin mutfakları da aynı olacaktır. Türk Aşiretleri, orta kuşak ikliminde yaşadıkları için iktisadî hayat tarzları ziraat ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Buna bağlı olarak mutfak kültürleri hububat, et ve diğer hayvansal ürünler ile sebze ve meyve ağırlıklıydı. Aynı coğrafyayı paylaştıkları Çinliler ve Moğollar veya Avrupa kavimleri ile mutfak kültürlerinde de bariz farklılıklar bulunmaktaydı. Türk ve Kürt aşiretleri domuz eti yememişler ve domuz etini ev veya çadırlarına sokmamışlardır⁵³². Dolayısıyla aynı coğrafyayı paylaşan kavimlerde farklı hayat tarzı gelişebilir ki, bunun en önemli kaynağı dindir. Ancak güneydeki Araplarda deve eti yeme ve sütünü içme alışkanlığı yaygın olup, Müslüman olmalarına rağmen Türkler ve Kürtler bu konuda Araplardan ayrılmaktadırlar⁵³³.

Günlük, haftalık, ramazan, bayram ve düğün için hazırlanan toplu yemekler geniş bir liste tutmaktadır. Her zaman bulunmayan yiyeceklerin salamura, turşu, pestil, pastırma, sucuk yapılması veya kurutulularak saklanması uzun bir geleneğin eseridir. Büyük sürülerin sütlerinin yardımlaşarak sağılması, peynir yapılması bir töreni andırırdı. Aşiretlerde topluca süt sağılmasına *beri*, bunu yapan kadınlara da *berivan* denirdi. Bu yardımlaşma usulü bütün Asya, Balkanlar ve Anadolu Türk boylarında görülmektedir⁵³⁴. Misafirperverlik, her şeyin topraktan ve sürüden geldiği klasik dönem toplumlarının bir hasletidir. Türk

⁵²⁴ Murat Öztürk, “ İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig’de Türk Ailesi”. Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı, C.II, Kayseri 2015, s.901

⁵²⁵ Mustafa Öztürk, a.g.m., s.161

⁵²⁶ Mustafa Öztürk, a.g.m., s.161

⁵²⁷ Murat Öztürk, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009, s. 30

⁵²⁸ Mustafa Öztürk, a.g.m., s.161

⁵²⁹ H. 1310 Tarihli Ma’mûretü’l-Azîz Salnamesi, s.246.

⁵³⁰ Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, s.38.

⁵³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, s.38 vd. Ayrıca bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s.211. vd.

⁵³² Wolfram Eberhard, Çin’in Şimal Komşuları, ikinci baskı, Ankara 1996’dan nakleden Murat Öztürk, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009, s. 32, 34

⁵³³ Mustafa Öztürk, a.g.m., s.162

⁵³⁴ Mustafa Öztürk, a.g.m., s.162

ve Kürt Aşiretlerinde misafirperverlik en üst düzeyde bağlı kalınan bir özelliktir. Misafire mutlaka bir koyun veya keçi kesilir, hatta imkânları elverirse bu her gün tekrarlanır ve yeni kesilen hayvanın başı her yemekte misafire ikram edilir. Bu gelenek günümüzde hâlâ Asya'da Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan'da devam etmektedir. Anadolu'da hâlâ aşiret geleneklerinin devam ettiği aşiretlerde de bu gelenek yaşatılmaktadır⁵³⁵.

Kültürel odakların dördüncü sırasında **Ölüm ve ölüm sonrası adetler** gelmektedir. Dünyevî hayatın sonu olan ölüm ve ölümlle ilgili inanış ve gelenekler, kavimlerin kültürlerini belirleyen en önemli odaklardan birisi olup, tarihte gelmiş geçmiş bütün kavimlerde öldükten sonra bir hayatın varlığına inanılırdı. Hepsinde öteki âlem inancı vardı. Orada yeni bir hayatın olduğu inancı, ölüm etrafında geniş bir kültür oluşturmuştur. Ölü gömme adetleri, mezar şekilleri, defin merasimi, ölünün hatırasını yad etmek, onun adına hayır dualarda bulunmak, yemek vermek, sadaka dağıtmak gibi geniş bir alana yayılan bu kültür, uzun bir zaman zarfında meydana gelmiştir⁵³⁶. Türklerde ölüleri gömme âdeti vardı. En eski proto-Türk ve proto-Moğol dönemlerinde arkeolojik kazılar, M.Ö. üçüncü bin yıla ait kazılar cesetlerin gömüldüğünü ortaya koymaktadır. Buna karşın M.Ö. ikinci bin yılda Andronovo uygarlığında cesetlerin yakılmağa başlandığı görülmektedir. Daha ileriki dönemlerde tekrar cesetlerin gömülmesi âdetine geçilmiştir⁵³⁷. Ölünün arkasından ağıt yakmak, yüzlerini bıçakla kesmek gibi adetler bulunmaktaydı. Bu gelenek günümüzde abartılı bir şekilde dövünme, saç baş yolma şeklinde devam etmektedir⁵³⁸.

Ölüm sonrasında, atalar ruhunun yaşayanları gördüğüne inanılırdı. Öteki âlemde onların rahatsız edilmemesi ve dahası onlara yemek sunulması sıkı sıkıya bağlanılan adetlerdi. Geleneksel Türk dininden gelen örf ve adetler, İslamiyet'in kabulü ile İslamîleştirilmiştir. Üçüncü, yedinci kırkıncı veya elli ikinci günlerinde yemek verilmesi, ölü için hayır dua edilmesine ve fakirlere de bu vesile ile sadaka dağıtmaya dönüşmüştür⁵³⁹. İslamiyet'ten önce Han ve soylu kişilerin mezarları daha büyük ve süslü yapılmaktaydı. Bu mezarlara özel bir önem verilir, belli zamanlarda ziyaret edilirdi. İslamiyet'in kabulünden sonra da hem ataların mezarları hem de ululuğuna inanılan din büyüklerinin mezarları *türbe* haline getirildi. Türbeler çeşitli ad ve vesilelerle ziyaret edilirdi. Aşiretlerde bu gelenek de çok canlı bir biçimde hatta biraz da abartılarak devam ettirilmektedir⁵⁴⁰. Elbette ki aşiretlerin sosyal yapıya etkileri sadece bunlarla sınırlı değildir.

Mesela Dersim'de yaşayan aşiretler arasında önemli âdetlerden bir tanesi de “Kirvelik” âdeti olup, bu adet bugün için de aşiretler arasında önemini korumaktadır. H. 1310 (1892–1893) tarihli salnamede yer alan “... **Kirvelik** âdât-ı meşhûredendir ki sünnet edilecek çocuğun kirvesi adetâ efrâd-ı aileden sayılır ...” ifadesi Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin kirvelige ne kadar önem verdiğini göstermektedir⁵⁴¹. Doğu Anadolu'da yaşayan Alevî aşiretlerinin en eski âdetlerinden olan sünnet düğünlerinin tarikatta büyük önemi bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber, torunları İmam Hasan ve Hüseyin'i sünnet ederek, kirvelige büyük bir önem vermiştir⁵⁴². Bu âdet çok canlı bir şekilde Dersim Sancağı'nda da yaşatılmış olup, günümüzde de devam etmektedir.

Yine Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin sosyal yapısı konusuna, özetle şunları da ilâve etmek mümkündür. Aşiret reisleri (ağa veya seyyid) toplumda büyük bir ayrıcalığa sahipti. Sadece seyyidlik yapanlar önemli bir sosyal mevkie sahiptiler. Her aşirette bir reis mutlaka bulunur, ancak seyyid bulunmazdı. Dolayısıyla seyyidler birden fazla aşiret tarafından saygı görebilirdi. Seyyidler (**Dede-Pir** gibi isimlerle de çağrılırlardı) halktan aldıkları hediyelerle geçinirlerdi. Aşiret reisleri de yine halktan hediye alırlardı. Ancak onlar da hediye verirdi. Dersim'deki aşiretler genellikle dışarıdan kız almadıkları gibi dışarıya kız da vermezlerdi. Bugün için bu adetlerden bazıları hala daha Dersim'deki aşiretler arasında yaşamaktadır.

⁵³⁵ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.,162

⁵³⁶ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.163

⁵³⁷ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.163

⁵³⁸ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.,163

⁵³⁹ Murat Öztürk, “İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, **History Studies Prof. Dr. Halil İnalçık Özel Sayısı** 5/2, (Ed. Osman Köse), 2003, s. 344-345

⁵⁴⁰ Mustafa Öztürk, **a.g.m.**, s.164

⁵⁴¹ **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.260.

⁵⁴² Ayrıntılı Bilgi için bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983, s.210-211.

Son olarak bu konuda töreye bağlı olarak işlenen suçlar üzerinde kısaca bilgi verilecektir. Günümüzdeki *Namus* bahaneli cinayetlerin kökeni esas olarak ataerkil toplumsal yapıya dayanmakta olup, kökenleri İslamiyet öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası Türk aşiretlerinde de kadına karşı işlenen suçlar veya kadının işlediği suç olarak görülen şeyler şiddetle cezalandırılmaktaydı. Dolayısıyla namus cinayetlerini oluşturan kültürel yapı da örf ve adetlere dayanmaktadır. Namus bahaneli cinayetlerde söz konusu olan, sert ve acımasız töreler olup, töre, sosyolojik bir kavram olan toplumsal “norm” içinde yer almaktadır. Toplumsal değerlerden, normlardan sapmalar ise genellikle sert ve acımasız yaptırımları içerirdi. Zira ataerkil toplumlarda kadının “ıffeti”, erkeğin namus ve serefi sayılırdı⁵⁴³. Günümüzde bu konunun canlılığını koruması ve meydana gelen hadiseler, aşiretler arasındaki bu törenin günümüze yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere elbette ki Anadolu’da yaşayan bütün aşiretlerin sosyal yapıya etkileri sadece bunlarla sınırlı değildir. Bununla birlikte bu konu da başlı başına bir araştırma konusu olup, bu sebeple kısaca üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devlet’inin aşiretler üzerinde yürüttüğü politikalar genel olarak değerlendirilecek olursa, devletin büyümesine paralel olarak, aşiretleri iskân konusunda “şuurlu bir iskân ve kolonizasyon siyaseti” izlediği söylenebilir. Bunun başlıca sebebi şüphesiz devlet gelirlerini artırmaktı. Dolayısıyla devlet özellikle Rumeli bölgesine yani Avrupa’da yeni fethedilen bölgelere aşiretleri yerleşmeye mecbur etmiştir. Yeni fethedilen verimli topraklara aşiretlerin yerleştirilmesi, yeni zengin dirliklerin oluşmasına ve dolayısıyla devletin askeri gücünü kuvvetlendirmesine dayanak teşkil etmekteydi. Devlet gelirlerini artırmayı esas alan bu yerleştirmelerin bir diğer amacı da yeni fethedilen yerlere Türk unsurları yerleştirmek suretiyle; bu bölgelerde yeni köyler ve kasabalar oluşturarak, nüfus açısından da üstünlüğü ele geçirmektir. Bu sebeplerle Rumeli’nin iskânı konusunda devletin şuurlu bir iskân politikası izlediğini söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti’nin Rumeli bölgesine aşiretleri iskânı XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Rumeli’nin iskânı için bu bölgeye önemli sayıda aşiret iskânı söz konusu olmuş ise de Aşiretler yine ağırlıklı olarak Anadolu’da yaşamaya devam etmişlerdir.

Osmanlı devlet düzeni açısından konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesi; iktisadî, sosyal ve idarî bakımdan devletin en fazla önem verdiği hususlardan birisiydi. Aşiretlerin iskânı hususunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan meseleler önemli bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu dönemle birlikte başlayan ve XVII. Yüzyıl ile XVIII.yüzyılda daha da ağır bir şekilde hissedilen bazı sebepler, Osmanlı Devleti’ni aşiretleri iskânı noktasında yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde özellikle XVIII. yüzyılın, Osmanlı devlet düzeninde birçok değişim ve dönüşüme sebep olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde, aşiretler kontrol altına alınarak, ortaya çıkardıkları güvenlik problemleri ve diğer hususlar çözülmeye çalışılmış; özellikle bu yüzyılda bazı aşiret grupları belirli bölgelerde iskân edilip, kontrol edilmek istenmiştir. Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin büyümesi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve XVII. Yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, II. Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar sırasında Osmanlı Devleti, kendi içerisinde de büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1683’ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler sebebiyle taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu’nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına sebep olan unsurların en önemlileri arasında, *konar ve göçer* olarak hayatlarını sürdüren *cemaatler* görülmektedir.

⁵⁴³ **Ülkü H. İnci**, “Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol. 2, No. 3, September 2013, s.282-296

Genel olarak konar ve göçer olarak hayatlarını sürdüren cemaatlerin, bu özellikleri eşkıyalık olaylarına karışmalarını kolaylaştırmaktaydı. Zira konar ve göçer olarak belirli oranda yer değiştiren bu cemaatlerin mensuplarının, eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı. Eşkıyalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka sebepti. Konar ve göçer bazı cemaatlerin mensuplarının sebep oldukları eşkıyalık olaylarının önünün alınamaması üzerine, Osmanlı Devleti idarecileri, bu kişilerin bağlı oldukları cemaatleri, buldukları bölgelerden uzaklaştırmak ve eşkıyalıklarına engel olmak amacıyla, iskân edilmeleri hususunda çalışmalar yapmışlardı.

XVII. yüzyılda yapılan çalışmalardaki temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin artırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı. 1691 yılında alınan kararlarla, Anadolu ve Suriye’deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı buydu. Yapılan bu iskân faaliyetleri içerisinde, en önemli iskân bölgesi Rakka ve çevresine yapılan iskânlardır. Rakka’ya yapılmak istenen iskân faaliyetlerinde, bu bölgeye gönderilecek olan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde bunda fazla başarılı olunamadığı görülmektedir. Zira XVIII. yüzyılda da aşiretlerin iskânındaki başlıca sebeplerin; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son verilmesi, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin artırılması ve yeterli oranda vergi toplanması gibi sebepler olup, bu sebeplerin geçmiş dönemlerdeki sebeplerle aynı olduğu görülmektedir. Bu dönemde sadece yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudud bölgelerinde içe doğru olan insan akınını ayrı bir sebep olarak görmek mümkündür. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti’nin toprak kayıpları sebebiyle içe dönük bir iskân meselesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Avrupa’daki bazı yerler ve Kırım Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştır. Devlet kayıp edilen topraklardan gelen göçmenleri, eldeki topraklara yerleştirme meselesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Gerek XVII. yüzyılın sonları ve gerekse XVIII. yüzyıldaki iskân hareketlerinin başarılı olmadığı ve iskâna tabii tutulan aşiretlerin iskân yerlerine ya gitmedikleri ya da belirli bir süre sonra iskân edildikleri yerleri terk ettikleri görülmektedir. İskân edildikleri yerleri terk eden bu aşiretler Anadolu’nun her yerinde eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu aşiretler devamlı olarak isyana karışmayan aşiretlerden de yardım görmüşlerdir. Aşiretlerin iskân firarilerine, diğer aşiretlere destek vermemesi için almış olduğu tedbirler de işe yaramamıştır. Dolayısıyla eşkıyalık yapan firariler bir türlü yakalanamadığından gereken cezalar da verilememiştir.

Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının başta Kıbrıs olmak üzere çeşitli yerlere sürülerek, buralarda iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir. Ancak sürgün edilmek suretiyle iskân edilmek istenen aşiretlerin iskânı konusunda başarılı olunamamıştır. Gösterilen bütün gayretlere rağmen; bazı aşiretlerin dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam etmeleri üzerine, eşkıyalık yapanlarının katl edilmesi için dönemin Şeyhülislamı’ndan fetva alınmış olunmasına rağmen yine de bu konuda ilerleme sağlanamamıştır.

Sonuçta XVIII. yüzyılda başta Çukurova bölgesi olmak üzere Anadolu’nun diğer yerlerinde eşkıyalık yapan cemaatlerin çoğu için zaman zaman Kıbrıs başta olmak üzere çeşitli yerlere sürülmeleri için sürgün kararları çıkmış, ancak devletin bu sürgün olayında başarısız olmuştur.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin çok büyük meselelerle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu meselelerden bir tanesi de yine aşiretlerin iskân veya itaat altına alınması meselesi

idi. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yürütülen iskân politikasını, "kendine dönüş" politikası olarak tanımlamak mümkündür. XVIII. yüzyılın aksine, XIX. yüzyılda daha dikkatli ve planlı bir şekilde yürütülen çalışmalarla, konar-göçerler daha dar bir çerçeve içine sıkıştırılırken, bu durum iskân çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bununla birlikte kaybedilen topraklarda kalan ahalinin baskılar sebebiyle yurtlarını terk ederek göçe zorlanmaları ve arkasından büyük kitleler halinde Anadolu'ya büyük bir göç hareketinin başlaması, devleti yeni problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum karşısında göçmen meseleleriyle ilgilenmek üzere 1860'da "Muhacirin Komisyonu" da kurulmuş, böylece iskân faaliyetleriyle doğrudan alakadar olan ilk teşkilat teşkil edilmiştir. Ancak bu dönemde özellikle 1876-1897 tarihleri arasındaki yaklaşık yirmi yıllık dönemde gelen göçmen sayısı bir milyonu aşmış olup, bu da ciddi meseleleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gerek dışarıdan gelenler ve gerekse Anadolu'daki aşiretlerin iskân için Osmanlı Devleti büyük bir çaba göstermişse de bunda başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür.

XIX. yüzyıl içerisinde Doğu Anadolu bölgesindeki aşiretlerin itaat alınması, Osmanlı Devleti'nin en önemli meseleleri arasında idi. Devletin bölgede yapmış olduğu bir kısım düzenlemeler, aşiretlerin ciddi muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu dönemde devlet, Diyarbakır eyaletindeki aşiretleri kısmen kontrol altına almış olmakla beraber, Dersim bölgesinde istediği sonucu alamamıştır. Bu durumun başlıca sebebini, bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. Zira bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayat sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, buldukları bölge ziraata elverişli olmadığından daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu dönemde devlet görevlilerinin bölge hakkında devlet merkezine gönderdikleri raporlarda, bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadî sebeplere dayandırmak doğru değildir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadî meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeye yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- bulunmaktaydı. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildiler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildiler. Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi *vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek* istemiyorlardı.

Osmanlı Devleti, Dersim bölgesindeki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir. Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de, tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askerî harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerinin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri **bölgede askerî harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği**, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça arızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

Osmanlı iskân politikaları bağlamında aşiretlerin iskânı ve sonuçları konusunda; sonuç olarak devletin kuruluşundan 1600 yılına gelinceye kadar ki süreç hariç daha sonraki dönemlerde genel hatları ile başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Bu başarısızlıkta çok çeşitli sebepler söz konusudur. Ancak Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gerek planlı ve gerekse plansız aşiret yerleşmelerinin sonuçlarının bugün için Anadolu'nun Sosyal yapısında ve yer adlarında yer adlarında açıkça görüldüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

I.ARŞİVKAYNAKLARI

1.Başbakanlık Arşivi

a.Cevdet Tasnifi

aa. Dahiliye

No:13142 No: 10429 No: 1697 No: 17118 No: 3582 No: 924

ab. Askeri

No: 16540 No: 14771 No: 8541

ac.Maliye

No: 5056 No: 9377

ac.Zabtiye

No: 3713 No: 2047 No: 3031 No: 3713 No: 1094

b. Bâb-ı Defter-i Baş Muhasebe Tasnifi (D.BŞM.)

ba.Bâb-ı Defter-i Baş Muhasebe Bina Emini (D.BŞM.BNE)

No:695/A

c. Bâb –ı AliEvrak Odası, Sedaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kısmı (A.DVN)

A.DVN. Dosya: 98, Gömlek: 71

ç.Kamil Kepeci Tasnifi

Mevkufat Kalemî Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383

d.Hatt-ı Hümayün Tasnifi

II. Mahmut, No: 17770

e.Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

No: 17904 No: 3473 No: 6890 No: 6890 No: 8458 No: 8466

No: 9873 No: 9876 No: 9879 No:2890

f. Mühimme Defterleri Tasnifi

No:100 No:101 No:102 No:104 No:105 No:106 No:108 No:110 No:111 No:112

No:114 No:114-1 No:115 No:119 No:120 No:121 No:122 No:127 No:129

No:130 No:131 No:133 No:134 No:135 No:138 No:139 No:140 No:141 No:142

No:147 No:148 No:150 No:152 No:153 No:154 No:264 No:99

g. Atik Şikayet Defterleri Tasnifi

No:14 No:20 No:58 No:6 No:7

h. İrade Tasnifi

ha. İrade Dahiliye

No: 13365 No: 13263 No: 18356 No: 22992 No: 23611

No: 24345 No: 24942 No: 26038 No: 2604 No: 39098

No:23. N.1330, Hususi:25 No:3.C.1326 Hususi: 1 No:30.B. 1325, Hususi: 35

No:8. Ca. 1313, Hususi: 63 No:8-Z-1327, Hususi: 24 No:9.CA.1310, Hususi: 19

No:9.CA.1326, Hususi: 11 No:15.CA.1316, Hususi: 36 No:16. N. 1332, Hususi: 12

No:19. RA. 1324, Hususi: 26 No:21.R 1312, Hususi: 96

hb. İrade Meclis-i Vâlâ

No: 3957 No: 472 No: 11388 No: 13735 No: 15294 No: 18987

No: 19636 No: 19973 No: 20339 No: 20503 No: 24271 No: 5817

No: 8431

hc. Mevadd-ı Dahiliye

No: 39457

f. Yıldız Tasnifi

fa. Sadaret Resmi Mar. Evrakı

Dosya No: 60, Sıra: 27 Dosya No: 54, Sıra: 29

2. Millî Kütüphane Şer'iyeye Sicilleri Arşivi

1. Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri

No: 310 No: 313 No: 352 No: 359 No: 360 No: 376

No: 594 No: 607 No: 360 No: 311

2. Adana Şer'iyeye Sicilleri

No:2 No: 4 No:3 No:13 No:18 No:19 No:20 No:21 No:22 No:23

No:24 No:28 No:30 No:35 No:38 No:39 No:41 No:42 No:60 No:101

No:103 No:104 No:105 No:106 No:125 No:126 No:128 No:130

2. Mardin Şer'iyeye Sicilleri

No: 242

3. Salnâmeler (Başbakanlık Arşivi-Millî Kütüphane)

H. 1308 Diyarbakır Vilayeti Salnamesi H. 1301 ve H. 1310 Tarihi Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi

3. Elazığ Müzesi Arşivi

Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim b. Muhammed'in Hatırat ve Mektupları (Türkçe Yazma)
Envanter No: 137

II. YAZMALAR-SEYAHATNAMELER VE TETKİK ESERLER

Abdulgani Bulduk, **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, II. Kısım Diyarbakır Valilerin Terâcim-i Halleri**, Tarihsiz Yazma (Abdulsettar Hayati Avşar'ın Özel Kütüphanesi)

Ağar, Ömer Kemal, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940

Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1930

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, C.2**, İstanbul, 1979

-----, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celali İsyânları"**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013

Akgül, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyânı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992

Aksın, Ahmet, **19. Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999

Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1932

Arslan, Hüseyin, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001, 231-232.

- Aşan, M. Beşir, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara, 1992
- Barkan, Ömer Lütfü, “ H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği” İstanbul Ün.İktisat **Fak. Mecmuası**, C.15, No:1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), s.521-529, ekler: II, s.251-329
- , “ Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey’e Ait Kanunlar”, **Türkiye’de Toprak Meselesi, İstanbul**, 1980,s.545-573
- , “ Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78
- Barkey, Karen, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev). Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- Başbuğ, Hayri, “Doğu Anadolu Aşiretleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 37, (Ağustos 1985), İstanbul 1985
- , İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar, Ankara, 1984
- Baykara, Tuncer, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988
- Bruinessen, Martin Van: “The Ottoman Conguest of Diyarbekir and the Administrative Organisation of the Province, in the 16 the and 17, th. Centuries”, **Evlîya Çelebi in Diyarbekir**, Leiden 1988, s.13- 27
- Bulduk, Üçler, “Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak Kışlak Sahaları”, **Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**; Ankara, 2000, s.78.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1988
- Çadırcı, Musa, « Tanzimatın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856) », **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, Ankara, 1985, s.97-104
- , **Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856**, AÜDTCF., Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara,1979
- , **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991
- Demirtaş, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, Atatürk Ün. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, Erzurum 2009
- Dersim Maddesi”, **Türk Ansiklopedisi**, c.XIII, Ankara, 1966
- Dersim”, **Türk Ansiklopedisi**, c.XIII, Ankara, 1966
- Dersimi, Nuri, **Dersim Tarihi**, Diyarbekir 1992
- Divitçioğlu, Sencer, **Oğuzdan Selçukluya**, Eren yay., İstanbul 1993
- Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002
- Erpolat, Mehmet Salih, “ XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimlerinin Kültür ve Tarih Açısından Taşıdığı Değer”, **Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleri İle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s.597-606.
- , **XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği’ndeki Yer İsimleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1999
- Faruk Demirtaş, “Boz-ulus Hakkında”, **DTCFD**, C: VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.
- Fırat, M. Şerif **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983
- Gökalp, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009
- Göyünç, Nejat, “ Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”,İstanbul Ün.Edebiyat **Fak. Tarih Dergisi**, Sayı:23 Mart 1969,s. 23-34

Griswold, William J.; **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, (Çev). Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000

Gündüz, Tufan **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Ankara, 1997

Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sa.:27, İstanbul, 1973, s.4-5.

-----, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt I, TTK. Yay, Ankara, 2009

-----, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalcık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktaş, Eren yay., İstanbul 2009

İnci, Ülkü H., "Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol. 2, No. 3, September 2013, s.282-296

İşyar, Ömer Göksel, "Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken yay., İstanbul 1997.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara, 1983

Kırzioğlu, Fahrettin, **Dağistan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984

Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII, Mart 1976

-----, "II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, 1976, s.255-264.

-----, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara, 1986

Koestler, Arthur, **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkis Çorakçı, İstanbul, 1984

Kunt, İ.Metin, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, 1978

Kütükoğlu, Mübahat, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansure" **TD.**, Sayı: 12, İstanbul, 1982, s. 127-158

Lindner, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000

Mehmed Süreyya; **Sicill-i Osmanî**, C.V,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), İstanbul, 1996

Mehmet Hurşit Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, (Çev. A. Eser) İstanbul 1997

Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Yayına Haz: Ahmet Halaçoğlu; İbrahim Yılmazçelik) Ankara, 1994

Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren yay., İstanbul 1987

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB yay., İstanbul 2001

Özök, Burhan **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyânları**, İstanbul 1937

Öztürk, Murat, "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini", **History Studies Prof. Dr. Halil İnalcık Özel Sayısı 5/2**, (Ed. Osman Köse), 2013, s. 327-347

-----, "İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi". **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı**, C.II, Kayseri 2015, s.899-912

-----, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009

Öztürk, Mustafa, “ Türklerle Kürtlerin Yaşayan Kültürlerinin Mukayesesi”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.2, Ankara, 2014, s.145-160

-----, “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992

-----, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları”, **Bellekten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 968-974

-----, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Elazığ, 2004.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, 2003

Pakalın, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.:II, İstanbul, 1993, s.672

Parmaksızoğlu, İsmet, **Tarih Boyunca Türk Kürtleri ve Türkmenler**, Ankara, 1983

Rıza Nur, **Türk Tarihi**, c.I, İstanbul, 1972

Riştvanıoğlu, Mahmut, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği**, II. Cilt, Ankara, 1994

Sakaoğlu, Necdet, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Sakin, Orhan, **Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010

Seferoğlu, Şükrü Kaya - Başbuğ, Hayri, **Millet ve Millî Birlik Bilinci**, Ankara

Seferoğlu, Şükrü Kaya, **Anadolu’nun ilk Türk Sakinleri. Kürtler**, Ankara 1982

Sevgen, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri**, Ankara, 1982

Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972

-----, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992

Şahin, İlhan, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren yay., İstanbul 2006

-----, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülâhazalar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C. XIII, İstanbul 1987

-----, “Kenzü’l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri”, **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, C.XIII, Sa: 7-8, İstanbul, 1977

Şemseddin Sami, Kamusü’l-alam, V, Tıpkıbasım, Kaçkar Neşriyat, Ankara,1996

T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, **Dersim**, III, IKS-Sayı:55058.

Tatar, Özcan, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı (1691-1750)**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 67-75; 236-274.

TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, Ankara 1980

Tekindağ M.C. Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, Sayı:22, 1967, s.49-76 ve ekleri

Togan, Zeki Velidi, “Azerbaycan Mad.”, **İ.A.II**. İstanbul 1993, s. 93

Tönük, Vecihi, **Türkiye’de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara, 1945

- Turan, Ahmet, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara, 1992
- Türkay, Cevdet **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul
- Uluğ, Naşit, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1969
- Ünal, Mehmet Ali, «XVI. ve XVII. yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine tabi Sancakların İdari Statüleri», **Ziya Gökalp Dergisi**, Sayı: 44, s. 31-40
- White, Sam, **Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâfi İsyânlar**, (Çev). Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013
- Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995
- , “1840-1850 Yıllarında Harput”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.52, Şubat 1988, s.123-142
- , “Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251
- , “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.
- , **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999
- , **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Ankara 2011
- , **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995
- Yinanç, M.Halil, “Diyarbekir”, **The Encyclopedia of İslam**, Volume II, Leiden, 1983, s.345.
- Yücel, Yaşar, **Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, 1982